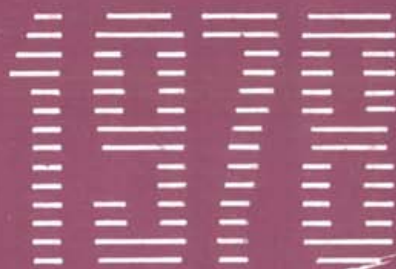
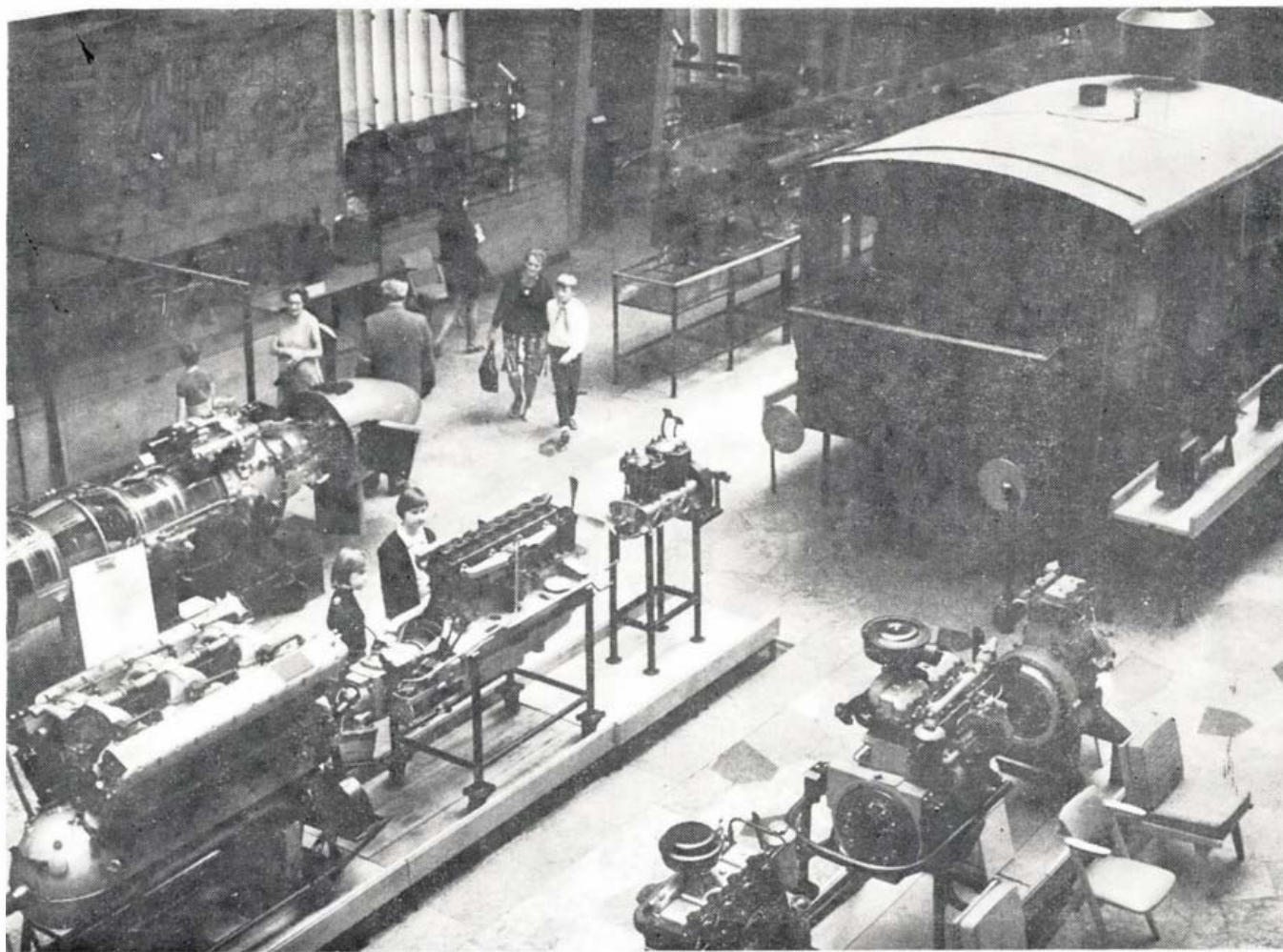

HOW SUMMER

Vasúttörténeti kiállítás a Közlekedési Múzeumban (Fotó: MTI)

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

1978. VI. évfolyam, 4. szám

TARTALOM

	Oldal
<i>Gerelyes Ede</i> : A munkáséletmód-kutatás új feladatai a fővárosban	3
A honismereti kutató munka módszertani kérdéseiről (<i>Dr. Dezső Zsigmondné</i>)	6
I. ORSZÁGOS ÜZEMTÖRTÉNETI KONFERENCIA	
<i>Dr. Beszteri Béla</i> (17), <i>Bőőr László</i> (9), <i>Budai Dániel</i> (16), <i>Czeglédi Imre</i> (15), <i>Gecse Albert</i> (11), <i>Gölcz Pál</i> (11), <i>dr. Gyarmathy Zsigmond</i> (20), <i>Jelenics József</i> (21), <i>Kiss Ilona</i> (25), <i>Márton István</i> (9), <i>Molnár Imre</i> (24), <i>Nagy István</i> (23), <i>Oros Károly</i> (15), <i>Pál István</i> (22), <i>Ságvári Ágnes</i> (13), <i>Sárközi Zoltán</i> (23), <i>dr. Szecskó Károly</i> (9), <i>Szekeres József</i> (19), <i>Szili Ferenc</i> (18), <i>Tóth Imre</i> (16), <i>Vass Tibor</i> (12), <i>Verő Mária</i> (11), <i>Veszprémi György</i> (13), <i>Zsikó János</i> (22) felszólalásai <i>Székely György</i> zárszava	25
KRÓNIKA	
A magyar nyelv hete (<i>Szűts László</i>)	29
A XIV. kerületi Helytörténeti Bizottság munkája (<i>Szabó Bendegúz</i>)	30
Helytörténeti gyűjtés a főváros XII. kerületében (<i>Győri Gáspár</i>)	31
„Üttörő” kezdeményezések Somogyban (<i>Morvay Péter</i>)	33
Helytörténeti lexikon készül Baranya megyéről (<i>Dr. Tóth István</i>)	37
Képek a sárospataki faragótáborról (<i>Kútvolgyi Mihály</i>)	37
ÉVFORDULÓINK	
Dokumentumok az iskolák államosításának Nógrád megyei eseményeiről (<i>Leblancné, Kelemen Mária</i>)	40
A sarlós-mozgalom társadalmi gyökerei (<i>Horváth Ferenc</i>)	43
Fazekas Mihály évfordulójára (<i>Szilágyi Ferenc</i>)	47
Fadrusz Jánosra emlékezünk (<i>Vörösmarty Géza</i>)	49
SZAKKÖRÖK, BARÁTI KÖRÖK	
A dombóvári Gögös Ignác Gimnázium honismereti szakköre és iskola-múzeuma (<i>Dr. Szőke Sándor</i>)	52
Honismereti munka a szőlónoki Vásárhelyi Pál Közgazdasági Szakközépiskolában (<i>Dr. Dienes Erzsébet</i>)	54
Honismereti munka egy salgótarjáni szakmunkásképző iskolában (<i>Petényi László</i>)	55
HONISMERETI OLVASÓKÖNYV	
Egy negyvennyolcas honvédtiszt hagyatéka (<i>Nagy Csaba</i>)	58
A szenci kollégiumról (<i>Hajdusek, Ján</i>)	60
Egy angyalföldi szoboröntödéről (<i>Özv. Krausz Ferencné—Jelenics József</i>)	62
Az egykori sajtó Ipolyságon (<i>Csáky Károly</i>)	64
SZABAD FÓRUM	
Kurucoknál látogatóban (<i>Dr. Kelemen András</i>)	66
Helytörténet az öreg bibliákban (<i>Vőő Imre</i>)	68
Nyoszóyókalács Monokon (<i>Szikora András</i>)	69

KÖNYVESPOLC

A Csallóköztől a Bodroghöz (Ism.: <i>Sándor László</i>)	71
A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája, 1868—1975. (Ism.: <i>Dr. Kisasszony Éva</i>)	72
Győr-Sopron megyei internacionalisták a Nagy Októberi Forradalomban és a polgárháborúban, 1917—1922. (Ism.: <i>Bedécs Gyula</i>)	73
Csipés Antal: Békés megye élete a XVI. században (Ism.: <i>Leblancné Kelemen Mária</i>)	74
Doroszló (Ism.: <i>Halász Péter</i>)	75
A Kis Építő című újságról (<i>Urbán Aladár</i>)	76
PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!	
Az 1977. évi múzeumi pályázat eredményeiről (<i>Illés Ilona</i>)	78

MUNKATÁRSAINK

Bedécs Gyula gimn. tanár, Győr — **Beszterei Béla dr.**, az MSZMP megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának igazgatóhelyettese, Veszprém — **Bőőr László**, a Pest megyei Levéltár osztályvezetője, Nagykőrös — **Budai Dániel**, a Szabad Elet Mg. Tsz. elnöke, Székesfehérvár — **Csáky Károly** gimn. tanár Ipolytság — **Czeglédi Imre dr.** muzeológus, Békéscsaba — **Dezső Zsigmondné dr.**, az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ tudományos munkatársa, Bp. — **Dienes Erzsébet dr.** középiskolai tanár, Szolnok — **Halász Péter**, az Agrárgazdasági Kutató Int. tud. főmunkatársa — **Gecse Albert dr.**, a HNF X. kerületi Helytörténeti Munkabizottság vezetője, Bp. — **Gerelyes Ede dr.** történész, Bp. — **Gölcz Pál** ny. bányász, Nagymányok — **Gyarmathy Zsigmond dr.**, levéltárigazgató, Nyíregyháza — **Győri Gáspár** gimnáziumi tanár, Bp. — **Hajdusek, Ján** gimnáziumi tanár, Galánta — **Horváth Ferenc** ny. lektor, Bp. — **Illés Ilona**, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum osztályvezető-helyettese, Bp. — **Jelenics József** tanár, Bp. — **Kelemen András dr.** főorvos, Bp. — **Kisasszony Éva dr.**, a Tolna megyei Könyvtár tudományos főmunkatársa, Szekszárd — **Kiss Ilona** termelési ügyintéző, Kaposvár — **Kútvolgyi Mihály** fotóriporter, Bp. — **Leblancné Kelemen Mária**, a Nógrád megyei Levéltár főlevéltárosa, Salgótarján — **Márton István** gépész, a Damjanich Szocialista Brigád vezetője, Szolnok — **Molnár Imre** ált. iskolai igazgató, Bp. — **Morvay Péter dr.**, a Magyar Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. — **Nagy Csaba** vezető könyvtáros, Bp. — **Nagy István** revizor, Veszprém — **Oros Károly** tanár, Földes — **Pál István**, a MÁV Járműjavító Üzemének osztályvezetője, Miskolc — **Petényi László** tanár, Salgótarján — **Ságvári Agnes dr.**, a Fővárosi Levéltár főigazgatója, Bp. — **Sándor László**, a Gorkij Könyvtár ny. igazgatója, Bp. — **Sárközi Zoltán dr.**, a Magyar Országos Levéltár osztályvezető-helyettese, Bp. — **Szabó Bendegúz** ny. okl. gépészmérnök, Bp. — **Szecső Károly dr.**, a Heves megyei Lapkiadó Vállalat főelőadója, Eger — **Szekerés József dr.**, a Fővárosi Levéltár osztályvezetője, Bp. — **Szilágyi Ferenc dr.**, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Irodalomtörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa, Bp. — **Szili Ferenc dr.** levéltáros, Kaposvár — **Szöke Sándor dr.** gimnáziumi tanár, Dombóvár — **Szűts László**, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa, Bp. — **Tóth Imre**, a Budapesti Történeti Múzeum főosztályvezető helyettese, Bp. — **Tóth István dr.** a tanítóképző főiskolai docens, Pécs — **Urbán Aladár** tanár, Ipolyvarbó — **Vass Tibor**, a Kohászati Gyártörténeti Múzeum vezetője, Ózd — **Verő Mária** gimnáziumi tanuló, Sopron — **Veszprémi György**, a Kisalföldi Gépgyár csoportvezetője, Győr — **Vőö Imre**, a Csepel Autógyár technikus, Szigetszentmiklós — **Vörösmarty Géza** publicista, Pozsony.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR	OLSVAI IMRE
GAZDA ISTVÁN	SÁNDOR LÁSZLÓ
GERELYES EDE	SZABÓ BÉLA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNÉ	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
KAMARÁS REZSŐ (elnök)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÖLTÉSI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627

Kiadja a Hazafias Népfőnt. A kiadásért felel: *Juhász Róbert*,
a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője
Készült 8000 példányban, 5 (B/5) ív terjedelemben
78-7084 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
Felelős vezető: *Farkas Béla* igazgató

Gerelyes Ede:

A munkáséletmód-kutatás új feladatai a fővárosban

A honismereti mozgalom napjainkban is szakadatlanul gazdagodó folyamatában nem új, de kiemelkedően fontos feladat minden olyan kérdés vizsgálata, amely munkásosztályunk történetével függ össze. A magyar munkásosztály múltjának ismerete, annak politikai, gazdasági történetét illetően különösen gazdag.

A felszabadulás óta eltelt évtizedek során országosan és a különböző helységek esetében is számos munkásmozgalomtörténeti mű született. Kevésbé gazdag azonban a munkáséletmód tárgyi és irodalmi ismerete. Igaz, ezen a téren is túl vagyunk már a kezdeteken. A fővárosi helytörténeti gyűjtemények — tanácsi és társadalmi kezelésük egyaránt — évtizednyi ideje gyűjtik az életmód emlékeit, több tanulmány jelent meg e témakörből, számos kiállítást is rendeztek. Nem új utakat, hanem új területeket kell tehát feltárunk.

1. A munkáséletmód-kutatás időszerű feladatai

A munkásság életmódjának elmúlt félévszázados emlékei lehetőek fel napjainkban leginkább, s e korszak tanúi közül élnek legtöbben sorainkban. Ez azonban mégsem vezetett oda, hogy szakköreink ne fordítsanak figyelmet a korábbi korszakokra is. Mégis hangsúlyoznunk kell, hogy gyorsan változó világunkban, a korábbi évtizedek emlékei is egyre gyorsabban tűnnek el, s figyelmünket jórészt arra a korra kell fordítanunk, amelynek gyűjtése most még lehetséges.

a) A munka, a munkakörülmények és a munkaeszközök

A munkáséletmód meghatározó tényezője a munka. A kialakuló munkásosztály első munkahelyei: a kisipari műhelyek, üzemek uralkodó korszaka a századfordulóval elmúlt. A fővárosi munkásság többsége a XX. század elejétől nagyüzemekben, ipari vállalatoknál dolgozott. A elmúlt fél évszázadra már nemcsak a többség nagyipari foglalkoztatása, hanem megközelítően a teljes munkásosztály nagyüzemi szervezete volt a jellemző. Ebből következően helyes, ha szakcsoportjaink a nagyüzemek munkakörülményeit vizsgálják. A még tovább élő kisipar emlékei az ipartörténet keretében tartoznak.

Különösen fontos lenne összehasonlító vizsgálatokat végezni egyazon üzemben. A munka szervezetségének és a munkakörülmények változásának vizsgálatával együtt az életmód és életforma átalakulásához is adatokat adna. Amennyiben régebben működő gyárról, illetve üzemről van szó, úgy levéltári adatok igénybevételevel több korszakon keresztül követhető a munkaidő, a munkarend és a munkakörülmények változása. E valósággal kutatói igényű feladat mellett ne feledkezzünk meg a témakörben begyűjthető szóbeli emlékekről sem. Különösen fontosak lehetnek azok a részletek, amelyek a levéltári és egyéb írásos anyagokból az esetek többségében nem tisztázhatók. Ilyenek a bánásmódra, az egymás közötti kapcsolatokra stb. vonatkozó személyes emlékek. Vegyük csak például az utóbbi kérdést, az *egymás közötti kapcsolatok* problémáját. Napjaink szocialistabrigád-mozgalmának közös társas programjait jól ismerjük. Érdemes felmérni, hogy korábban ennek milyen formái voltak egy adott üzemben belül.

Kerületi szinten végzett életmódtörténeti gyűjtőmunka esetén lehetőség nyílik több üzem, sőt egy üzem és egy kisipari műhely egy témába vágó adatainak összevetésére. A reális, de sok erőfeszítést igénylő cél az lehetne, ha az üzemi adatok összesítése után egy-egy kerületi összefoglalás születne meg. Az üzemi keretből kiindulva

lenne helyes az életmód e témájára vonatkozó *rajzok, fényképek* összegyűjtése. Sajnos, ezen a téren késon figyeltünk fel lehetőségeinkre. Helytörténeti tevékenységünk során aktivistáink számos kitűnő fényképet kutattak fel a várostörténet, az eseménytörténet vonatkozásában. Kétségtelenül nehezebb feladat felkutatni olyan fényképeket, amelyek munkafolyamatokat, munkaeszközöket, munkával kapcsolatos jeleneteket ábrázolnak. Ugyancsak fontos lenne, ha egy-egy üzem vagy gyár vonatkozásában üzemi helytörténeti aktivistáink összeállítanának egy fényképsorozatot az üzemekben, gyárakban használt, s ma használatos *munkaruhákról, munkavédelmi eszközökről*. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet a munkaruhák történetének egyik fontos forrására, a különböző szakszervezetek évenként kiadott naptáira. Ezekben rajzos leírások találhatóak, s mivel forrásunk naptár, pontosan megállapítható az év is, amikor a ruhát hordták.

A munkáséletmód üzemi vonatkozású, a munkával kapcsolatos emlékeinek fontos csoportját jelentik a *tárgyak*. Ezek gyűjtése elsősorban a műszaki múzeumok, részben pedig a helytörténeti gyűjtemények feladata. Mivel e témák tematikai feldolgozása az üzemi gyűjtés keretében már korábban megtörtént, itt csak elvi összefoglalásul szeretnénk hangsúlyozni, hogy a szerszámok fejlődésének bemutatása jól világít rá korszerűként a technika fejlettségének fokára, s ebből következően a társadalom fejlettségének szintjére is.

b) A munkás életszínvonala, életkörülményei

Napjainkban gyakori hiba, hogy az életmód bemutatását a külső jelenségekkel — régi filmek plakátjai, öltözetek, szecessziós felszerelési tárgyak stb. — akarják helyettesíteni. Különösen múzeumi kiállításainkon találkozunk gyakran ezzel a megoldással. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a fenti példákban említettek valóban kifejező tárgyai az életmódnak, de nem önmagukban. Ez utóbbi esetben ugyanis pusztá illusztrációvá válnak, ahelyett, hogy a lényeges társadalmi folyamatok megértését segítenék.

A munkás életszínvonalát meghatározó tényező maga a társadalmi rend is, amelyben él. Életmódtörténeti vizsgálataink a konkrét *keresetekből, a juttatásokból* és a *munkalehetőségekből* induljanak ki. A következő lépés a *lakás, az ételmezés és az öltözködés*. Adataink összeállításakor levéltári fondokra, szóbeli emlékekre, megmaradt fényképekre és tárgyakra támaszkodhatunk. A Fővárosi Tanács tervtárának dokumentációja alapján másolat készíthető a bércaszárnyák alaprajzáról, s ezek önmagukban is nagyon kifejezőek. A fényképek segítségével az alaprajz érthetőbbé válik. A szakkörök e kettő alapján — együttműködve a makettek készítéséhez értő klubtagokkal — elkészíthetik kerületük valamelyik már lebontott, vagy lebontásra kerülő munkás-bércaszárnyájának modelljét. Ez helytörténeti kiállításainkról is hiányzik. A leghírhedtebb fővárosi nyomorkaszárnyák már eltűntek, de makettjük még elkészíthető.

A lakáshoz közvetlenül hozzátartozik annak felszerelése, *bútorzata* is. Ezek gyűjtése raktárt igényel, s így ilyen feladatra csak helytörténeti gyűjtemény, vagy azzal együttműködő szakkör vállalkozhat. Fontos, hogy ilyen együttműködés a fővárosi helytörténeti gyűjtemények és szakkörök között megszülessen, mert különösen a felszerelési tárgyak vonatkozásában gyűjteményeink általában szegényesek. A szóba jöhető tárgyak: *edények, konyhai eszközök, dísz tárgyak, képek, terítők, szőnyegek*. Ezek maguk is sokfélék lehetnek, mert a faluról feljött munkáscsaládok bútorzatán, használati tárgyain még dominál a paraszti jelleg. A városiasodás bevitte a lakásba az olcsó kerámiát, a fémedényeket, a gyári terítőket. Ugyanez mondható el a ruházatokról is. A századforduló munkástüntetéseinek fényképein jól látható, miként keveredik a falusi hagyomány a városiasabb szemlélettel. A tüntetések élén vonuló, magasan kvalifikált szakmunkások „ferencjósába” öltöztek: csikos nadrág, fekete zakó, keménykalap, mögöttük egyszerű kommersz ruhában a szegényebb jövedelműek, s legvégül fehér gatyában az építők mellett dolgozó segédmunkások, akik vidékről jöttek. Ez a differenciáltság a későbbi években is megtalálható, ha nem is ilyen élesen.

c) Szokások, hagyományok, a szabad idő eltöltése

A munkásság életmódjához szorosan hozzátartozik *szokásainak, hagyományainak* köre, kiterjedtsége is. Helytörténeti szakköreink jeles feladata lehet a fővárosi munkásság életét e szempontból is vizsgálni.

A főváros nagyüzemei — némelyik már a század elején — teljesen szervezettek voltak, ott csak szocialista szervezett munkás dolgozhatott. Ezek a munkások szemnáriumokra jártak, agitációs feladatokat láttak el, ha kellett, személyi szabadságuk veszélyeztetésével munkásünnepségeken, tüntetéseken vettek részt. Ezt azért kell itt

hangsúlyoznunk, mert egyes kutatások az elmúlt években megálltak a klasszikus szokások és hagyományok keresésénél.

E rövid bevezetéssel megadtuk a javasolt témákat is: *családi szokások, társas összejövetelek, vallási hagyományok és ünnepek, szocialista szokások, hagyományok, munkásünnepek*. Külön szeretnénk felhívni a figyelmet a munkáskultúra kérdéseire. Nagyon fontos itt a szóbeli emlékezés: mit olvastott, milyen filmeket látott, hogyan szórakozott. A munkáskultúra kérdéseinek másik csoportja a dalárdák, szavalókörök, olvasókörök, amatőr színelőadások, azaz a kollektív művelődés formái, tartalma.

2. A honismereti-helytörténeti mozgalom fővárosi feladatai, a munkásság fokozottabb bevonása a mozgalomba

A fővárosi munkásság részvétele a helytörténeti mozgalomban több mint tíz éve napirenden tartott kérdés. 1964-ben az esztergomi honismereti konferencián fogalmazódott meg először, hogy a munkásságnak, a munkásmozgalom történetének helyet kell kapnia a honismeretben. Ennek ma már jelentős módszertani irodalma van, a mozgalom keretében kezdeményezett helytörténeti munkák figyelmet fordítanak a munkásmozgalom történetére is.

A mozgalom mai felépítését joggal tekinthetjük hagyományosnak és a további feladatokhoz részben vagy majdnem egészében megfelelőnek is. A mozgalom e hagyományos formái között — a helytörténeti bizottságok, kerületi klubok, fővárosi fórumok — a fővárosi munkásság részvétele a mozgalomban tovább fokozható. Több kerületi bizottság önmagától is felfigyelt e társadalmi igényre: szocialista brigádokat hívtak meg a tanácskozásokra. A kerületi bizottságok továbbra is tekintsek feladatuknak lakóhelyükön az üzemek szervezett és rendszeres bevonását a honismereti-helytörténeti bizottságok bővítését szocialistabrigád-tagokkal, üzemi munkásokkal.

A klubok programjaikban helyet adhatnak egy-egy üzemi vagy helytörténeti érdeklődésű szocialista brigád beszámolójának. Megoldható lenne, hogy a Fővárosi Művelődési Házban egy-egy szakszervezet művelődési háza bemutatkozzék. Ez olyan gyár esetében indokolt, ahol már most jelentős számú dolgozót foglalkoztat az üzem történetének, emlékeinek felkutatása, összegyűjtése. (Pl. az Egyesült Izzó.)

A fővárosi helytörténeti mozgalom sajátos eredményei és bázisai a sokszor a szűkségesnél szerényebb körülmények között dolgozó helytörténeti gyűjtemények. Fejlődési lehetőségeik egyik útjának kell tekintenünk, hogy a gyári, a kerületi ipartörténeti emlékek — elsősorban tárgyi emlékek, mozgalmiak és termelésiek egyaránt — nagyobb számmal szerepeljenek a gyűjteményükben. Az üzemek bevonásán kívül igénybe vehető az iskolák felajánlott segítsége is. Ezzel egyben módszertanilag is támogatni tudják az ifjúsági és iskolai helytörténeti munkát.

Nézzük meg a továbbiakban azt is, hogy milyen új lehetőségekkel élhet mozgalomunk társadalmi bázisának bővítése, a dolgozók fokozottabb bevonása érdekében. A szocialista brigádokat konkrétan is vonjuk be helytörténeti feladataink, életmódtörténeti kutatásaink megoldásába. Az üzemtörténet, a munkaverseny-mozgalom gyáron belüli, még kallódó tárgyi emlékeinek — versenyzászlók, serlegek, régi élüzemjelvények stb. — történeti értékűvé vált termelési eszközöknek a felkutatásával a szocialista brigádok támaszai lehetnek a helytörténetészeknek és a muzeológusoknak.

A szocialistabrigád-mozgalom kapcsán már többször esett szó a brigádnaplóról. Növelni lehet e naplók történelmi forrásértékét, ha a brigád termelőmunkájának, belső életének, kulturális és szórakozási programjának a hű tükrévé tesszük őket, amely az életmódkutatást is segíti.

Javasoljuk a munkahelyi kollektíváknak üzemi évkönyvek készítését. A gazdasági, a politikai, a társadalmi, a szociális, a mozgalmi területet felölelve kerek képet adhatnak egy üzem életéről. Ez olyan forrásértéket jelenthet a későbbi történeti kutatások számára, amely megéri a témával való részletesebb foglalkozást.

A továbbiakban — és ezt hagytam utoljára — az üzem falain belül lenne szükséges döntő változást elérnünk. A gyár- és üzemtörténet problémáin túllépő helytörténeti csoportokat kívánunk létrehozni, illetve ilyenek létrehozását szeretnénk javasolni. A már meglévő üzemi és szakszervezeti művelődési házakban alakuljanak helytörténeti klubok, amelyek a gyár- és üzemtörténet problémái mellett életmódtörténettel és általános helytörténeti kérdésekkel is foglalkoznak.

Nagyon szeretnénk, ha ezeknek a megalakuló kluboknak, szakcsoportoknak a múzeumok, a helytörténeti szakbizottságok kiállításokkal, különböző rendezvényekkel segítséget nyújtanának. Azt szeretnénk, ha a kiállítások bemennének az üzem falai közé.

Meggyőződésünk, hogy a kölcsönös kapcsolatok bővítése hasznosan szélesítheti a munkásság kulturális ismereteinek a körét, továbbá új erőkkel, új feladatokkal fogja gazdagítani a honismereti mozgalmat. A gyárakon, a kerületen belüli munkásdinasztiák történetének leírása is elsősorban ezekre a csoportokra, már működő bizottságainkra vár. S ezzel vissza is kanyarodtunk eredeti témánkhoz, az életmódtörténethez, mert a családtörténet kitűnően ötvözheti magába az események és a mindennapi élet együttes leírását.

A honismereti kutatómunka módszertani kérdéseiről

Mindenfajta szellemi munka szinte kötelezőnek mondható első lépése a mások által már feltárt és összegyűjtött tények, gondolatok megismerése. Ez korántsem jelenti azt, hogy aki a mozgalomban részt kíván venni, annak előbb feltétlenül vaskos-kötetek tömegén kell magát átrágnia. Erről szó sincs, hiszen már a bibliográfiák, könyvtári katalógusok is némi bepillantást engednek a megismerendő szakterület felépítésébe, tájékoztatnak arról, milyen irányú tevékenység folyt eddig, melyek a terület súlypontjai, vagy hol akadnak még fehér foltok.

Hasonló célt szolgál, de ahhoz még egy lépéssel közelebb visz, ha a munkával ismerkedőket, kezdő fiatalokat megtanítjuk arra, hogyan kell az előszó, az összefoglaló, a tartalomjegyzék és a futó (de nem felületes!) átlapozás segítségével megismerkedni a fontosabb könyvek tartalmával, központi gondolatával, szerkezetével. Így átfogó képet kaphatnak a rendelkezésre álló szakirodalomról és kiválaszthatják maguknak azt az egy-két alapvető művet melynek gondos átolvasása viszont már feltétlenül kell ahhoz, hogy megszerezze maguknak a további munkához szükséges alapokat.

A szakirodalomnak ilyen általános és viszonylag kevés ráfordítással megoldható áttekintése után többnyire már nem okoz gondot a kezdő személyiségéhez, érdeklődési köréhez legközelebb álló téma kiválasztása, a cél pontos meghatározása sem. De még az esetleg mások által kitűzött feladathoz is nagyobb érdeklődéssel, lelkesedéssel fog hozzá az, aki az előzetes ismerkedés során fogalmat alkothatott magának arról, hogy elvégzendő részfeladata hogyan illeszkedik a honismereti mozgalom átfogó nagy céljába, illetve a megadott téma egészébe. A téma megszerettetésének ezt a legbiztosabb módját semmiképpen sem szabad elhanyagolnunk, mert a téma néhány alapvető kérdésének ismerete nélkül bizony könnyen fulladhat kudarcba az adatközlővel folytatandó beszélgetés, de a hozzáolvasás, az ismeretek bővítése még a gyakorlott gyűjtő számára is mindig nyújthat a munkához új szempontokat, további segítséget.

Az ismerkedés a könyvtárakkal, levéltárakkal, írott dokumentumokkal azonban nemcsak egy-egy adott témához visz közelebb, hanem sok esetben már a tényleges gyűjtőmunka fontos része, illetve ennek is első, kezdő lépése.

A pályázatok kiírása az egyik legbeváltabb módja annak, hogy minél több dolgozót vonjunk be a munkába. Az első dolog azonban, amire mindenképpen rá kell őket vezetni, hogy ne tekintsék a gyűjtést csupán egy-egy konkrét feladat megoldásához vezető kampánymunkának, amelyet azonnal lezárhatnak, sőt az eredményként kapott nyersanyagot akár el is dobhatják, amint a pályamunka vagy dolgozat elkészült. Az állandó, rendszeres munkához, illetve ezen belül egy-egy meghatározott feladat végrehajtásához ajánlatosabb kétféle, egy tágabb és egy szűkebb értelemben vett anyaggyűjtést végezni. Ezek közül az első, a hosszú távú, általános anyaggyűjtés a fontosabb. Ezt minél hosszabb időn keresztül, minél alaposabban és gondosabban végzi valaki, annál kevesebb munkája lesz a konkrét feladatokhoz szükséges, szűkebb értelemben vett anyaggyűjtéshez.

Az általános anyaggyűjtés azt jelenti, hogy a gyűjtő megvonja érdeklődésének, illetve gyűjtésének a legtágabb értelemben vett körét és azon belül területét megfelelően tagolja. Mindazt, amit e határokon belül munka- és működési területén, tanulmányai, szakmai, valamint társadalmi és kulturális tevékenysége során tapasztal, gondol, olvas, hall vagy lát, feljegyzi és saját rendszerében megfelelő helyére sorolja anélkül, hogy egyelőre sok figyelmet fordítana arra, hogy a talált adat, felmerült gondolat a gyakorlatban hol és mikor lesz ténylegesen felhasználható. Az elsődleges cél itt az, hogy ebből az élmény-, illetve tényanyagból bővüljenek ismeretei, és ebből induljon ki saját gyűjteménye. Ennek az idők során apránként összeszedett szellemi

tárnak természetesen mindig időszerűnek kell lennie, tehát azt állandóan fejleszteni, bővíteni kell.

Ebbe az általános gyűjteménybe kerülnek a szűkebb értelemben vett anyaggyűjtés során, azaz a közvetlenül küszöbön álló konkrét feladatok, pl. pályázatok, tanulmányok írásához összegyűjtött adatok, információk is.

A kétféle anyaggyűjtés között az a különbség, hogy míg az egyik tárgy általánosabb, átfogóbb és a gyűjtő tevékenységének, társadalmi munkájának egészére kiterjed, addig a másiké egyetlen konkrét feladatra összpontosul, szűk területre korlátozódik. A gyűjtő az előbbit hosszán tartóan — éveken vagy akár egész életen át — végzi és az anyagot nem előre meghatározott, egyetlen gyakorlati céllal keresi, hanem nyitott szemmel járva hazánkat, minden fontosat, érdekeset, szükségeset feljegyez. Ezzel szemben a konkrét feladathoz szükséges, egyetlen alapgondolathoz tartozó anyagot egyetlen alkalomra, meghatározott céllal, minél rövidebb idő alatt igyekszik összegyűjteni.

A kétféle gyűjtés formája között azonban nincs különbség. Mindkettőnél alapvető szabály, hogy akár tapasztalatok, gondolatok, beszélgetések rögzítéséről, akár írott forrásból merített adatok feljegyzéséről van szó, minden egyes gondolatot, adatot, információt külön lapra kell felírni. Minden lapon egyetlen forrásból merített adat állhat. Másik szabály, hogy a gondolat vagy adat mellé mindig fel kell tüntetni a forrást, amelyből származik. Irodalmi adatnál úgy, hogy azt vissza lehessen keresni. Így pl. a könyvnél, folyóiratnál nem elég a cím, hanem szükséges a szerző, a megjelenés éve, kiadó, illetve kötet-, füzet- és oldalszám; beszélgetésnél a gyűjtés helye, ideje, az adatközlő neve, születési éve, foglalkozása, közelebbi lakhelye stb.

A feljegyzésekhez egységesen A/4 méretű géppapírt vagy levelezőlap nagyságú cédulát célszerű használni. A hangsúly az egyforma méreten van, mert csak így érhetjük el, hogy a cédulák könnyen kezelhetők, csoportosíthatók legyenek. Tárolásuk ugyancsak egyforma irattartókban vagy borítékokban történik. Nyilvánvaló, hogy a gyűjtemény nem válhat áttekinthetetlen papírtömeggé, ezért azt rendszeresen válogatni, értékelni, javítani és selejtezni, ezen felül pedig már eleve *rendszerezni* kell.

Minden esetben célszerű a gyűjtött adatnak, feljegyzésnek az előre felépített rendszerben, a témán belül megjelölt helyét, szempontját meghatározni, a megfelelő kulcsszóval kifejezni és valamilyen formában — de minden cédulán *egységesen* — jelezni. Aki többféle témakörben gyűjt, tüntesse fel — akár rövidített formában — a részletkérdés mellett az átfogó, nagyobb témakört is, pl. Szb — elrend.; Szb — asztal; Szb — ütő-tároló stb. Ebből már tudja, hogy így jelölt cédulán a szoba elrendezésére, az asztalra és környékére, illetve az ülóbútorra, tárolóbútorra vonatkozó adatokat jegyezze fel. Ezeket a cédulákat azután az azonos jelekkel ellátott borítékokba, a borítékokat pedig a Szobabelső feliratú irattartóba vagy dobozba helyezi.

Az ilyen nagy vonalakban történő tartalmi csoportosítás mellett szükség lehet egyéb szempontok feltűnésére is, mint pl. a szobabelsőnek a különböző évszakokban, napszakokban, ünnepi alkalmakkor stb. történet leírásának megkülönböztetésére. Ezt a cédulákon, borítékokon természetesen szintén jelezni kell. A tárgyszavak szaporítása helyett jó megoldás lehet az egyes szempontok különböző színekkel történő jelölése.

A tartalmi rendszerezés mellett gyakran lehet szükség formai csoportosításra is, pl. dokumentumok, fényképek, rajzok tárolása esetén. (A tárgyi emlékek, magnetofontekercsek, kazetták kezeléséről most nem beszélünk, ezek külön kategóriát jelentenek.) Az effajta dokumentumoknál mindig a mennyiség és a méret dönti el, hogy külön kezelést igényelnek vagy a feljegyzésekkel együtt tárolhatók-e. Az utóbbi megoldás — a további feldolgozás szempontjából is — sokkal egyszerűbb. A tartalom fentiek szerinti jelzése, a csoportosított elhelyezés azonban itt is elengedhetetlen feltétele a rendszerezett, könnyen kezelhető és jól felhasználható gyűjteménynek.

Tanulmány, dolgozat, pályamunka *megírása* az így kialakult gyűjtemény alapján már kevés gondot okoz. Az asztalra kiterített — előzetesen újra mérlegelt, értékelt — cédulák térbeli áttekintése, az összefüggések kézzelfogható kirajzolódása nagymértékben segíti a logikus felépítést. Míg a több cédulát tartalmazó borítékok logikus rendbe tologatása az előzetesen elkészített vázlat főbb pontjait követi — illetve gyakran módosítja —, a borítékokban levő cédulákból az e pontok köré csoportosítandó részletek állnak össze. Ezután már csak a formába öntés, a csiszogatás, finomítás munkája van hátra.

Dr. Dezső Zsigmondné

Böör László felszólalása

1967 óta a HNF Pest megyei Bizottsága, a Pest megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya és a Pest megyei Levéltár évenként meghirdeti a helytörténetírói-krónikáirói pályázatot, amelyre évente 60—80 pályamű érkezik. Bár a pályázati felhívásban kiemelten hívjuk fel a figyelmet az ipari és mezőgazdasági üzemek, a vállalatok, szövetkezetek történetének, krónikájának elkészítésére, mégis meg kell állapítani, hogy ebből a témakörből megyénkben nagyon kevés pályamű készül. Tisztában vagyunk azzal, hogy éppen a vállalatok és szövetkezetek találnak leginkább módot arra, hogy krónikáirói, történetírói érdeklődésű és hajlandóságú dolgozóikat saját maguk részére mintegy megtartsák, saját maguk foglalkoztassák. Gondolok itt olyanokra, hogy az elmúlt években megyénkben is igen szép és díszes kiállítású üzemtörténetek, jubileumi kiadványok láttak napvilágot, olyanok, amelyeket nem avatott történetkutatók készítették, szerkesztettek. Megjegyzem, hogy ezek nagy része eléri a kívánt szakmai színvonalat, pl. a Százhalombattai Kőolajipari Vállalat a Dunakeszi Járműjavító vagy a Csepel Autó jubileumi kiadványai. Szerzőik, az üzemek dolgozói, az üzem vázlatos történetének bemutatása mellett — igaz kisebb, de egyre növekvőbb mennyiségben — módot találnak az üzem hétköznapjainak a bemutatására is. Hasonló örömmel üdvözljük, hogy a rendszeresen megjelenő üzemi lapokban egyre többször találunk történeti jellegű írásokat, egyes eseményeket pedig kifejezetten krónikaszerűen írnak le. Csak sajnálhatjuk, hogy ezek a kiadványok nem minden esetben jutnak rendeltetés-szerűen közgyűjteményekbe.

A Pest megyei Levéltárhoz beküldött helytörténeti, üzemtörténeti pályaművek legnagyobb része esetenkénti üzemfeldolgozás, amelyek az üzem valamilyen évfordulójához kötődnek. Ennek következtében a pályamű elnagyolt és önmagában, elszigetelten vizsgálta üzemtörténet, melynek egyetlen célja valamilyen fejlődés bemutatása. Forrásul leggyakrabban az éves mérlegbeszámolókat használják, jegyzőkönyveket csak ritkán, egyéb forrásokhoz meg szinte egyáltalán nem nyúlnak, a legtöbb esetben az elemzést és a következtetések levonását sem végzik el. Pedig mi ezektől a pályaművektől elsősorban azt várjuk, hogy ne az egyéb forrásokból, az üzem egyéb irataiból is rendelkezésre álló tényezőket és adatokat közöljék, és azt több-kevesebb sikerrel dolgozzák fel.

A Pest megyei helytörténetírói, krónikáirói pályaművek alapján az az álláspontunk alakult ki, hogy elsősorban az üzemi krónikák készítését kell szorgalmaznunk. A községi falukrónikákhoz hasonlóan ez a műfaj az, ahol az üzem dolgozói a legtöbbet adhatnak az üzemtörténet-írás számára. Az egyik legfontosabb, hogy a krónikák rendszeresen és hosszabb távon készüljenek, egy üzemi kollektíva közös alkotásaként jöjjenek létre. Használják ki azt a lehetőséget, hogy az események a szerzők jelenlétében történnek, magukat a szerzőket közvetlenül is érintik.

Az üzemi krónikáirói mozgalom kibontakoztatása olyan feladat, melyre nagyobb figyelmet kívánunk Pest megyében fordítani. Megyénkben a Hazafias Népfront Pest megyei Bizottsága tervezi, hogy a pályázatot kiíró szervek közé a Szakszervezetek Pest megyei Tanácsát és szakbizottságait is bevonja. A népfront-szervezetek a községi krónikáirás terén szerzett bőséges tapasztalataikkal segítenek az üzemi krónikák készítésében. Ebben a munkában a krónikák készítői továbbra is számíthatnak a szakemberek és a közgyűjtemények tudományos besorolású dolgozóinak támogatására. Fel kívánjuk használni a brigádnaplók készítése során szerzett tapasztalatokat is, min-

¹ Veszprém, 1978. március 4. A konferencián elhangzott előadások az előbbi számban találhatóak, itt pedig a felszólalások rövidített szövegét közöljük. (Szerk)

denekelőtt változatosabbá és hitelesebbé kívánjuk tenni azokat. Szeretnénk, ha ezek a brigádnaplók az üzemi krónikák alapjaivá válnának. Nem szabad megelégednünk az erősen elterjedt szívszínű és vitatható torrásértékkel rendelkező brigádnaplókkal, hanem évről évre rendszeresen elkészített, krónikaszerűen feldolgozott, az üzem és az üzemi kollektíva kapcsolatát őszintén bemutató üzemtörténetek és krónikák készítését szorgalmazzuk. A jelenleginél hatékonyabb társadalmi és anyagi támogatást kell adni, fokozni kell az üzemi krónikárok szakmai irányítását. E célból szorosabb együttműködést alakítunk ki a Szakszervezetek Pest megyei Tanácsával.

Végül egy nem kevésbé lényeges kérdés: gondoskodni kell arról, hogy ezek a feldolgozások, krónikák méltó helyükre, közgyűjteményekbe kerüljenek. Ezek megőrzésére a leghivatottabb intézmények a levéltárak, amelyek amúgyis őrzik az üzemek, szövetkezetek történetének megírásához szükséges nélkülözhetetlen forrásokat. Pest megyében a Pest megyei Levéltár alakított ki ún. közművelődési gyűjteményt, amelyben többek között az évek óta rendszeresen gyarapodó krónikákat, helytörténeti pályaműveket őrizzük. Itt nyerne elhelyezést az üzemi krónikák és pályaművek mindaddig, míg az üzem egyéb, törénelmi forrással bíró iratai is levéltárba kerülnek. Ezek után a krónikákat egyesítjük az üzem fondjával, így téve teljesebbé azt.

Márton István felszólalása

A Papíripari Vállalat szolnoki papírgyára Damjanics János szocialista brigádjának a vezetője vagyok. Az 1963-ban alakult 12 tagú szocialista brigád az erőműben dolgozik, valamennyien fizikai munkát végzünk. A saját és a gyári szocialista brigádok életét ismerve úgy érezzük, hogy a sokoldalú üzemtörténet-írás egyik igen jelentős területe lehetne a szocialista brigádok történetének megírása. Az olyan mozgalmak, mint pl.: az „Ott segíts, ahol tudsz”, vagy a „Munkavédelmi örmozgalom”, — hogy csak kettőt említsek a termelést közvetve segítő mozgalmak közül — megőrkítést érdemelnek.

A szocialista brigádok kezdeményezése, példamutatása az egész gyári közösségre kihat. Mindehhez szükség van a brigádtagok elkötelezett jószándékán túl az üzemszervező és a gyárvezető segítségére, más intézményekkel, szocialista brigádokkal való jó kapcsolatokra. Esetünkben ezt a szolnoki Damjanics Múzeummal történő együttműködés jól példázza. A múzeummal együttműködve elkészítettük szocialista brigádunk történetét. Könyv alakban való megjelentetését gyárunk nyomdász dolgozói végezték társadalmi munkában.¹

Gyárunkban a METESZ keretein belül működő papíripari szakosztály példamutatóan ápolja a gyári történeti hagyományokat, amit az alábbi — gyárunk sokszorosításában megjelent — kiadványok is szemléltetnek: *40 éves a szolnoki Papírgyár* (közel 300 oldalas gyártörténeti munka), *Jubiláló város — jubiláló gyár* (városunk 900 éves évfordulójára készült tanulmány), *40 év humora* (vidám történetek a szolnoki Papírgyár múltjából), *A Szolnoki Papírgyár szabadtéri gyártörténeti gépkiállításának ismertetője*.

Mint ez az utóbbi nyomtatvány is mutatja, gyárunk — iparágunkban elsőnek — a régi gépek megőrzésére szabadtéri múzeumot alakított ki. Ezt a szocialista brigádok az ifjúsági szervezettel közösen gondozzák. Jelenleg van kialakítás alatt gyárunk múzeumi részlege, ahol az ipartörténettel és gyárunkkal kapcsolatos emlékeket állítjuk ki gyárunk dolgozói és az érdeklődők részére. Ezekon túlmenően több mint száz táblával rendelkezünk, ahol gyárunk fontosabb eseményeit örökítettük meg, nagyrészt fényképek segítségével.

Dr. Szecső Károly felszólalása

A Heves megyében folyó szövetkezeti történetkutatás az 1960-as évek közepén indult meg. Korábban nálunk ilyen jellegű tevékenység még nem folyt. Igaz, egyes mezőgazdasági termelészövetkezetekről, földművesszövetkezetekről addig is jelentek meg kiadványok. Ezek azonban nem történeti jellegűek voltak, mivel kizárólag egy-

¹ A szolnoki Damjanich János Múzeum és a Damjanich Szocialista Brigád együttműködéséről ld. Zádor Béla írását a Honismeret 1978. 2. számában. (Szerk)

egy termelőszövetkezet, földművesszövetkezet, majd később ÁFESZ akkori helyzetének leírásával foglalkoztak. Főként agitációs és propaganda célokkal készültek. Például 1959—1961 között a megyei pártbizottság több példamutató termelőszövetkezetéről adott ki ilyen füzetet.

Az 1960-as évek közepén meginduló megyei szövetkezettörténet-írás a források begyűjtésével kezdődött. Ennek keretében a MESZÖV Varga László irányításával létrehozta a szövetkezeti archívumot, amelybe azóta is folyamatosan gyűjtjük a megyei fogyasztási és egyéb szövetkezetek írott forrásait és egyéb dokumentumait. Pl. van az archívum anyagában olyan fontos forrás, mint az első FMSZ-ek alakulási jegyzőkönyvei, vagy mérlegek az 1945—1948 közötti időszakból. Ugyanakkor gyűjtöttek tárgyi dokumentumokat is (vándorzászlók, különböző jelvények stb.). A Heves megyei Levéltár pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, szakcsoportok iratanyagát gyűjtötte össze 1948—1949-től, az indulástól 1959—1960-ig, a mezőgazdaság teljes kollektivizálásának befejezéséig. Ez a munka szinte a 24. órában történt meg. Ugyanis akkorra már a termelőszövetkezetekben kint levő irattári anyagok jelentős része a gondatlan kezelés és egyéb okok következtében megsemmisült, illetve megrongálódott.

A források begyűjtése után elindult a feldolgozó munka, amely eddig 11 publikációt eredményezett. Ezek a Heves megyei Levéltár és a MESZÖV szakmai támogatásával és a téveszkek, valamint az ÁFESZ-ek anyagi segítségével láttak napvilágot. Közülük azonban csak néhány munka, így az atkári Petőfi, a gyöngyösi Mátrakincse és főképpen a tiszánánai Petőfi Termelőszövetkezet története készült tudományos igényvel. A többi munka inkább zsrnalisztikai jellegű, riportszerű. Ami a műfajt illeti, én a történelmi tanulmány, a monográfia pártján állok, ennek forrásértéke, időállósága — azt hiszem — vitán felüli. Nem vonom kétségbe a zsrnalisztikai jellegű riportkönyvek forrásértékét sem, de az előbbi műfajban időtállóbb alkotásokat lehet teremteni.

Ami a fogyasztási szövetkezetek történelmi feldolgozásait illeti, az utóbbi években elkészült az egri, a gyöngyösi, a verpeléti ÁFESZ története. Ezek közül azonban csak az utóbbi készült tudományos igényvel. A másik kettő nagy hiányossága, hogy a levéltári forrásokat, amelyek jórészt rendelkezésre állottak, összeállítói igen-igen felszínesen, vagy egyáltalán nem hasznosították. Ezenkívül meg kell említenem egy publikált

munkát, *Varga László* művét, amelynek címe: Szövetkezeti mozgalom Heves megyében az 1918—19-es forradalmak időszakában.

Az eddig publikált és a kéziratok munkái egyéni vállalkozások, vagy legfőképpen szerzőpárosok munkái. A gyűjtőmunkában egyre több lelkes, szakmai ismeretekkel rendelkező aktívát indokolt bevonni, így történelemszakos tanárokat, agrár és közgazdász szakembereket, érdeklődő termelészövetkezeti tagokat, ÁFÉSZ-dolgozókat stb. A munka kiszélesítését segítheti az is, hogy a Hazafias Népfront Heves megyei Honismereti Bizottsága tavaly elfogadott egy álláspontot a társadalmi bázis kiszélesítésével kapcsolatban. Ugyanakkor megemlítem még, hogy az MSZMP Heves megyei Bizottsága Propaganda és Művelődésügyi Osztálya mellett létrehozott Visszaemlékezés-gyűjtő Bizottság is tervbe vette, hogy nemcsak a munkásmozgalom veteránjaitól gyűjt, hanem felkeresi a termelészövetkezetek alapító tagjait, vezetőit, és ezáltal még gazdagabbá teszi a munkát.

Gecse Albert felszólalása

A múlt évben létrehoztuk Budapesten a Kőbányai Szocialista Brigádok parkjában az állandó, szabadtéri téglaiipari kiállítást.¹ Négy hatamas tabló Kőbánya, Pest, Buda, Óbuda téglavetésének és -gyártásának fejlődését mutatja be történelmi sorrendben. További célunk az volna, ha már megépítettük a budapesti állandó szabadtéri téglaiipari kiállítást, ennek falába folytatólag az országos téglavetés és téglagyártás termékeit is beépítjük. Kérésünk: vidéken is gyűjtsék be a téglavetés és a téglagyárak termékeit és bocssássák rendelkezésünkre, hogy ezt a kiállítást országos jellegűvé tehesük. Megérdemli ezt a téglaiipar, mert ez az iparág volt Magyarországon, melynek dolgozói nagyrészt a legnehezebb sorsban élő emberek voltak.

Verő Mária felszólalása

A Soproni Széchenyi Gimnázium tanulója vagyok, itt kezdtem el foglalkozni üzemtörténettel. Az első segítséget a győri honismereti táborban kaptam, ott ismerkedtem meg az üzemtörténeti kutatással, és a kutatás lehetőségeivel, a levéltári, könyvtári kutatási módszerekkel. A végső indítást az országos tanulmányi verseny üzemtörténeti témája adta.

A levéltár igazgatójának a javaslatára kezdtem el foglalkozni a Soproni Fésűsfonó Gyár történetével. A város üzemének jelentős részét már feldolgozták, ez új területet jelentett, és a város levéltárának is szüksége volt rá. Az anyaggyűjtésben nagy segítségem voltak a levéltár dolgozói. Munkám nagy részét ott végeztem, ezenkívül sokat beszélgettem a gyár dolgozóival. A régi dolgozók eléggé bizalmatlanul szemlélték munkámat, de később sikerült ezt a bizalmatlanságot leküzdeni, és nagyon értékes segítséget nyújtottak. A másik fontos támogatást a KISZ-bizottságtól kaptam, amikor arról volt szó, hogy a dolgozathoz fényképekre lenne szükségem.

Az üzemtörténettel próbálkozom a továbbiakban is foglalkozni, és remélem, ha a gimnáziumot befejezem, és az egyetemre történelem szakra felvesznek, akkor ott folytathatom a kutatásokat. Egyben szeretném megköszönni azt is, hogy fiatal létemre részt vehetek ezen a konferencián, és az előadásokat végighallgathattam.

Gölcz Pál felszólalása

A Tolna megyei Nagymányok községből érkeztem, bányász vagyok. Községünk bányászközség volt, a termelést azonban — alacsony átlaga miatt — 1965-ben beszüntették. A hátramaradt és feleslegessé vált tárgyi emlékek gazdátlanul heverték sorukra hagyva, mentésre várva. A bánya irattári anyagát is elvitték. Ilyen körülmények

¹ Bővebben ld. *Karacs Zsigmond* cikkét a *Honismeret* 1978. 2. számában. (Szerk)

között fogtam hozzá a helytörténeti és bányatörténeti emlékek felkutatásához, melyben igen nagy segítséget nyújtottak az idős bányászok. Meg kell találni a hozzájuk vezető utat, ugyanis levéltáraink közel sem rendelkeznek olyan gazdag üzemtörténeti archív anyaggal, hogy mellőzhessék azokat az értékes és semmivel sem pótolható szellemi kincseket, amelyeket az idős emberek magukkal vinnének a sírba. A történések munkájában nagy segítséget jelentene a hangrögzítés alkalmazása, de ennek használata sok amatőr anyagi lehetőségeit meghaladja. Hadd említsek erre egy szomorú példát. Községünkben rávettem egy idős bányászt arra, hogy hangszalagra mondja, milyen szerepük volt helyi bányászoknak a Tanácsköztársaság ideje alatt, s mire felkészülve elindultam beszélgető partneremhez, megszólalt fölötte a lélekharang. Mondanivalója ő-ök titok marad.

Szeretnék rátérni egy ún. kényes témára. Nevezetesen az egyházi és az üzemi érdekek felszabadulás előtti összefonódására. Ennek mellőzése — stílszerű szóval élve — üzemtörténeti bűn. Íme egy példa: A nagymányoki szentlelepek egyházi birtok alatt húzódtak. Az akkori jogszabályok szerint a bányaművelést csak a föld tulajdonosának jóváhagyó bérleti szerződése után lehetett megkezdeni, amely a gyakorlatban annyit jelentett, hogy a bányászat nálunk már a megindulás kezdetén összekapcsolódott az egyház anyagi érdekeivel. Ebben a kérdésben megnyugtató választ kaptam dr. Molnár Béla előadásában.

Külön figyelmet kell még fordítani arra is, hogy az üzemkrónikák írása során ne feledkezzünk meg az emberről, mint az ipartörténet alkotójáról, aki végig kell hogy kísérelje munkánkat a mécsestől az eröműig. Meg kell keresni a mécsset, mert csak annak a birtokában lehet érzékeltetni azt a küzdelmes és hosszú utat, amely a November 7 eröműig vezet. A múltba tekintés ugyanis nem azonos a múltba fordulással. Talán ez lehetne a mottója ennek a konferenciának, mely előrehaladásunkat szolgálja, és remélhetőleg kedvező fordulatot jelent az eddig sok gonddal küszködő lelkes üzemtörténet-írók számára.

Vass Tibor felszólalása

A honismereti mozgalom felkarolta hazánkban az üzemtörténet művelésének alapvető formáit, a krónikaírást és az üzemi évkönyv készítését. A krónikaírás százados hagyományokkal rendelkezik. (Nem vonatkozik ez az üzemi évkönyvekre.) Nagy előnye, hogy olyan üzemi szakemberek is művelhetik, akik a valóságot kifejezve ábrázolni tudják a gyár fejlődését meghatározó gazdasági, műszaki és társadalmi tényezők alakulását, s rögzíteni képesek a legjellegzetesebb mozzanatokat. Eppen ezért együttesen kell vizsgálni egy-egy gyáron belül a termelő, gazdálkodó egységeket és az emberi kollektívát. Ezeknek a figyelembevételével foglalkozunk Ózdton 1971-től — kísérleti jelleggel — évkönyv összeállításával. Az üzemi évkönyv számot ad először műszaki-gazdasági téren, másodsor politikai-társadalmi vonatkozásban, harmadszor pedig a dolgozók életmódjában, művelődési színvonalában bekövetkezett változásokról, felüntetve azok forrásanyagát. Ezek lehetnek: üzemi irattár; üzemi párt- és tömegszervezetek iratanyagai, üzemi újság, gyári belső rendelkezések, szocialistabrigád naplók, röplapok, meghívók, plakátok, kulturális híradók stb.

Az üzemi évkönyv összeállítására célszerű munkacsoportot létrehozni. Az eddigi próbálkozások során a következő csoportosításokat alkalmaztuk: gyárfejlesztés, műszaki fejlesztés, piaci helyzet, társadalmi élet, szociális terület, művelődéspolitikai. Az üzemi évkönyv akkor éri el célját, ha nem drága kiadványként adják közre, s a gyári dolgozók megismerik az egész kollektíva eredményeit. Ezzel erősíteni tudjuk bennük a szocialista társadalmi tudatot, a gyárhoz való kötődést, a vezetőket és a vezetőket közötti emberi kapcsolatokat. Így nyilván tájékozottabban vesznek részt a termelésben, a szakszervezeti és a pártmunkában, a termelési tanácskozásokon.

Ságvári Ágnes felszólalása

Annak idején azt mondták: a közhelyekben az a jelentős, hogy valaha eredeti igazságokat tartalmaztak. El kell ismételnem két hozzászólásom lényegét, amit az I. és a II. Honismereti Konferencián mondtam és — sajnos — egyáltalán nem lett közhely. Az első gondolat a következő: nyilvánvaló — s ezt a budapesti tapasztalat megerősíti —, hogy üzemtörténettel, munkásosztály-történettel hangsúlyozottan, kiemelten kell foglalkoznunk, mert kevesebb a tapasztalatunk, hosszú időn keresztül lényegesen kevesebb volt az érdeklődés iránta, mint a falutörténet, a mezőgazdaságtörténet iránt.

Nekem fogalmi problémáim is vannak. Néztem a felírást, gondolkodtam rajta, hogy miért üzemtörténeti konferenciát tartunk, miért nem munkásosztály-történetit? A munkásságnak a története, a létezése, a fejlődése nemcsak az üzemben, hanem az üzemhez kapcsolódva a területen bontakozik ki, tehát lényeges az üzemtörténet és a helytörténet szerves összekapcsolása. Az egész területfejlődés jelentősen összefügg az üzemek hatásával, követelményeivel, a munkásság fejlődésével, tehát a regionális történetet, várostörténetet, és a hagyományokat együtt kell szemlélnünk.

A munkáséletmód-kutatás nem elég népszerű, úgy hiszem elsősorban azért — ha a magunk felelősségét nézem —, mert kevés segítséget adtunk hozzá. De ezt nemcsak közgyűteményi intézményeknek kellene támogatni, hanem azoknak a tapasztalt üzemi dolgozóknak is, akiknek a részvételére számítunk. Régi bánatom, hogy az üzemtörténet gyakran leegyszerűsödik a mérlegbeszámoló kiszínezésére. Természetesen az üzemtörténetek nagy része nem ilyen. Az üzemtörténet nemcsak szervezőtörténet, nemcsak technikátörténet, hanem az üzem életének, a magyar történelem és a magyar gazdaságtörténet sorsfordulóinak története is. E sorsfordulóknak az üzem életére, konkrétan a megrendelésekre, a bérvizonyokra, a nagyüzemek külkapcsolataira, annak egész rendszerére gyakorolt hatásával szélesítendő a kutatási terület.

Fel szeretném hívni a figyelmet a családkutatásra. Véleményem szerint ez kiaknázatlan terület. Itt az ideje annak, hogy sorozatosan jelentkezzenek az emberek munkástörzsgárdák és munkásgenerációk kutatásával is. Ezt támogatnunk kell. Egy munkásnegyed életéről nehezebb írni, de hát fogjon össze három üzem és három helytörténeti bizottság! Ismernünk kellene az üzemek átszervezését és ennek hatásait, s ezt egy ember nem tudja áttekinteni. Hol van meg bennünk a felelősség, amikor a legkülönbözőbb iparágak történetét nem írjuk meg? És sokkal nehezebb körülmények között dolgozó kollégáinknak kell részekből felépíteni ezt, holott lehetne egy olyan kapcskódó, amely az egész munkásátrétegződés kérdését megvilágítaná.

Szeretnék befejezésül szólni az üzemtörténet — a magam felfogásában munkásosztály-, munkásgeneráció-történet — propagandájáról. A munkásosztály-kutatás, az üzemtörténet gondolatát ne szűkítsük csak az írásra, évkönyvekre, gyűjteményekre. Ehelyett beszéljünk róla. Közvéleményt kell teremteni, pontosan azoknak a hagyományoknak és hagyományok igenlésének a jegyében, melyekről mi itt beszélünk. En valamilyen módon a pályázati felhíváshoz is kapcsolnám. Az államosítások történetének részletes ismertetése üzemi klubban, üzemtörténeti szakkörben legalább olyan pályázati cél, mint egy-egy brossúrának vagy akár nagyobb műnek a megírása. Ahhoz, hogy a munkásosztály, az egyes munkásrétegek, üzemek, lakónegyedek történetének, generációk történetének az igénye megjelenjék, alapos ismeretterjesztést kell folytatnunk, és ebben a levéltáraknak két vonalon kellene segítséget nyújtaniuk. Egyik, hogy ki kellene valami szerény programot dolgozni a kollégákkal 6—10 fős csoportokban való tárgyalásra, a másik pedig, hogy a rendelkezésre álló kitűnő folyóiratokat — mint a Honismeret — kellene erre felhasználni.

Veszprémi György felszólalása

Az üzem munkája sokszínű, gondokkal, örömeikkel telített jelenség. Politikai kijárási, ideológiai harc, gazdasági erőfeszítés, szociális és kulturális törekvések egymásra hatása. Eppen ezért, az üzemtörténet nem szépirodalmi olvasmány, hanem egy szocialista közösség tudatának erősítése, a dolgozó ember és a gyár kapcsolatának megismerése. Ez a felismerés vezetett arra, hogy a győri Kisalföldi Gépgyár dolgozójaként vállalkozzam az üzemünkben kiselejtezésre ítélt irathalmazból a gyár

életére, működésére vonatkozó legjellemzőbb adatok összegyűjtésére, és ennek birtokában megírjam Győr város legrégebben alapított gyárának történetét.

A gyár nem múzeum és nem levéltár. Csak a jelennek él, a múltat — szakadatlan műszaki fejlesztéssel — megsemmisíti. Értékes műszaki dokumentációk, tervek, kimutatások, a gyár életére jellemző emlékek mennek zúzdába, mert ha meg is akarná őrizni a gyár ezeket, nagy tömegük miatt akkor sem tudná. Itt kezdődik az üzemtörténeti gyűjtőmunka. A gyár államosítási jegyzőkönyvét például a szél fújta elém.

Az üzemtörténeti gyűjtőmunkában nagy segítséget kapok a Stádel Károly szocialista brigádtól és ami a legfontosabb, a gyár vezetőitől. Eleinte sokszor mondták, hogy fölösleges ilyenrel foglalkozni, ebből nem lesz több kenyér. Ma már a fizikai dolgozók is boldogan tesznek le asztalomra egy-egy régi okmányt vagy gépalkatrészt. Megértették, hogy a régi okmány nem papírhulladék, s egy 50 éves szerszám többet jelent, mint két kiló vas árárt.

Az üzemtörténet írójának fel kell ismernie, hogy a napok kis történelme adja az üzem történetét. Tehát minden eseményt vizsgálni, rögzíteni kell, ha azt akarjuk, hogy igazán jó üzemtörténet íródjék. Jó üzemtörténetet az ír, aki bizalmas kapcsolatot tud kiépíteni munkással, vezetővel egyaránt. A Kisalföldi Gépgyár társgyárainak történetét is megírták, s ha nem tudok elaludni, olvasgatom. Jó tollú szerzők, elismert szaktekintélyek írták, szabatos mondatokkal. Eszre lehet azonban venni, hogy szerzőik keveset forgolódtak a gyárban. Mindent meg lehet tudni a könyvből: hol, mikor, hány-szor épült föl az üzem, kié volt a gyár, mit és mennyit termeltek, csak azt nem, hogy ezek az eredmények hogyan születtek meg.

Az üzemtörténeti gyűjtőmunka, az üzemtörténet-írás nemcsak lelkesedés és nem is csak pénz kérdése, hanem módszertani kérdéseket is felvet. Helyesen teszik a gyűjtők, kutatók és írók, ha konzultálnak ezen műfaj hivatásos művelőivel, a levéltárak, könyvtárak vezetőivel, munkatársaival. Az üzemtörténet-írásnak haladnia kell az idővel, korszerűnek kell lennie. Szerteágazó figyelmet követel, mert hiszen egy vállalat a környezetére is érezteti hatását.

A gyárnak mindig volt és ma is van munkásmozgalma. A kapitalista korszakban a sztrájk és a bérharcok fegyverével küzdött a dolgozók helyzetének a megjavításáért, egy igazságosabb társadalmi rend megteremtéséért. Most a szakszervezetek tevékenysége jelenti a munkásmozgalmat egy gyáron belül. Az üzemtörténet-írás ezért csak a szakszervezetek munkájának megismertetésével válik teljessé.

A termelőszövetkezet-történet írás az üzemtörténettel rokon terület. Az általános elvek mellett azonban hangsúlyozni kell a termelés, a település és az életmód eltérő voltából következő egyedi vonásokat is. A szövetkezeti eszme Földesen nem volt teljesen új dolog. 1938-ban Jámor István vezetésével már létrehoztak egy mezőgazdasági szövetkezetet, 130 taggal. Példaképük a dániai szövetkezetek voltak. Meg akarták reformálni a paraszti életformát. A marxista-leninista felfogás szerint azonban a paraszti életformát nem megreformálni, hanem megszüntetni kell a szocializmusban. Ezt az álláspontot az élet már teljesen igazolta. A szocialista társadalom építésének a legbonyolultabb területe a falu. A paraszti gazdálkodás eszközeit modern gépek váltották fel, és így az emberek is átalakultak. A fiatalok a termelőszövetkezetben nem új típusú parasztok akarnak lenni, hanem műszakiak, munkások és értelmiségiek. A régi, paraszti világ ma már végérvényesen a múlté. Az évek múlása a változásoknak történelmi jelleget adott. Az évszázadokon át kialakult paraszti élet; munka, család, kultúra, magatartás — szocialistává formálódik.

A tsz-történetírás felelőssége azért nagy, mert a gazdasági, társadalmi és tudati viszonyok átalakulása a termelőszövetkezeteken belül bontakozott ki a leghatározottabban. Ez a felismerés és a termelőszövetkezetek jubileumi eredményezték a tsz-történetek megírását. Hajdú-Bihar megyében 25–30 tsz története jelent meg eddig. A tsz-történetírás alapvető feladatának tekintjük, hogy megmutassa, hogyan alakultak a termelőszövetkezetek nagyüzemekké. Erre a kérdésre az üzemtörténet egyedül nem ad választ. Bemutatjuk a tagság, a vezetés magatartásának, életmódjának változását. A szociális, kulturális ellátottságot, a közélet, a politika iránti érdeklődés fejlődését, az életmódot. A település életében történő döntő változásokat, és azt, hogy milyen módon közeledik a parasztság élet- és munkakörülményeiben a munkásosztályhoz.

Czeglédi Imre felszólalása

Amikor üzemtörténetet írunk, tulajdonképpen három forrásra támaszkodunk: a levéltára, a könyvtára és a múzeumra. A levéltárat nagyon irigylem, mert van egy levéltári törvény. A könyvtárnál évek vagy évtizedek óta probléma, hogy csak azok a kiadványok kerülnek a könyvtárba, amelyek a megyei nyomdákon futnak keresztül. De hogy mit küszködnek a megyei könyvtárak azért, hogy egy-egy kiadványt, amely más megyében készült, megszerezzenek, az szinte hihetetlen és igyekezetük eredménye sohasem teljes. A legnehezebb helyzetben a múzeumok vannak. A múzeumi törvény nem teszi lehetővé — kivétel a régészet —, hogy bejelentsenek akármilyen változást egy üzemben. Mi megpróbáltunk ilyet csinálni. Igyekszünk a változás előtt kimenni és megnézni, hogy mit lehet megmenteni.¹

Vannak 80 éves üzemeink. A szombathelyi példára fordultunk a szocialista brigádokhoz segítségért. Csodálatos dolgokat műveltek, olyan anyag gyűlt össze, amelyre nem is számítottunk. Hogy mit jelent az Alföldön 200 éves muzeális anyagot találni!?! — akik alföldiek, azok tudják, hogy mennyire szegény ez a vidék.

Tárgyi gyűjtésünk nagyon jó volt. Több száz fotó gyűlt össze az 1945–1950-es évek első termelőszövetkezeteinek kollektív munkájáról, 14 ezer darabos fotóleltárunkban 5 darab mezőgazdasági kép volt. Most már sok lesz. Az 1890-es évek cukorgyáráról is sikerült képeket szerezni. Tehát ennyire értékes egy ilyen gyűjtés.

Másik célunk az volt, hogy a szocialista brigádok munkájába, tartalmi, kulturális vállalásaikba új színt próbáljunk hozni. Sikerült őket történész szenvedéllyel is megfertőzni. A brigádok fele azt mondja, hogy most már nem hagyják abba a gyűjtést, s az anyag többségét visszavitték tőlünk. Nekik több helyük van, leltárba veszik, és így bármikor használható történeti anyagunkként marad meg.

A következő a tudatformálás. Ha egy brigád vagy egy munkás föltárja a saját, vagy az üzeme történetét, jobban megismeri és jobban is becsüli. Amikor elmentek a kiállításra és meglátta a brigád, hogy 20 év előtt hol kezdték ők a mezőgazdaságot, csak csodálkoztak. Tehát nagyon is hatásos — még 20 éves távlatban is — a történeti

¹ Ld. még Dr. Czeglédi Imre: Az üzemtörténeti gyűjtés tapasztalatai Békés megyében. Honismeret 1977. 6. sz. 33–35. old.

anyag, a fotóanyag gyűjtése. A munkahely, a lakóhely szeretete végeredményben haszneret.

Ugyancsak sikerült elérni, hogy a múzeumbarátok körét bővítettük. Nagyon szép emléklapot adtunk ki. Az üzemekben 12 brigád rendezett kiállítást, amelyet több helyen meg is kellett hosszabbítani, hogy a községbeliek is megnézhesék. A központi, megyei kiállítást úgy állítottuk össze, hogy mindegyikből adtunk valamit; a ktsz-től kezdve az állami gazdaság fotójáig, a hatalmas fűjtatóig, a gyógyszerár apró kis eszközeiig kellett létrehozni egy egységes kiállítást. Úgy érezzük, hogy sikerült. Megpróbáltuk a brigád-, a generációs visszaemlékezéseket gyűjteni, de nincs megfelelő módszertan. A néprajzi kutatóknak kidolgozott kérdőíveik vannak. Nagyon kérem a központi múzeumi szerveinket, próbáljanak összeállítani a munkáséletmóddal és hasonló történeti anyaggal kapcsolatos kérdőíveket, mert mi ezt nem tudjuk megcsinálni.

Budai Dániel felszólalása

Nagy és feledhetetlen marad ez a nap számomra, annál is inkább, mivel az üzemtörténet-írást éppen egy évtizede kezdtem el. 1968 februárjában választott elnökül a pákozdi 1848-as Szabadságharcos Termelőszövetkezet. Mélyen elgondolkodtam azon, hogy milyen nagy átalakulás megy végbe szövetkezeti parasztságunk életében, és természetesen hazánk egész szocialista nagyüzemi mezőgazdaságában. Ebben közvetlenül benne élve, az a gondolat érlelődött meg bennem, hogy a községi krónika számára megírom életem ötödik évtized felé hajló idejét, de természetesen legnagyobb teret a termelőszövetkezeti időszaknak szenteltem. Az olvasás szeretete is készített az írásra, mert a jó, több évtizedes avagy évszázados könyvek olvasása közben érlelődtek gondolataim, miszerint ha ezt a nagy átalakulást, különösképpen a szövetkezeti élet első éveinek sok-sok baját, gondját írásos emlékképpen meg nem örökítjük, nagy-nagy mulasztást követünk el. Így tehát 1974 tavaszára már jó 120 oldalas kézirat formájában elértem az akkori jelent. Eppen a gépirásra tértem át, amikor megjelent a Szabad Föld Életünk — történelem című pályázati felhívása. Beküldött pályaművem a bíráló bizottság jónak találta, és értesítést is kaptam, hogy a Gondolat Kiadónál ez évben mintegy 10 ezres példányszámban, könyv alakban is meg fog jelenni. Ahogy mondani szoktuk: evés közben jön meg az étvágy. Az elmúlt év tavaszán a MEM és a Magyar Írók Szövetsége által meghirdetett Emlékező falu című pályázatra két, 3—3 oldal terjedelmű anekdotával pályáztam. Országos negyedik díj lett a jutalmam, és a jövő évi Mezőgazdasági Könyvhónapra meg fog jelenni.

Tóth Imre felszólalása

Többen vagyunk itt az üzemtörténet-írás aktív művelői közül, ezért szeretnék felvetni néhány olyan kérdést, melyet talán vitának is szánnék.

A Budapesti Történeti Múzeumhoz éppen most futott be néhány üzemtörténeti munka. Általában az volt rájuk jellemző, hogy az üzemi technológia elég gyengén foglal helyet a megírt munkákban: mikor vásároltak, mikor kutattak, hogyan teremtették saját erőből technológiát. Üzemtörténetírásunknak nagyobb figyelmet kell szentelnie a kutatóintézetekkel való kapcsolatra is.

Az építészettel kapcsolatos előadás is megjegyezte, hogy elég gyengén állunk az ipari objektumok védelmével, hiszen minden üzem terjeszkedni akar és igyekszik lebontani a régit, hogy újat építhessen a helyére. Ennek ellenére néhány gyárunk felismerte, hogy milyen jelentős ipari épülettel rendelkezik. A Láng Gépgyárnak a Váci útra néző egyik nagy épületsarnokát országosan neves építészünk, *Alpár Ignác* építette. Ezt a részt a Láng gyár meg akarja őrizni az utókor számára. Tagja vagyok egy munkaközösségnek a Tudományos Akadémiának a Műszaki Egyetemre kihelyezett egyik részlegénél, amelyik a mezőgazdasági és ipari épületek megmentésével, dokumentálásával foglalkozik, és ezt a tevékenységet össze lehetne kapcsolni az üzemtörténeti munkával.

A következő kérdés, melyet röviden szeretnék érinteni, az a múzeum, mint forráslelőhely. Gyakorló muzeológusként azt tapasztaltam, hogy az üzemtörténeti kutatók nem veszik elege igénybe a múzeumi forrásokat, tenát magát a tárgyi anyagot, pedig a Múszaki Múzeumnak, a Budapesti Történeti Múzeumnak, a szakmúzeumoknak, a Közlekedési Múzeumnak, de ugyanígy a vidéki múzeumoknak is óriási anyag áll rendelkezésükre. Most a szünetben boldogan értesültem róla, hogy a Vegyipari Múzeum már be is gyűjtötte az egykori Smollpaszta Gyar gépeit, hiszen Budapesten megszűnik a cipőpasztagyártás.

Kanyar József javasolta, hogy iratanyagfondot kellene létrehozni az üzemanyag kutatásához. Helyesnek tartanám, ha a múzeumokban levő tárgyi anyag fondjegyéke is elkészülne, ez több erő bevonásával viszonylag könnyen megoldható lenne. Példa lehet erre a céhtörténeti kataszter. Incze Miklós beszédéhez annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy jogi kérdésekbe jelenleg is állandóan beleütközik az ember, úgy hogy kell is bizonyos fokú felkészüléssel rendelkeznie annak, aki üzemtörténetet foglalkozik.

Ismerem a X. kerület táglagyűjteményét. Szeretném megkérdezni: ha már egyszer gyűjtenek téglát — nekünk is van egy óriási téglagyűjteményünk —, miért nem gyűjtenek tetőcserepeket is? Rokon szakma, összetartozik, az irodalom mindenütt együtt kezeli. A mi gyűjteményünkben olyan tetőcserepek is vannak, amelyeken technológiai utasítás szerepel az ács részére: hogyan helyezze el a tetőcserepet a lécezetén.

Egy dologban szeretnék vitába szállni Ságvári Ágnessel. A magam részéről nagyon helyesem, hogy a munkásosztály helyzetéről akár külön konferenciát is hozunk létre, a kérdés hihetetlenül fontos. De nem lehet egyetérteni azzal, hogy az üzemtörténet olvadjon bele a munkásosztály történetének a kutatásába. Az üzemtörténet egy adott helynek, egy üzemnek a története, a munkásosztály pedig vívhatja a maga harcát több üzemmel összefüggően is. Az a munkásmozgalmi dal, amittől visszhangzott a Váci út a két világháború között — Vörös Csepel vezesd a harcot, Váci út felelj neki —, a munkásosztálynak volt impozáns megnyilvánulása. Nem rögződött a Láng Gépgyárhoz, nem kötődött a hajógyárhoz, hanem minden üzemhez. Ezek dolgozói együtt alkották az angyalföldi munkásosztályt. Ha csak a munkásosztály oldaláról közelítenénk meg az üzemtörténetírást, akkor hova tennénk Bródy Imrét vagy Ganz Abrahámot? De sorolhatnám tovább a neveket. Ez a kérdés igen fontos, megérdemel külön konferenciát, de nem lehet az üzemtörténet-írással teljesen azonos szinten kezelni. Az üzemtörténet-írás más témát jelent, amibe beletartozik a technológia, a szabadalmak, a védjegyek és sok minden egyéb.

Dr. Beszteri Béla felszólalása

Engedjék meg, hogy kifejezzem abbéli örömünket, hogy intézményünk, a Veszprém megyei Pártbizottság Oktatási Igazgatósága adhatott helyet ennek a rangos tanácskozásnak. Bizom benne, hogy a konferencia résztvevői jól érzik nálunk magukat.

Czeglédi Imre Békés megyéből említette, hogy sok szépet és jót hallott az üzemtörténetírás Veszprém megyei eredményeiről, de kifogásolta, hogy nem kapott elegendő tájékoztatást — talán ez nemcsak az ő egyéni véleménye — arról, hogy ezeket hogyan sikerült elérnünk. Ehhez a gondolathoz kívánok kapcsolódní azzal, hogy egyáltalán nem tartjuk tökéletesnek a nálunk folyó munkát, nem túlozzuk el annak eredményeit, hiszen sok gonddal, problémával, szemléleti felfogással is meg kell küzdenünk. Az üzemtörténeti tevékenységgel való foglalkozás komplex rendszerét szeretném röviden összegezni, bár ez több vonatkozásban érzékelhető volt Rostási József üdvözlő beszédéből, Fodor Zsuzsa felszólalásából és az írásban kiadott Veszprém megyei anyagokból.

Az üzemtörténeti munka eredményeiben első helyen játszik szerepet az, hogy politikai ügyet csináltak ebből mindazok, akik felelősek a tevékenység irányításáért. Meghatározó jelentőségű ebben az, hogy a megyei pártbizottság Agitációs és Propaganda Bizottsága a mozgalom kezdeti tapasztalatai birtokában állást foglalt a mozgalom eddigi útjáról, s véleményt mondott a továbbfejlesztés irányára. Az SZMT, a Hazafias Népfront megyei Bizottsága, a Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága összehangolt tevékenységet folytattak az irányításban. Több üzem pártszervezete, szakszervezeti bizottsága, gazdasági vezetése felismerte az üzemtörténeti tevékenységben rejlő lehetőségeket, s az utóbbi időben a MESZÖV, a KISZÖV és más szervek

is bekapcsolódtak a mozgalom támogatásába.

Az üzemtörténettel való foglalkozás másik eleme, hogy sikerült kialakítani az ebbe bekapcsolódni kívánó embereknek az ügy iránti érdekltségét. Ebben kiemelkedő szerepe van a *pályázati rendszernek*, valamint annak, hogy *publikációs fórumot kaptak* az üzemtörténetírók.

A harmadik tényező *a segítés rendszerének a kialakítása*: egyrészt az *üzemtörténeti klub* keretében, másrészt úgy, hogy megnyertük az ügynek a *szakembereket*.

Következő lépésben ebben a rendszerben az *üzemtörténeti konferenciák kétévenkénti megtartása*. E fórumnak az a szerepe, hogy áttekintve a megtett utat, elismerje a végzett munkát és biztósítson a jövőre.

Az üzemtörténeti mozgalom *jelentőségének megfelelő propagandát, nyilvánosságot kap*. Aki egy kicsit is figyelemmel kíséri a megyei és az üzemi lapokat, meggyőződhet erről.

A *Veszprém megyei Pártbizottság Oktatási Igazgatósága is felismerte, hogy a mozgalom a szocialista tudat formálásának fontos eszköze*. Ezért intézményünk hazánk felszabadulásának 30. évfordulója tiszteletére pályázatot hirdetett a marxista-leninista esti egyetemen, illetve az 1 éves pártiskolán tanuló hallgatók körében. Ezzel az volt a célunk, hogy a résztvevők munkakörüknek és érdeklődésüknek leginkább megfelelő területen gyűjtsék össze és rendszerezék 30 éves fejlődésünk eredményeit, mutassák be felszabadulás óta végzett építőmunkánk munkahelyi vagy lakóhelyi vívmányait, állítsák előtérbe a szocializmus építésének időszerű feladatait.

60 pályamű készült el, s ezek többsége üzemtörténeti témájú. *A meghirdetett pályázatot az Oktatási Igazgatóság nevelési céljai szolgálatába állítottuk*. Az adatok, tények összegezése, feltárása segített abban, hogy megismerjük: milyen politikai, gazdasági és ideológiai örökséggel kellett megküzdeni a felszabadulást követő években; a saját kutatások alapján szerzett történelmi tapasztalatok segítették abban, hogy hallgatóink a maguk valóságában értékeljék munkahelyük, lakóhelyük és ennek révén a megye és az ország gazdasági, társadalmi, politikai eredményeit. A szerzők a marxista-leninista esti egyetem és a pártiskola hallgatói voltak, de nagyon jellemző és örvendetes a *foglalkozás szerinti megoszlásuk*. Volt közöttük munkás, kazánházi művezető, adminisztrátor, főmérnök és vállalati igazgató is.

A témaválasztás is sokrétű és figyelemre méltó. Feldolgozták a várpalotai bányászat 100 éves fejlődését. Megírták a Veszprém megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat kialakulását és fejlődését napjainkig. Egy dolgozat a Fűzfői Nitrokémiai Ipartelepek 1945 és 1975 közötti szociálpolitikai tevékenységét és eredményeit vizsgálta. Feldolgozták a KDT Téglá- és Cserépipari Vállalat történetét, illetve az észak-balatonj vízszolgáltatás és szennyvíztisztítás 30 évét. Egy pályaműből megismerhetjük a dudarbányai munka- és életkörülmények alakulását. Egyik legjobb dolgozat a Közép-dunántúli Szénbányák ajkai központi osztályozója női szocialista brigádjának életéről szól. A szerző a brigád életének bemutatását a brigád naplójára építette.

Arra törekedtünk, hogy *munkánk során szorosan együtt dolgozzunk az üzemtörténeti mozgalomban érdekelt szervekkel és szakemberekkel*. Például a dolgozatok elbírálásában részt vettek a megyei tanács, a Szakszervezetek megyei Tanácsa és a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság munkatársai is. Veszprém megye Tanácsa és a Szakszervezetek megyei Tanácsa a pályamunkák díjazását anyagilag is támogatta. A pályaművek közül a legjobbakat — átdolgozás után — a honismereti mozgalom megyei fórumában, a Veszprém megyei Honismereti Tanulmányok egyik kötetében jelentettük meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója tiszteletére. A kiadói munkát a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat megyei Szervezete és a Hazafias Népfront megyei Bizottsága látta el.

Szili Ferenc felszólalása

A Somogy megyében — 1975-ben — meghirdetett szocialistabrigád-történeti pályázatot egyik lektoraként a tapasztalatokról kívánok beszámolni. A pályázatot hazánk felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából a Szakszervezetek Somogy megyei Tanácsa, a Latinca Sándor Művelődési Központtal és a Somogy megyei Levéltárral együttműködve hirdette meg. A pályázat kihirdetése és a pályamunkák benyújtása között mintegy fél esztendő áll a brigádtörténet-írók rendelkezésére. Az üzemi szak-

szervezeti bizottságok közreműködésével több mint 90 szocialista brigád jelezte részvételét, végül mintegy 50 pályamunka érkezett a bíráló bizottsághoz.

A pályamunkák színvonalasabbá tétele érdekében a jelentkezőknek *módszertani útmutatót* készítettünk, majd a témát érintő országos és helytörténeti irodalmat is eljuttattuk a brigádokhoz. A járási székhelyeken *szóbeli konzultációkat* is tartottunk annak érdekében, hogy őszi véleménynyilvánításra és az objektív valóság bemutatására buzdítsuk a résztvevőket. A pályázókkal mindenekelőtt azt akartuk megértetni, hogy komoly szándékkal kívánjuk megismerni a munkásosztály mikroközösségeinek erkölcsi, érzelmi és értelmi arculatát.

A konzultációkon már néhányan aggodalmukat fejezték ki a tekintetben, hogy a bíráló, de jószándékú észrevételeket a vezetés részéről nem követi-e valamiféle megtorlás. Végülis abból az elvből indultunk ki, hogy az igazság kimondása nemcsak joga az egyének és a közösségnek, hanem erkölcsi kötelessége is. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az üzemek gazdasági és politikai vezetői, a szocialistabrigádtörténet-írás jelentőségét megértették és támogatták, felismerték, hogy ezen keresztül a munkások észrevételeikkel, javaslataikkal alkotó módon hozzájárulhatnak az üzemi demokrácia kiszélesedéséhez és olyan információs csatorna jöhet létre, amelyen keresztül valóságghű jelzések, észrevételek, bírálatok és javaslatok juthatnak el a vezetőkhez.

Ezek után joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a szocialistabrigád-történet írói mennyiben éltek a lehetőségekkel és milyen konkrét segítséget tudtak adni az üzemek gazdasági és politikai vezetőinek? Ebből a szempontból a pályamunkákat két csoportra oszthatjuk. A gondos és figyelmes előkészítés ellenére a pályamunkák szerzőinek többsége a fenti feladatokat nem tudta megoldani. Ezekben a dolgozatokban éppen a lényeg veszett el: a mikro- és makroközösségek belső törvényszerűségeinek a vizsgálata, a jelenségek elemző értékelése. Mindnyájunk számára figyelmeztető, hogy a megye különböző jellegű üzemeiben íródott brigádtörténetek jelentős része azonos szellemben készült. A brigádtörténet-írók által elkövetett hibák az „eredménycentrikus” szemléletből adódtak, sokan abból az elvből indultak ki, hogy csak az eredményeket lehet és szabad megírni. E magatartás társadalmilag veszélyes, a marxizmus szellemétől pedig idegen. Ugyancsak elgondolkodtató, hogy a gyakran használt és eloptatott sztereotíp sablonok, az értelmetlen és magyartalan kifejezések, a szóinfláció mennyire elburjázott a munkások körében.

A kor igényével szinkronban levő brigádtörténeteket — jóllehet az e kategóriába tartozó pályamunkák számszerűen kisebbségben voltak — tekintjük a jelentősebbeknek, nemcsak azért, mert előremutatóak, hanem azért is, mert példát, modellt jelentenek. A jobbító szándék, a felelősség érzése mintegy közös nevezője volt az e kategóriába tartozó munkáknak. Ezek írói önmagukkal szemben igényesek, a vezetőkkel szemben kritikusak voltak. Erveltek, vitatkoztak, javaslatokat tettek, a kérdés azonban az, hogy mindez eljutott-e azokhoz, akik ezt hasznosíthatják. Ha az előttünk kirajzolódott kép talán nem olyan szép, mint amilyennek szeretnénk, akkor okuljunk, vezetők és a vezetettek is tanuljanak belőle.

Szekeres József felszólalása

Az üzemtörténetek olyan művek, amelyeket azok az olvasók is kézbevesznek, akik egyébként nem szoktak tudományos történeti munkákat olvasni. Ez óriási lehetőség az ország előtt álló közművelődési feladatok megvalósítása szempontjából. Ugyanakkor nagyon sok üzemtörténeti mű nem felel meg ennek a célkitűzésnek. Sok helyen „tolvaj-nyelven” íródik a szöveg, olyan fogalmakkal, történelmi eseményekkel, amelyekkel a szerzők szabadon bánnak. Üzemtörténetet úgy kell írunk, mint ha egy külföldinek írnánk, aki a magyar történelemben kevésbé járatos, vagy azoknak az idősebb olvasóknak, üzemi dolgozóknak, akik ezeket a könyveket olvasni fogják. Meg kell gondolni, hogy ami nekünk mindennapinak tűnik, az üzemtörténetben nem kívánna-e részletesebb megvilágítást.

Az üzemtörténeti munkákkal kapcsolatban fölvetődik a szerző felelőssége. Éppen azért, mert olyan ember is kézbeveszi, akinek ez az első találkozása a történet-írással, ennek a munkának a tükrében fogja az értékítéletét megalkotni. Az 50-es években igen sok történelmi munkát családostan tett félre az olvasó, s hosszú időbe telt, amíg a történettudomány visszanyerte a hitelét.

Szólni kell az üzemtörténeti művek megfelelő kiállításáról is. A Népi Ellenőrzési Bizottság nemrégén vizsgálta a könyvkiadókön kívüli könyvkiadásnak a témáját. A jelentés a vállalat- és tsz-történeti művekkel kapcsolatban megemlítette, hogy azok túl drága papíron, fölös illusztrációkkal, papírpecsételéssel, magas tiszteletdíj utalványozásával készülnek. A másik véglét, amikor nem adjuk meg az üzemtörténetnek formailag és nyomdai előállítás szempontjából a megfelelő színvonalat. Az üzemtörténeti munkákon rengeteg sajtóhiba van. Ezt fokozottabban ellenőrizni kell, ki lehet küszöbölni. Legyünk igényesek a saját munkánk iránt.

Engedje meg a Tisztelt Konferencia, hogy szónoki kérdést vessek fel. Ki a gazdája Magyarországon ma az üzemtörténetnek? Ha elővesszük a meghívót, s megnézzük, hogy hány bába van itt a mi országos tanácskozásunknál, akkor nyolc szervezet látunk. Ha megnézzük az 1972. évi Nemzetközi Üzemtörténeti Konferenciát, ott is volt vagy nyolc bába. Czeplédi barátunk mondotta, hogy az 1972-es konferenciát követően más területen dolgozott, nem tudja volt-e utána valami, vagy nem. Az az igazság, hogy nem volt, és ez a konferencia itt Veszprémben is azért van, mert a veszprémi üzemtörténészek kiváló munkát végeztek, tovább lendítették az üzemtörténetírás szekerét, s mert Töltési Imre fáradságot nem kímélve azon volt, hogy ez az országos tanácskozás létrejöhön. De ha megkérdeznénk őt, hogy Hazafias Népront a magyar üzemtörténetírás gazdájának érzi-e magát, akkor biztos azt mondaná, hogy nem. Meg kellene oldanunk, hogy az üzemtörténetírási mozgalom előrelépjen és betöltse feladatát. Ki fogja össze a helyi kezdeményezéseket, ki tudja megmondani, hogy Magyarországon ma hány üzemtörténeti szakkör, klub vagy csoport működik? Ki látja el ezeket módszertani anyagokkal? Melyik szerv segíti az elkészült üzemtörténeti munkák megfelelő nyilvánosságát? A Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szekciója célul tűzte ki ezeket a feladatokat, de látnunk kell, hogy 11 éves működés során az üzemtörténetírás olyannyira kiszélesedett, hogy a szakosztály háromtagú vezetősége társadalmi munkában nem képes a növekvő igényeknek megfelelni. Adjanak egy gazdát ennek a területnek, mely gondoskodik arról, hogy az egész mozgalom szervezett keretet nyerjen. A Szovjetunióban a Történettudományi Intézet szervezetében külön osztályok működnek, amelyek gondozzák az üzemtörténetírást. Ezek mellett persze számtalan mozgalmi és társadalmi szerv is van, és a szakszervezetek is tevékeny részt vesznek, de a felelőség a Történettudományi Intézeté. A Német Demokratikus Köztársaságban az Akadémia Gazdaságtörténeti Intézetének van Üzemtörténeti Osztálya. A Csehszlovák Köztársaságban és Lengyelországban a szakszervezetek a gazdái az üzemtörténetírásnak. Megítélésünk szerint Magyarországon is a szakszervezetek volnának illetékesebbek, hogy ezt a területet gondozzák. Kérem, hogy ha erre lehetőség van, akkor az elnökség vigye ezt a SZOT elé.

Végezetül néhány kezdeményezésről szólnok. Megkezdttük az országos üzemtörténeti látkép-kataszter felállítását. Ez úgy történik, hogy a közgyűjteményekben fellelhető levelezőlapokat és más egyéb képanyagokat katalogizáljuk. A levelezőlapgyűjtőktől olyan csodálatos anyagokat kaptunk, amelyek bizonyos iparágak történetét egészen a kezdetekig, az 1850–60-as évekig vetítik vissza. A másik kezdeményezés az országos üzemtörténeti bibliográfiának az összeállítása.

Ebben az indítást, a lőkést, az itteni helytörténeti klubnak a munkájától kaptuk. Elkészült a Veszprém megyei üzemtörténeti művek bibliográfiája, és ezt a jó kezdeményezést az egész ország területére kiterjesztjük.

Dr. Gyarmathy Zsigmond felszólalása

A honismereti mozgalom egyik nagy sikere, hogy a hivatásos történészeket, a tudományos intézményi dolgozókat egy asztal mellé ültette, a pótolhatatlan kincset mentő amatőr mozgalmi aktivistákkal. Most ez történt az üzemtörténetkutatás és -írás területén is.

Az üzemtörténetírás a történelemtudománynak olyan területe, amelynek tudományos felismerési a konkrét gazdasági, társadalmi problémák megoldásához is közvetlen segítséget adhatnak. Itt a konferencián csaknem valamennyi hozzászóló a mozgalom oldaláról közelítette meg a témát. Már eddig is egyértelműen tisztázódott, hogy az üzemtörténet mozgalom és szakma is, de ma a mozgalmi oldalat kell erősíteni. Következik ez abból, hogy az üzemtörténet a konkrét történelmi megismerés lehetőségein túl a szocialista hazafiság elmélyítésében is nagyon fontos szerepet tölt

het be. Ezért örömmel fogadtam a veszprémi oktatási igazgatóság igazgatóhelyettesének hozzászólását, melyből egyértelműen tisztázódott: a veszprémi sikerek titka aboan van, hogy itt az *üzemtörténi mozgalom széles körű politikai támogatást élvez.*

Az sem jelent számomra gondot, hogy a konferencia egynapos, mert biztos vagyok abban, hogy a rendezők is úgy gondolták, hogy a második napra majd otthon kerül sor, azt nekünk kell folytatni a munkában. Ha haza megyek, első dolgom lesz, hogy a pártbizottságnak, a Hazafias Népfront megyei bizottságának, az Oktatási Igazgatóságon pedig tanártársaimnak elmondom az itt hallottakat, a hasznos módszereket.

Hazánk sajátos történelmi fejlődése országrészek közötti eltéréseket is létrehozott. Tanulmányozva Az I. Országos Üzemtörténeti Konferencia anyagát, azt tapasztaltam, hogy az ipari történetírás ebben a megyében gazdag anyagot szolgáltat a helytörténetírás számára, míg a mezőgazdasági üzemtörténet iránt kisebb az érdeklődés. Ez a mi megyénkben, Szabolcs-Szatmárban fordított. A megyei levéltár rövidesen megjelenő kiadványában közzétesszük a téma megyei irodalmát is, és több száz feldolgozással számolunk. Ennek az aránynak megvan a maga természetes és sajátos fejlődésbeli magyarázata. Nem nyugszunk bele ebbe a helyzetbe. Valamennyi megyei fórum már az 1978. évi munkatervében szerepelteti az ipari üzemtörténet-írást, a szocialistabrigád-naplók vezetése színvonalának a megfelelővé tételét. Gondjaink egyfelől tehát szervezési oldalon jelentkeznek.

Másik gondunk az, hogy ipari üzemeink dokumentumainak őrzése, mentése manapság nehéz feladat. Üzemeink és gyáraink legtöbbször csak a kerek évfordulók-kor szövegeket visszaillesztik az eltelt idősakra, és olyankor döbbennek rá, hogy mit mulasztottak, amikor az üzem történetéhez szükséges tényeket, dokumentumokat szinte már lehetetlen összekaparni.

Szabolcs-Szatmár megyében ugrásszerűen fokozódik az iparosítás, és éppen ennek a folyamatnak a dokumentumai tűntek el a szakszerűtlenül kezelt irattömegben. A történeti iratok irattári védelmének nincs meg a kellő súlya, már most hiányoznak a 10–20 évvel ezelőtti, pótolhatatlan források. De nemcsak a régmúlt irattári vagy tárgyi emlékeinek a megőrzése halaszthatatlanul időszerű, hanem meg kell menteni a szocialista kor legértékesebb dokumentumait is. Mindenekelőtt a közgyűlési, az igazgatósági jegyzőkönyveket, az osztályok iratait, főként jelentéseit, a gyártási és az üzleti forgalmi kimutatásokat; de igen fontosak a felügyelő bizottságok jegyzőkönyvei, jelentései és a termelési levelezések is.

Az üzemtörténeti mozgalom nemcsak kap a levéltáraktól és más közművelődési intézményektől, hanem ad is. Ha a mozgalom jól dolgozik, ha igényt támaszt, akkor időben felébreszti a felelősséget a dokumentumok megőrzése iránt.

Jelenics József felszólalása

Angyalföld Budapest iparának jelentős részét foglalta magában, a jelenben is ide összpontosul a főváros iparának tekintélyes százaléka. A feladat több összefüggésben jelentkezik. Az ipar decentralizálásával, egyes üzemek kitelepítésével az elmúlt évtizedben több mint félszáz üzem — ez 6500 dolgozót érintett — a XIII. kerületből vidékre került. Olyan régi, patinás üzemek, amelyek évtizedeken, sőt évszázadokon át megvoltak, eltűntek. Ilyen volt a Parkettagyár, a Rézhengergyár — amelyik a „fil-lérgyár” nevet is viselte —, a Kozmetikai és Háztartásvegyipari Gyárnak a cipő- és parkettasztagyára, amelyet egykor Smoll és Kallós néven az egész országban ismerhettek stb. A másik téma a szerkezetváltás az üzemeken belül. Például a Kender- és Juta Gyárban sem kender, sem juta nincsen, az üzemi rekonstrukciót követően a műszálás — polipropilén — alapanyag gyártására tértek át. Azután megváltozott a termékszerkezet a Magyar Hajó- és Darugyárban is, amelynek angyalföldi gyáregységében már csak daruk készülnek. A Medicor — az ENSZ statisztikája szerint — egy évtized alatt a világ első 10 legnagyobb orvosi műszergyára közé verekedte fel magát. Feladataink az elmondottakból következnek. A kitelepített, lebontásra ítélt üzemeknek a dokumentálása, megőrkítése hosszú idő óta és elég tekintélyes fotóanyagunk van. Helyi feladatnak tartottuk az üzemi híradók és lapok összegyűjtését. Viszonylag teljes anyaggal rendelkezünk 1971-től kezdve, továbbá 35 különböző üzemtörténeti kiadványt gyűjtöttünk össze. Sajátos terület a kollektív szerződéseknek az összegyűjtése, amely az üzemtörténethez igen érdekes adalékokkal szolgál. Csaknem 100 kollektív szerződésünk van már. Külön feladat az üzemi jelvények, plakettek, emléktáblák és törzsgárda-jelvények összegyűjtése. Mintegy 300 angyalföldi törzsgárda-jelvényünk van.

Az Ismered-e Angyalföldet? című vetélkedő keretében havonta adunk egy-egy feladatot, amelyben szerepel valami üzemmel kapcsolatos kérdés is. A gyerekeknek utána kell nézniük például annak, hogy a patronáló üzemekben mit gyártanak, melyik országba jutnak el a készítményei? Ezekben a nagyon hasznos játékokban évente 700—800 gyerek vesz részt. Amikor az illegális KMP angyalföldi sajtóterjesztőihez el szoktam látogatni, *Ambrus József*nek mindig ez volt a búcsúszava: „Üdvözlöm az angyalföldiekét!” Most pedig meghatalmazás alapján engedjék meg, hogy az Angyalföldi Helytörténeti, Honismereti Klub nevében üdvözljem az I. Országos Üzemtörténeti Tanácskozást.

Pál István felszólalása

Hét MÁV járműjavító jelentette meg eddig az országban a történetét, egy hiányzik már csak, a budapesti. A brigádnaplókról sok szó esett, de nem tudom pontosan, hogy megőrzése, kinek a feladata. A vetélkedőknek az anyaga is kiváló forrásmunkát szolgáltathat, hiszen például 1969-ben volt a Tanácsköztársaság 50. évfordulójának ünnepe, s ebből az alkalomból 80 szocialista brigád veterán nyugdíjasokat keresett fel. Ezek szolgáltattak anyagot akkor az 1919-es harcok felderítéséhez, az 1919-es páncélvonathoz. Ennek az 1919-es visszaemlékezésnek olyan nagy visszhangja volt, hogy a Magyar—Szovjet Baráti Társaságon keresztül elkerült Moszkvába is.

Az ipari műemlékekről elhangzott a beszámolóban egy 1912-es munkáskolóniának a védettsége. Miskolcon 1875-ben, az akkori Tiszavidéki Vasúti Társaság építtetett egy kétemeletes épületet a tisztviselőknek és 11 munkásházat 44 lakással. Több mint 100 éve, hogy fennáll, de most a városrendezés útjába került. A járműjavító üzeme 1859-től működik. Olyan ipari műemlékek ezek, amelyek védettségét nem hiszem, hogy meg tudják oldani. Vagy például egy 1858-ban fűrt eredeti kút, amelynek a falai most is megvannak, és szivattyúháza ma is adja az ipari vizet a víztornyoknak. Az épület 120 éves, a pincézete és a lábazata boltozatos. Egy építésnél kibontották, lefenyképeztem, majd visszatemettkék. A város műemlék-jegyzőkönyvében nem szerepelnek ezek az épületek, és így én hiába írom bele a könyvbe, hogy ipari műemlék, az a gyanúm, hogy ezt a védettséget így nem lehet megoldani.

Zsikó János felszólalása

Délelőtt egyértelműen tisztázódott az a fogalom, hogy üzemtörténet. Délutánra pedig sajátos módon tudathasadás jellemezte tanácskozásunkat. Délelőtti előadónk — történészek — megértették az üzemtörténeti mozgalom jellegét, és eszerint hangzottak el az előadások. A délutáni hozzászólások közben sokat hallottunk arról, hogy nyersanyag, technológia, gépek. Csak éppen a folyamat lényeges „kellékérő”, a munkásról esett kevés szó.

Mi Pécsen 1976-ban *Munka és Művelődés* elnevezéssel művelődési akciót hirdettünk szocialista brigádok részére. Ez először szabad idő program volt, hasonló módon a debreceni Korunk valósága című akcióhoz. Egy év alatt szabad idő programjainkat adtuk szocialista brigádoknak. 1976-tól a brigádok kérésére a szabad idő program feladatsorral is bővült. Választható lehetőséget tartalmazott: írjanak a brigádok visszatekintést üzemük múltjáról, a brigád életének eseményeiről. 1977-ben 44 üzemtörténet és 129 brigádkrónika érkezett. Ez az összesen 1800 oldalas anyag, a Dunántúli Tudományos Intézet birtokában van, s a pécsi munkáséletmód kutatásához használnak fel belőle értékes ismereteket. Azzal a feltétellel adtuk oda, hogy amennyiben publikálhatunk belőle visszakérjük az anyagot. Nagy öröm volt végighallgatni néhány elvtársat aki munkásemberként, vagy az üzemtörténetírás, az üzemtörténeti mozgalom művelőjeként hozzászólt és azt hiszem a mai konferencia értelmét, lényegét és célját ezekben lehet megtalálni. Meggyőződésem: Magyarországon a történettudomány produkálja azt, amit a társadalom tőle elvart. Nem hiszem, hogy a történelemtudomány ügyeiről szólna a mai konferenciánk.

Sárközi Zoltán felszólalása

Az üzem és környezete, az üzemtörténet és a helytörténet kapcsolatához annyit fűznék hozzá, hogy helytörténetet üzemtörténet nélkül, üzemtörténetet pedig helytörténet nélkül nem lehet művelni. Ózdot a vasgyár és a bányavidék emelte járási székhellyé, és a felszabadulás után a Szénbányászati Vállalat megyeszékhellyé tette Salgótarját és Tatabányát.

A második probléma: a levéltári fondok jegyzékének a kiadása. Sokan keresték, kutatták itt a Veszprémi Üzemtörténeti Klub titkát. A titok többek között az, hogy elég korán felismerték a központi levéltárakban őrzött üzemtörténeti anyagok fontosságát, s már vagy két-három alkalommal felkerestek bennünket, mi pedig kiírtuk nekik az összes fondokat. Rövid időn belül ők lesznek az elsők, akik ki fogják adni a Veszprém megyére vonatkozó helyi és az Országos Levéltárban megtalálható fondok jegyzékét. *Kanyar József* levéltárigazgató javaslatát melegen üdvözlöm. Az az érzésem, hogy az üzemtörténeti, helytörténeti munkák forrásait ott szokták felhasználni, ahol a vállalat van vagy az üzemtörténet írója lakik. Tehát egy megyeszékhelyen lakó üzemtörténet-író vagy helytörténet-író fölhasználja a megyei forrásanyagot, a Budapesten élő pedig elsősorban a budapestit. Valamilyen formában intézményesen kellene biztosítani a kutatók számára azt, hogy tanulmányi szabadságot kapjanak az ilyen célú kutatásaik számára.

Harmadszor: lényeges dolog annak figyelembe vétele, hogy a kapitalizmus kialakulását hazánkban sokféle feudális maradvány akadályozta. Szóba került itt egy megelőző felszólalásban a bányabér (terrágium). Ezt az 1854. évi általános osztrák bányatörvény megszüntette, az 1861. évi országbírói értekezlet azonban visszaállította. Így — e vonatkozásban — az osztrák abszolutizmus polgáribb jellegűnek bizonyult, mint a magyar alkotmány helyreállítását sürgető nemesi politikai erők. A bányabér eltörlésére csak a felszabadulás után került sor.

Negyedszer: az üzemtörténetírás foglalkozzék a kapitalista vállalkozó alakjával is. Ilyenről eddig kizárólag *Szekeres József* tett említést *Ganz Abrahámmal* kapcsolatban. Mivel ma működő vállalataink zöme kapitalizmuskorj elődökkel is rendelkezik, nem kerülhetjük meg ezt a problémát. A tőkés vállalkozók tevékenységének értékelésével összefüggésben hangsúlyoznám a legtöbbjükre jellemző üzleti realizmust. Amikor pl. 1920 után magasra csaptak Magyarországon az irrendentizmus lángjai, a tőkés vállalkozók voltak az elsők, akik megpróbálkoztak a szomszéd államokkal gazdasági kapcsolatokat teremteni. Így pl. *Bíró Pál*, a Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. egyik vezére, aki csak így tudta beindítani az Ózdon működő vaskohókat. Ezzel használtak az országnak is, hiszen védeni igyekeztek a határainkon túl levő magyar vagyont, a saját vagyonukat. Kapitalista vállalkozó, név szerint *Kornfeld Móric* volt az első világháborút megelőző időkben a minket közelebbről érdeklő vállalat-történet-írás egyik legelső hazai mecénása is. Az ő segítségével jelent meg pl. a Magyar Ipartörténet c. évkönyv öt kötete. Ezek egyikében található meg *Sztudinka Ferenc*: A gácsi posztógyár története c. üzemtörténeti monográfiája, mely a korabeli hazai alkotások közt egyike a legjobbaknak. Az 1911-ben megalakult „Ipartörténeti Szakosztály” pedig valóságos öszötvetségi előképe a Magyar Történeti Társulat kerekében működő Üzemtörténeti Szakosztályunknak. Jellemző azonban, hogy e kezdeményezések az első világháború után nem folytatódtak.

Végül egy apró megjegyzés: *Szikossy* elvtárs említette, hogy 1974-ben a Kisalföldi Gépgyárban, Győrött rendezték meg az első vállalat-történeti kiállítást. Én tudok egy korábbiáról is. 1965 nyarán Mosonmagyaróváron, a Hansági Múzeumban volt a százesztendő Kühne-gyár üzemtörténeti kiállítása.

Nagy István felszólalása

Veszprém megyében — üzemtörténeti vonatkozásban — elsősorban eseménytörténetet írtunk és nem értékelő történetet. Ez az utóbbi a hivatásos történészek feladata. Így is készítettük üzemtörténeteinket. 33 üzemi lapunk sorozatban hozta pályázati felhívásainkat, s így csináltuk propagandát. A megyében elkészült mintegy 350 üzemtörténeti dolgozat. Van megyei üzemi adattárunk, diatárunk és most készítjük a megyei üzemtörténeti évfordulós táblát. Ezzel akarjuk elérni, hogy a különböző jubileumokra kellő időben fel tudjunk készülni.

Nagy munkába szeretnénk kezdeni, s ehhez kérem az Üzemtörténeti Szakosztály erkölcsi és esetleg anyagi segítségét is. Mintegy 100 évre visszamenőleg a komposzokból ki szeretnénk gyűjteni a veszprémi üzemekre vonatkozó adattárat. Tudjuk, hogy ez 5 éves munka, ilyen körülmények között, munkaidő után. Ehhez vagy társadalmi ösztöndíjat, vagy olyan anyagi támogatást szeretnénk kérni, amellyel le rövidíthetnénk a munkát. Felvettem annak a gondolatát, hogy az általunk kezdeményezett Üzemtörténeti Híradó nyári számait, esetleg állandó jelleggel, a szekció segítségével és irányításával csináljuk. Még egy kezdeményezésről csupán: az egyetemen fölvettük a kapcsolatot, hogy a szakmai gyakorlatra menő vegyész mérnökök próbálják annak az üzemnek a történetét összegyűjteni, ahol nyári szabadságukat, illetve szakmai gyakorlatukat töltik.

Molnár Imre felszólalása

Az üzemtörténeti szakkörök létesítése, működtetése azért is időszerű, mert ipartörténeti szempontból jelentős évfordulók időszakában vagyunk: az 1867-es kiegyezés utáni évek gyors ütemű tőkés fejlődésének következtében egyre több üzem érkezik el alapításának centenáriumaéhoz, vagy létesítésének 75. évéhez. Az Ausztriától elszakadt első világháború utáni Magyarország szükségletének, a technikai fejlődésnek megfelelően újabb iparágakat létesített, ezek mostanában ünnepelhetik fennállásuk 50. évfordulóját. Végül a felszabadulásunk után eltelt három évtized is alkalmat nyújt visszatekintésre, összegzésre.

A Magyar Optikai Művekben a szakkör vezetője az „Egy üzem — egy iskola” mozgalom keretében patronált iskola egyik történelemtanára lett. A művelődési ház vezetőjével, az üzemi pártbizottsággal, a KISZ-bizottsággal, szakszervezeti bizottsággal, és az üzemi lap (Fókusz) szerkesztőségével való megbeszélés, egyetértés után felhívást tettek közzé az üzemi lapban.

A Magyar Optikai Művek üzemtörténeti szakköre szakcsoportok keretén belül valósítja meg a programját. A jubileumi munkákkal, valamint a MOM mikrokozonyezetével foglalkozó szakcsoport a MOM centenáriumaival és hazánk felszabadulásának 30. évfordulójával kapcsolatos rendezvények szervezését vállalta. Az üzemtörténeti gyűjteményt összeállító szakcsoport felkutatja a régi iratokat, használaton kívüli számszámokat, fényképeket és egyéb dokumentumokat. A publikációs szakcsoport bibliográfiát állít össze a MOM-ról szóló kiadványokról, rendszeresen cikkeket ad az üzemi lapnak és figyeli a sajtót. Egy másik szakcsoport a MOM szocialistabrigádmozgalma történetének a feldolgozását vállalta. Az üzemtörténeti szakkör ezen kívül részt vesz a céljaival kapcsolatos kiállítások előkészítésében is.

A munkásmozgalmi, szocialistabrigád-mozgalmi szakcsoport a visszaemlékezések, fényképek, hangdokumentumok gyűjtését kezdte meg. Mindezek igen népszerűek voltak az üzemtörténeti szakkör munkáján belül, de mégis talán legkedveltebb terület a *tárgyi gyűjtőmunka* lett. És ez nem volt öncélú. Egy példa:

Az üzemtörténeti szakkör fényképet tett közzé az üzemi lapban, *Történeti emléképek* címmel. „Érdekes fényképeket mutatott az üzemtörténeti szakkör tagjainak Horváth János, a kísérleti osztály dolgozója. A felvételen a csepeli sportcsarnokban megrendezett teremkézilabda-bajnokságon részt vevő női csapatunk játékosai láthatók. A felvétel 1943-ban, vagy 1944-ben készült. Sajnos, a hat játékos közül a mai napig eggyel sem sikerült megismerkednünk. Reméljük, a kép megjelenése után lesz, aki magára ismer, esetleg egykori kollégáját véli valakiben felismerni...” A felhívásra meg is érkezett a válasz.

Osszegezve: A MOM üzemtörténeti tevékenységén lemérhető, hogy rendkívül lényeges a szakköri munka széles körű népszerűsítése, mert az üzemtörténeti szakkör csak az üzemi dolgozók segítségével érhet el eredményeket. A nagyobb vállalkozásokat feltétlenül a szocialista brigádokra kell alapozni, az egészséges üzemi öntudat már meglévő bázisait kell felhasználni a közös cél érdekében. Nagymértékben lehet támaszkodni a brigádok tevékenységét tartalmazó *brigádnaplókra*.

Három évvel ezelőtt Kaposváron az SZMT és a Latinca Sándor Művelődési Központ felhívással fordult a megye szocialista brigádjaihoz, hogy írják meg történetüket. Megvalljuk őszintén, csak akkor kezdtünk mélyebben foglalkozni a témával, amikor az illetékes szervek felkerestek bennünket, bár még ezek után sem tudtunk határozott választ adni, hisz fizikai dolgozók vagyunk, nem rendelkezünk írói tehetséggel. Szóbeli biztatásunkra kezdtünk hozzá a nagy munkához. Az első teendők az volt, hogy a brigádtagokkal megbeszéljük a feladat fontosságát, a munka tervszerű ütemét. Pontos adatokra volt szükségünk, ezért először az anyagok begyűjtésével foglalkoztunk. Különösebb gondot ez nem jelentett, mert a brigád soraiban vannak olyanok, akik a vállalat alapításától kezdve a mai napig vállalatunk dolgozói: a Május 1. brigád kissé fáradt, de nem megtört tagjai.

A megalapozott anyaggyűjtés biztosította azt a lehetőséget, hogy a valóságos történetet írásba foglaljuk. Szándékunk csak az volt, hogy a brigádtörténet megmaradjon a brigádnak, mint alapító hagyomány, munkák folyamatos rögzítése, példatár azoknak, akik a munka erejét, boldogságát még nem ismerik.

Vállalatunk szocialista brigádjainak értékelő bizottsága is elismeréssel nyilatkozott a brigádtörténet megírásának munkájáról. Nekünk, a Május 1. szocialista brigádnak az lenne a legnagyobb közös öröm, ha történetírásunkon keresztül találkozoznánk a ma emberével, az új kor tevékeny létrehozójával: a múltból a jövőbe haladó, nehézségekkel küzdő, azokon győzedelmeskedő emberrel.

Székely György zárszava

Az előadók nézetei nagyjából megegyeztek, egymást kiegészítették. Viszont, ami a vita jellegét illeti, itt különböző nézetek, különböző megközelítések fordultak elő. Mindezeket valóban egyeztetni kell. Lehet, hogy ez most sikerül, lehet, hogy további tapasztalateserék, egy későbbi, második konferencia fogja ezeket tisztázni. Az első ilyen kérdés, ami *Molnár Béla* és *Incze Miklós* előadásaiban fölmerült, az *üzem és az üzemtörténet fogalmának, kiterjedésének* a kérdése. Ezt a vitában felszólalók — *Ságvári Ágnes, Tóth Imre, Zsikó János, Sárközi Zoltán* — további szempontokkal egészítették ki, részben árnyalták, részben pedig vitássá tették. Én azt gondolom, hogy az üzemtörténet nem teljesen lezárt fogalom. Így mutatták be a hivatott előadók, maga Incze Miklós is, hogy egyrészt mennyi történeti diszciplínával határos vagy éppen összeolvad és alig különíthető el, másrészt hogy mi mindent kell tudni egy üzemtörténetésnek, milyen ágazatát kell felhasználnia a történelemnek ahhoz, hogy üzemtörténetet írhatson. A konferenciának éppen az volt az egyik erénye, hogy a lehetőségekre, segítségnyújtásokra rámutatott, felhívta a figyelmet, hogyan kell együttműködni az üzem belülieknek az üzem kívüli szakkutatókkal. A felszólalók még további összefüggésekre hívták fel a figyelmet. Ilyen szempontok voltak az üzemtörténet, a helytörténet, az urbanizáció, a modern gazdasági átalakulás számos összefüggése. Mindezek a szempontok jogosultak voltak, ugyanakkor világos hogy nem szabad összekeverni, összeolvasztani ezeket a fogalmakat. Az üzemtörténetnek, mint önálló tevékenységnek a jogosultsága megmarad. És nem szabad egyetlen üzemtörténeti munkától sem elvárni, hogy — bizonyos összefüggésen túl — érzékeltessék az egész helynek, településnek a gazdasági vagy a településtörténeti folyamatait. Azt sem szabad megkívánni, hogy technikatörténeti, műszaki kérdések is egy bizonyos összefüggésen túl megvilágításra kerüljenek.

Azzal egyet lehet érteni, hogy az üzemtörténetnek a mi szemléletünkben a munkás marad mindenképpen a központi alakja. A munkásnak a centrumban való szerepeltetését azonban nem a feladat könnyítéseként fogalmazzhatjuk meg. A típust, az üzemben való szerepét is mozgásban, korszakváltozások szerint kell az igényeknek megfelelően felkutatni és ábrázolni. Abban helyes volt Sárközi Zoltán megfogalmazása, hogy az üzemtörténet és helytörténet egymásroutalságának az igényét kifejezte, hogy meg kell mutatni: az üzem mennyire tényező a településtörténetben, a települések rangra emelkedésében, szerepének növekedésében vagy csökkenésében.

Egy másik ilyen kérdés, aminek a jó és rossz oldalát az előadók és a hozzászólók egyaránt kimutatták azt, hogy mennyire kapcsolódik az üzemtörténet az üzemek

jubileumához. Ez a kérdés a mecénások problémáját is fölveti. Az előadók és a hozzászólók utaltak a megszünt vagy átalakult üzemekre, ahol tehát a mai vállalatvezetés feltétlenül kell — bár nem eleve természetes —, hogy mecénása legyen olyan kutatóknak, gyűjtéseknek, melyek korábbi profilú, korábbi szervezetű üzemekre vonatkoznak. Azt kell mondani, hogy ezek társadalmi jellegű nagy problémák, dönteni abban a tekintetben, hogy megőrizni épületeket, megőrizni már kinasználhatatlan gépparkokat, vagy pedig ezeket le lehet bontani, máshová kell áthelyezni, múzeumba kell szállítani. Ez bizonyos mértékig a gazda keresésének a problematikájához is tartozik nemcsak egy-egy üzemben belül, hanem szélesebb társadalmi és mozgalmi értelemben is. Ezek az ipartelepítések, decentralizációk, építkezési problémák, a városfejlődés azt is fölveti, amire utalt *Barcza Géza*, hogy nem mindent lehet megőrizni, nem mindent lehet változatlanul fönntartani. Tehát itt is, mint a műemlékvédelemben általában, nagyon meg kell fontolni, melyek a legjellegzetesebb üzemek, melyek azok az egyes üzemi típusok vagy épülettípusok, amelyekből egy vagy több mindenképpen megőrzendő.

Az évfordulók mindenképpen figyelemfelhívók, de nem szabad erre szorítkozni, hanem rendszeres munkára van szükség az üzemtörténet tekintetében is. Az üzemtörténeti mozgalom éppen ezt a rendszeres szakkutatást támogatja, serkenti azáltal, hogy milyen frott és tárgyi forrásokat őriz meg.

Az előadásoknak és a hozzászólásoknak is jó része a tudományos intézetek, társulatok, hivatalos történészek közreműködésével foglalkozott. Az mutatja számomra az üzemtörténet igen jelentős gyarapodását, hogy a szakkutatás oldaláról a dilettantizmus elkerülésére nem kellett felhívni a figyelmet és pozitív értelemben lehetett beszélni részben az eredményekről, részben pedig a segítségnyújtásról, a segítség igénybevételéről, ami tehát jelzi, hogy alapjában egészséges az üzemtörténeti mozgalom és a támogató szakintézmények viszonya. Ugyanakkor ezek az előadások rámutattak arra, hogy hiányok, elmaradások, pótlásra váró feladatok is vannak, ami abból adódik, hogy tulajdonképpen másfél-két évtizedes ennek a fellendülésnek az időszaka. Nagyon kell vigyáznunk, hogy mozgósító legyen az a sok segítség, amit levéltár, múzeum, könyvtár nyújt, és ne eltántorító. Könnyen lehessen eligazodni ezekben a gyűjteményekben, és azért is fontosak ezek a levéltári és könyvtári fondjegyzékek meg bibliográfiák, hogy ne csak a helyi, ne csak az illető üzemi kutatás, hanem az országos kutatás is viszonylag könnyen ismerhesse meg ezeket.

Nagyon örvendetes volt, hogy itt a konferencián a fiatalok megjelentek, felszólaltak, hogy a múzeumokban is van már egy új típusú kutatógárda, amely érdeklődését és életpályáját az üzemtörténeti kutatásokkal köti össze, és erre megfelelő felkészítést kapott. Ez is mutatja, hogy tervszerűbben kellene a felsőoktatásban is ezekhez az igényekhez közeledni. Nagy jelentősége van a helyi, a táji konferenciáknak, a diákok, általában az ifjúság speciális honismereti táborainak és az egyes megyék — mint itt a vendéglátó megye — rendszeresen megrendezett üzemtörténeti konferenciáinak. Ezek lennének azok az összekapcsoló és egyúttal a tapasztalateserére alkalmas adó összejövetelek, amelyek a kérdések további tisztázását elősegíthetik. Heylesen jártak el mindazok a fölszólalók, akik tapasztalataikat előadták, a pályázatok körüli eredményes munkáról, lektori közreműködésről, pályaművek tapasztalatairól, kiadási kérdéseiről és a kéziratok művek tapasztalatainak a cseréjéről. Ennek egyik legfontosabb feltétele az, ami *Szikossy Ferenc* előadásában szerepelt, hogy a kéziratok pályázati anyagok bibliográfiáját legalább közvétegyék és ez az érdekeltek kezén foroghasson.

Incze Miklós előadása megvillantotta azt a sok lehetőséget, ami egy-egy üzem konkrét életéből adódik, és ami magába foglalta az üzem gazdasági életét, technikai fejlődését, a munkásosztály életmódját, folklóráját, szociológiai helyzetét.

Számos hozzászólás a technika, a technológia, a termelés oldaláról fejezte ki hiányérzetét, az egymásrautaltságot a szakkutatás és az üzemtörténeti mozgalom között, a történészek, s azok között, akik a termeléshez, a technológiához szakszerűen értenek. Nemcsak a szaktörténészek lehetnek lektorai üzemi emberek által írt részeknek, hanem fordítva is nagyon üdvös ez. Ehhez a témához tartozik az a kibontakozott vita is, ami a munkáséletmód kutatásával és az üzemtörténetben játszott szerepével kapcsolatban fölmerült. Az üzemtörténeti kutatást valóban elmélyíti, sokoldalúbbá teszi, ha itt a munkáséletmód kutatását még a család kutatására, az életmódváltásra, a munkásgenerációk történetének a felkutatására is kiterjesztjük. Mindez alá húzza azt a megfogalmazást, amit Ságvári Ágnestől hallottunk, hogy *legyen az üzemtörténeti munka kiemelt terület*. Ehhez kapcsolódik, amit *Szekeres József* adott elő,

amikor a szélesebb olvasóközönségre hívta fel a figyelmet. A helytörténetnél az olvasóközönség elsősorban a helyi lakosság, ezért áldoznak a tanácsok. Ugyanúgy természetesen kell vennünk, hogy elsősorban az üzemi munkássághoz, a vállalat dolgozóihoz kell hogy szóljon az üzemtörténet, nemcsak a szakemberek szűk köréhez. Ez elégtelen ki azt az igényt, amit Molnár Béla előadása hangsúlyozott, hogy az üzemtörténeti munka, az üzemtörténeti mozgalom közösségformáló, nevelő hatású legyen. Örvedetes, hogy számos területről az üzemi és tsz-dolgozók maguk is rámutathattak azokra a konkrét eredményekre, amelyeket az ő életükben és környezetükben az üzemtörténeti tevékenység, az üzemtörténeti mozgalom kiváltott. Ez igazolja, hogy üzemtörténeti munkára valóban szükség van, ez nem öncélú szakkutatás, hanem nagyon jelentős, a szocialista tudatot, a hazához, a szűkebb lakóterülethez, a munkahelyhez való kötődést elmélyítő tevékenység. És azért tartjuk nagyon helyesnek, hogy ennyi rendező szerv vett részt ennek a konferenciának az előkészítésében, mert ez azt mutatja, hogy ki-ki a maga területén, a maga hatáskörében erre a közösségformáló hatásra súlyt fektet, ennek a megvalósulására az üzemtörténeti tevékenység által is számít.

Legyen szabad ebben a szellemben utalni a javaslatokra. Egy konferencia nem vindikálhatja magának azt a jogot, hogy maga hozzon határozatokat, még azt sem, hogy állást foglaljon bizonyos kérdésekben, amelyek egyébként is vitatottak maradtak számos esetben. Azonban kötelességünk az, hogy összegyűjtsük az itt elhangzott javaslatokat, és hogy illetékes fórumok elé vigyük. Részbem a jegyzőkönyv, ami az egész konferencia minden felszólalásáról is hű képet ad, részben az előadások szövege, amelyek már maguk is javaslatokat tartalmaznak, ad alapot arra, hogy ezeket a javaslatokat gondosabban megserkesszük, és a fő rendező szerv, a legátfogóbb tömegmozgalom, a Hazafias Népfőnt Országos Titkársága elé terjesszük, amelynek egyrészt van egy ilyen kérdésekkel foglalkozó albizottsága, másrészt pedig megvan a lehetősége, hogy ennek a közös rendezvénynek a szellemében a többi rendező szervhez kérést, javaslatot vigyen. Ami a saját területünket — a honismereti albizottságot — illeti, Gyarmathy Zsigmond hozzászóló emelte ki, hogy a konferencia egyik fő érvényesülési lehetősége az, ha az itt elhangzottak tovább sugároznak. Ennek részben a Honismeret folyóiratban történő publikálásával, részben a pályázati felhívás széles körökhöz való eljuttatásával kívánunk eleget tenni. Ugyancsak foglalkoznunk kell Karsai Eleknek azzal a javaslatával, hogy a Honismeret c. folyóirat mellékletként, pótfüzetként vagy valamilyen formában legyen külön üzemtörténeti szempontú kiadványa. Ezt meg fogjuk vizsgálni, és az Országos Titkárság ebben a kérdésben is dönt.

Többen vetették fel, hogy az iparra is ki kellene terjeszteni azt az értékmentő tárcaközi akciót, ami a régi üzemi épületek tekintetében, az életmódkutatás szempontjából mezőgazdasági vonalon már megvalósult, vagy legalábbis a jogszabályi rendezése megtörtént. Ezt az illetékes tárcák elé fogjuk vinni.

Ugyancsak az illetékesek elé kívánkozok — s erre az egyes felsőoktatási intézmények adott kereteiben amúgy is lehetőség van —, hogy fakultatív jelleggel, a történelemszűkzésben az üzemtörténet oktatására lehetőség nyíljk, tekintettel arra, hogy a műszaki értelmiségtől is várjuk az üzemtörténeti munkálkodást.

Javaslat hangzott el segédeszközök, forrásjegyzékek kiadására egyrészt levéltári, másrészt múzeumi vonalon. Ezeknek a tüzetesebb kidolgozását kérjük a javaslattevőktől, Kanyar Józseftől, Tóth Imrétől, és azután a megfelelő intézmények elé fogjuk vinni. A javaslatok között fogjuk szerepeltetni Karsai Eleknek azt a fölvetését, ami a Szakszervezetek Országos Tanácsa Levéltárának a feltárása, illetőleg kutathatóvá tétele szempontjából hangzott el. Ugyancsak módunk van előmozdítani Berza László javaslatának a megvalósulását az üzemtörténeti munkák, kéziratok, képek, közgyűjteményekbe való eljutásáról.

Ezzel elérkeztem az utolsó, de nem a legkönnyebb témához, hogy ki ennek a mozgalomnak a gazdája, illetőleg, hogy lehet-e egy ilyen rendkívül terebélyes, egyre gazdagodó mozgalomnak egyetlen gazdája, jó volna-e ez az üzemtörténeti mozgalomnak, vagy inkább ártana?

A nemzetközi példák azt mutatják, hogy erre valamilyen egységes sablont találni, kidolgozni nem lehet. A mi történész és minden kutató munkálkodásunkra általában a több gazda jellemző. Több gazdához is hangzottak el itt felhívások, és a mi feladatunk az, hogy a javaslatok körében a Hazafias Népfőnt Országos Titkársága elé vigyük olyan problémáinkat, amelyeknek a felelős gazdáit a Hazafias Népfőnt Országos Titkársága keresni fogja, illetőleg megtalálja azokat a fórumokat, ahol ezekre a javaslatokra, igényekre pozitív választ kaphatunk.

Hogy a gazdát kereső történelmi társulat üzemtörténeti szakosztálya se maradjon azért feladat nélkül: a módszertani füzetek gondozásában újra elő kellene venni saját szerepét. A Szakszervezetek Országos Tanácsához még abban a tekintetben is fordulhatnánk, hogy a maga sajtóorgánumaiban, a szakszervezetek ágazatain és üzemi bizottságain keresztül az üzemtörténeti munkának az általánossá tétele, az üzemtörténeti mozgalom kiszélesedése érdekében tegyen lépéseket.

Végül a Minisztertanács Tanácsi Hivatalához is fordulhatunk: a megyei és városi tanácsoknál vizsgálódjanak abban a tekintetben, hogyan lehetne ezt a rendkívül sokoldalú üzemtörténeti mozgalmat támogatni, ezt a támogatást megélni. A tanácsoknak nagy szerepük van a közgyűjtemények megfelelő eligazításában, de ugyanígy a pedagógusok munkájának szabaddá tételében, vagy kutató lehetőségeik segítségével, és itt olyan összefüggések vannak, amelyek kétségkívül kiderültek a felszólalásokból.

Befejezésül még egyszer megköszönöm vendéglátónk, Veszprém megye rendkívül kedvező körülményeket biztosító segítségét. Megköszönöm valamennyi előadónknak a jó és áldozatos munkát, a hozzászólóknak a rendkívüli aktivitást. A konferencia egy napos jellege ellenére jól betöltötte feladatát. Azokat a kérdéseket összegezte, amelyek az eddigi munkából adódtak, egyúttal megjelölte azokat a feladatokat, amelyek a tapasztalatsere, illetőleg a további tisztázottabb tevékenység révén az üzemtörténeti mozgalmat nagyobb eredményhez juttatják.

Köszöntjük
a 75 éves
**Szervátiusz
Jenőt**

(Tamási Áron síremléke)

A magyar nyelv hete¹

„Anyád nyelvét bízták rád a századok” — *Füst Milánnak* ezt a verssorát olvashatjuk a magyar nyelv hetének Csongrád megyei meghívóján. Ennek a nemes gondolatnak a jegyében rendezte meg a TIT országos nyelvi választmánya a TIT Csongrád megyei szervezetével karöltve a magyar nyelv hetét. A ránk bízott nyelvi örökséggel való törődés, anyanyelvünk ápolása — ez volt a fő célja a magyar nyelv heti rendezvényeknek, amelyekre tizenkettőszer került sor. A korábbi években az országnak mindig más-más megyéje volt a központi rendezvények színhelye, s az idén Csongrád megyére esett a választás. Az előadássorozat központi gondolata volt: nyelvünk mai állapota — és irodalmi tükröződése. Egy hét alatt csaknem 100 előadás hangzott el, ezek felölelték a mai nyelvhasználat és nyelvművelés legégetőbb kérdéseit.

Az első napon *Köpeczi Béla* akadémikus, az MTA főtítkár-helyettese mondott ünnepi megnyitót, majd a bevezető előadást *Keresztury Dezső* akadémikus tartotta Nyelvében él a nemzet? (egy baljóslat haszna) címmel. Ezt három kiselőadás követte, amelynek előadói *Deme László* egyetemi tanár, *Király István* akadémikus és *Szathmári István* egyetemi tanár voltak.

Az ünnepi nyitóülés után Szegeden és Csongrád megye városaiban, falvaiban egy héten keresztül 33 előadó naponta 15–20 előadással tette gazdaggá a rendezvényesorozatot. A megyeszékhelyen kívül előadás hangzott el Hódmezővásárhelyen, Makón, Csongrádon, Szentesen, Magyarcsanakdon, Üllésen, Pusztaszeren, Röszkén, Mindszenten és még jónéhány településen. Az előadások színhelye művelődési ház, egyetemi klub, főiskola, gimnázium, általános iskola, gyári KISZ-klub és még jónéhány egyéb intézmény volt. De a színhelyeknél sokkal többet mondanak az előadócímek. Ízelítőül ezekből is felsorolunk néhányat: Mai költészetünk — a nyelvész szemével, A nyelv mint a művészi kifejezés eszköze, Az új ábrázolásmód és a költői világkép kialakulása a századeleji magyar lírában, a Köznyelvi és a tudományos szókincs szerepe Radnóti Miklós költői nyelvben, Gondolkodás, irodalom — nyelvhelyesség, Magyar nyelv, anno 1978. Nyelvünk mai állapota. Az ifjúság megszólalási gondjai. Durva szók a közéletben és az irodalomban, — s ezeken kívül számos rendhagyó magyaróra, játékos nyelvi vetélkedő, ankét egészítette ki a programot. Valamennyi rendezvényt élénk érdeklődés kísérte.

A szegedi előadássorozattal párhuzamosan Budapesten is mintegy 50 rendezvényre került sor. Az előadások színhelye a Kossuth Klubon kívül a főváros számos művelődési háza, iskolája, s egyéb intézménye volt. A témák közül kiemelkedtek a mai nyelvhasználatról és az irodalmi nyelvről foglalkozók. Cím szerint ezekből is megemlítnék néhányat: Veres Péter írói nyelve, Engedjétek hozzám jönni a szavakat — Sütő András írói nyelve, Az író közérthetősége, Nyelvi és nyelvhasználati illetan, Anyanyelvünk ösvényein keresztül-kasul. Írjunk helyesen, szépen magyarul; továbbá itt is számos rendhagyó magyaróra, vetélkedő, irodalmi előadást szerepelt a rendezvények programján. Az előadások, ankétok, vetélkedők látogatottsága az idén is igazolta, hogy helyes volt a TIT több mint tíz évvel ezelőtti kezdeményezése, amikor először rendezte meg a magyar nyelv hetét. Akkor még csak a Kossuth Klub volt a színhelye az előadássorozatnak, s az azóta eltelt 12 év alatt földrajzilag is kiterjedt és tematikájában is szélesedett ez a mozgalom. Az idej magyar nyelv hetére jellemző volt a rokon tudományok, különösképpen az irodalomtudományok képviselőinek be-

¹ 1978. április 10–16.

vonása. Ez a központi gondolatból is következett, de az irodalomtudomány legjelesebb képviselői is örömmel kapcsolódtak a rendezvénysorozatba. Az előadásokat a magyar nyelv-tudomány és a nyelvi ismeretterjesztés legjobb szakemberei vállalták.

Beszámolóink hiányos lenne, ha nem említenénk meg, hogy a magyar nyelv hetének budapesti és Csongrád megyei rendezvényei mellett — 1-2 héttel később — több megye is megrendezte a magyar nyelv hetét, 20—30 előadással. (Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Békés és Győr-Sopron megye.) Így tehát — az országos szintet tekintve — valójában a magyar nyelv hónapja lett 1978 áprilisából.

Némiképp felzárkózott a rádió is; azon a héten több nyelvi műsort sugárzott, s a televízió is külön műsorban emlékezett meg a magyar nyelv ünnepéről. Ami a televíziót illeti, kívánatos lenne, ha a jövőben több nyelvi műsorral kapcsolódna a rendezvénysorozatba. A magyar nyelv hetéről a napi sajtó is közölt tudósításokat, riportokat.

A rendezvénysorozat krónikása beszámolója végén örömmel nyugtázzhatja, hogy nagyon hasznos a nagyközönség figyelmét évenként egy-egy héten keresztül a **nyelvre** és a nyelvi kérdésekre irányítani, mert ezzel erősödik a kapcsolat a tudomány szakavatott művelői és a nyelv használói között.

Szűts László

A XIV. kerületi Helytörténet-Honismereti Bizottság munkája

Zuglóban immár öt esztendeje működik a Helytörténeti Bizottság, amely most, 1978-ban felvette a Helytörténet-Honismereti Bizottság nevet. Ezalatt sok nehézséggel kellett és kell még ma is megküzdenünk, de munkánk során sok tapasztalatot szereztünk. Ezeket próbálom most röviden felvázolni, bár tudatában vagyok annak, hogy nem lehet adni általános receptet arra nézve, hogyan kell a semmiből megszervezni egy áldozatos munkát végző csoportot, amely szűkebb hazája emlékeit feltárja és igyekszik ápolni a haladó hagyományt.

Elsősorban toborozni kellett lelkes zuglói lokálpatriótákat, akik régóta itt élnek, ismerik Zugló múltját, részt vettek a felszabadulás utáni újjáépítésben és akik önzetlen lelkesedéssel hajlandók voltak megteremteni a helytörténeti munka alapjait. Ez viszonylag hamar sikerült, és a XIV. kerületi Hazafias Népfront támogatásával Helytörténeti Bizottsággá szerveződöttünk, titkárunk vezetésével kialakítottuk működési területünket. Kidolgoztuk egy ötéves terv kereteit és megpróbáltuk azt tartalommal megtölteni. Hogyan hajtottuk ezt végre?

A bizottság tagjai egy-egy részfeladatot vállaltak és annak felelős gazdái lettek. Úgy gondoltuk: valamelyes anyagot fel kell mutatnunk, össze kell gyűjtenünk, hogy annak segítségével szélesebb körben is érdeklődést keltsünk.

Egyikünk, aki már három évtizede foglalkozik Zugló létesítményeinek, tájainak színes filmen történő megörökítésével, a diapozitív gyűjteményünk kezelője lett. Régi helytörténeti diapozitívjait kiegészítve folyamatosan bővíti a diatárat, amely ma már 424 darabból áll. Ezek jegyzékét sokszorosítva megküldtük a XIV. kerületi iskoláknak és a különféle társadalmi szervezeteknek, valamint üzemeknek, felajánlva, hogy kérésükre vetítést rendezünk Zugló emlékeiről, nevezetességeiről. Ma már sokan igénylik ezt a szolgálatunkat.

Másik részfeladat a helytörténeti adatgyűjtés volt. Ahhoz, hogy Zugló helytörténetét ismertethessük, elsősorban magunknak kellett ezt feltárnunk, megismernünk. Irodalmi forráskutatást végzünk tehát az Országos Széchényi Könyvtárban, a Szabó Ervin Könyvtárban és másutt, kiásva a kerület múltjára vonatkozó adatokat. Jelenleg 150 részletes témánk van írásban lefektetve, amelyek egyikét-másikat előadások formájában hasznosítjuk. Ezek jegyzékét sokszorosítva ugyancsak eljuttatjuk a különböző szervezetekhez. Néhány cím a témáink közül: Rákosfalva története, Petőfi Sándor és Zugló kapcsolata, A Rákospatak áradásai, A Városliget története, Zugló régészeti feltárásai és emlékei.

Hasonlóképpen foglalkozunk a fényképek és a különböző tárgyi emlékek gyűjtésével, amelyek egy későbbi Zuglói Helytörténeti Múzeum alapját jelenthetik. Igyekezni kell, mert ezek az emlékek csak a régi zuglói családi házakban találhatóak, amelyeket előbb-utóbb lebontanak. Így pl. a kerületünkhöz tartozó Rákosfalva ma már úgyszólván teljesen elfűnt a föld színéről, és egykori területén 10—14 emeletes házak emelkednek. (Emlékét ma már csak a gödöllői HÉV „Rákosfalva” megállója őrzi.) Az adatgyűjtésbe igyekszünk bevonni az iskolákat, az úttörőket és a KISZ-tagokat.

Zugló fővárosunk rendkívül dinamikusan fejlődő kerülete, részletes feldolgozása hivatásos történészek részéről nem készült el, ezért bizottságunk két tagja Zuglói séták címen társadalmi munkában összehozta a kerület helytörténeti-honismereti kalauzát. Ez a 100 oldalas kiadvány a tanács művelődési osztálya támogatásával készült el és díjtalanul osztottuk ki a kerület pedagógusai és társadalmi szervei között. A munka meglehetősen sok helyszíni bejárást igényelt: mintegy 200 km utat kellett gyalogosan megtenni, hogy a legújabb létesítményeket megismerhessük.

A honismeret népszerűsítésére vetélkedőket is rendezünk az iskolában, s ezek győzteseit könyvjutalomban részesítjük. Különösen eredményes volt az a nagyszabású vetélkedő, amely őrsi keretekben zajlott le, és összekötöttük egyes létesítmények helyszíni felkeresésével. Ezt a kerületi tanács sportszövetségének ifjúsági bizottságával karöltve rendeztük meg.

Arra törekszünk, hogy kiépítsük kapcsolatainkat a zuglói szervezetekkel és a tanáccsal. A nagyjából havonként tartott összejöveteleinkre meghívjuk a különböző szervezet megbízottait, hogy megismerjük igényeiket és támogassuk őket helytörténeti vonatkozásban. Így többek közt iskolákat segítettünk történetük megírásában, vagy a zuglói iskolák honismereti szakkörvezető tanárai részére két ízben autóbussos Zugló-ismertető utazást ilyen módszerrel bonyolítottunk le.

Több javaslatot nyújtottunk be a kerületi tanácshoz. Ezek közé tartozik a személyekről elnevezett utcák névadóinak táblája, a Rákosmezei Emlékpark létrehozása, a Városliget rendezési terve, továbbá az a célunk, hogy Zugló fejlesztési tervével kapcsolatban időben tájékozódjunk a lebontandó, vagy az újonnan létesítendő építményekről. Ilyen módszerrel haladunk tovább a megkezdett úton.

Szabó Bendegúz

Helytörténeti gyűjtés a főváros XII. kerületében

Immár három éve is elmúlt, hogy a kerületi Hazafias Népfront Helytörténeti Bizottsága megindította az írásos és tárgyi emlékek gyűjtését. Azóta nincsen olyan hét, hogy gyűjteményünk valamivel ne gyarapodna. Egyre több írásos anyag, korjellemző dokumentum, kisebb tárgyi emlék kerül — az átvétel elismerése mellett — tulajdonunkba, a helytörténeti gyűjteménybe.

Római kori tégladarab a Városmajor környékéről, melyről megállapítottuk, hogy Aquincumból kerülhetett a Hegyvidékre, hiszen megfejtett szövege: COH(ors) VII. BR(eucorum) ANT(oniniána) a valamikor ott állomásozó és építkező légio nevére utal. A Városmajor utca 54. sz. ház kertjében különben még ma is található római kori szöveges kőtábla, feltehetően sírfedőlap, egy fának támasztva.

Egyre több középkor végi ágyugolyóról kapunk híradást. Gyűjteményünkbe került két 15 és 20 kg-os tömör vasgolyó.

Megmentettük a Diana úti híres Óra-villa egyik kidobott és összetört emléktábláját, a híres óra mázsás szerkezetét és kidobált alkatrészeit. A villa elárvult kertjéből azonban eltűnt az Aphrodite szobor. A vandál pusztításnak most már szerencsére vége szakadt, a patinás épület megmentődik, mert a Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóság helyreállítja. Az 1849-es dicsőséges budavári ostromot, Petőfi és Klapka kibékülését hirdető emléktábla a megújult ház falán továbbra is megmarad.

Köszönjük az Útkarbantartó Vállalat dolgozóinak, hogy eljuttatják hozzánk a régi utcanév-táblákat. Különösen azok a táblák érdekesek, melyek még az 1930. előtti állapotot tükrözik: Istenhegy I. kerület, Alma-utca, I. ker. Nyárfa utca; Virányos I. kerület, Szarvas-út, stb. Szeretnénk, ha ez a kapcsolat továbbra is megmaradna és

kibővülne más emlékek gyűjtésével is (lakás-, konyha-, kerti berendezések, szerszámok, falióra stb.). Hasznos, hogy a postás dolgozok is bekapcsolódnak e nemes munkába. Viszonzáskeni helytörténeti előadásokat tartunk részükre.

A magántulajdonban levő házakon található elavult táblák esetleges levételében, átadásában a tulajdonos az illetékes, a köztulajdonban levő épületeknél természetesen az Ingatlankezelő Vállalat. A Csörsz u. 13. sz. ház falán például a következő szövegű tábla található: „NOVODOMUS KFT. Újjáépítette a romokból 1946.” A házra azonban azóta már emeletet húztak. A tábla mar műzeumba való, hogy őrizze az újjáépítés helyi, kerületi emlékét, megmenekülve egy esetleges tatarozásnál a törmeléksortól. Hasonlóképpen műzeális emlék ma már az Alkotás út 19. sz. házon látható régi ipartestületi tagságot és védelmet igazoló tábla is.

Gyűjteményünkbe került *Kiss József* igazgató segítségével a Zugligeti u. iskola könyvtárának réz emléktáblája. Feltehetően ez volt kerületünk legrégebbi társadalmi alapítású ifjúsági könyvtára (1905).

Kalmár László tanácsstag juttatta el hozzánk *Széles Sándor* műkedvelő festő régi üveglemezes fotóit, melyek az 1910-es években készültek Budapestről és a Hegyvidékről. *Böle József* társadalmi munkában, féltő szeretettel dolgozta fel e negatívokat. Az egyik képen például az épülő Parlament látható és mellette a hengermalom kámenye is, a másikon a régi Erzsébet-híd pillérének alapozása található. A 200 képből álló gyűjtemény megmentése sok örömet és sok gondot is okoz.

Dr. Massány Tibor újabb ajándékai igazi helytörténeti ritkaságot jelentenek: a Hollós Mátyás Társaság (budai irodalmi és művelődési egyesület) cégjelzéses borítékja, a svábhegyi 1928-as autóverseny rendezői karszalagja és az 1930-as évek budapesti statisztikai évkönyvei.

A helytörténeti gyűjtemény gyarapításában kiemelkedő szerepe van a Tánicsics Mihály Gimnázium esti és nappali tagozata tanulóinak. Ez évben mintegy 700 levél, nagy mennyiségű úttörő- és KISZ-irat, kiadvány, emléklap és tárgy, budapesti és hegyvidéki levelezőlap, régi iskolai taneszköz került segítségükkel birtokunkba.

Különleges értéket jelentenek azok az ajándékok, melyek egy-egy társadalmi munkakör (házmegbízott, tömbmegbízott, tanácsstag stb.) régebbi iratanyagát tartalmazzák. Ilyenek *Pozner Istvánné* házmegbízott iratai (1945–1949). A mintegy ötszáz irat híven visszatükrözi az új élet indulásának nehézségeit, de mutatja a fejlődés, a kibontakozás eredményeit is. Az egykori házmegbízott megőrizte az utókornak az első röplapokat, felhívásokat, igazolóbizottsági anyagokat, a gyűjtések iratait, a Nemzeti Segély, a közmunka, a felmentés, a tífuszoltás, az árvízkárosultak (1948) megsegítésének sárguló lapjait. Az ilyen ajándékokat — az ajándékozó nevéen — külön-gyűjteményként kezeljük és együtt tartjuk.

Az iratok sok mindent megőriznek az utókornak. Ma már ki hinné el — dokumentum nélkül — az alábbi esetet. *Domonkos Jenőné* tanítónő kérvényezi 1945-ben, hogy a Közellátási Kormánybiztos engedélyezze a *Kiss Manyi* színésznőtől kapott kecskének a nevére való átírását, mert a svábhegyi szabadlevegős iskolában (Diana u. 4. sz.) „a kecske tejéből naponta több arra rászoruló gyerek” részesedik.

Gazdagodó gyűjteményünkben megtalálhatók az emlékezetes tv-vetélkedő iratai, az ahhoz fűződő viták anyagai, a Hegyvidék c. lap első számának megjelenését kísérő levelek, a kerületi rendezvények plakátjai, meghívói, a kerületről készült ki nem adott kéziratok stb. Így válnak bizonyos anyagok az idő múlásával helytörténeti emlékké, melyek megőrzéséről, feldolgozásáról a helytörténeti gyűjtemény keretében gondoskodnunk kell.

Be kell vallanunk azonban azt is, hogy sok még az olyan probléma, melyek megoldásával nem boldogulunk. Ime néhány ezek közül: hová lettek a Városmajor utcai Barabás-ház kerti szobrai és a szökőkút? A ház épületén és melléképületén levő mozaikok honnan származnak? Mit jelent az egyik aláírása: „Rakó”? — Tudjuk, hogy a francia polgári forradalom jakobinus vezérének, Robespierrenek menyasszonya a forradalmár kivégzése után, mint színésznő Budán élt és a Kútvölgyi úti kórház mögötti temetőben temették el. Nem tudjuk, hogy hol van a síremléke most. — Tudjuk, hogy *Veres Péter* író 1944 decemberében a munkatáborból való szökése után az Alma utca és a Hátarőr út sarkán levő házban, *Pálóczi-Horváth Lajos* újságírónál rejtőzködött a nyilasok elől. Szeretnénk erről többet tudni. — Tudjuk, hogy *Vorosilov* marsall 1945–1947-ben kerületünkben a Stromfeld Aurél úton, a mai Bajor Gizi Múzeum épületében lakott, mint a Szövetséges Ellenőrző Bizottság vezetője. Kérjük azokat, akik találkoztak vele, írják meg emlékeiket. — Igen kevés információnk van *Kálló* esperesről, a haladó antifasiszta papról. Keressük rokonait, ismerőseit.

E néhány, vilfanásnyi példa és probléma is igazolja, hogy jó úton járunk, de még az út elején vagyunk. Ezért is kérjük újra és újra a lakosság, az intézmények, vállalatok önzetlen támogatását. Biztosak vagyunk benne, hogy rövid időn belül együtt lesz annyi anyagunk, hogy kiállításai lépjünk kerületünk közönsége, iskoláink tanulói elé.

Győri Gáspár

„Úttörő” kezdeményezések Somogyban

Jól tudjuk, hogy a mozgalmakat általában — s a honismereti mozgalmat kiváltképpen — a jó hagyományok ápolása, s a bevált új kezdeményezések jelentkezése és elterjedése tartja életben, viszi tovább. Szerencsére — ahogy az alábbiakból is kiderül — mozgalmunk nem szűkölködik sem a megőrzés, sem az újítás képességében.

Már régebben híre járt, hogy *Somogy általános iskolás honismereti szakkörei újszerű módját alakították ki a néprajzi gyűjtés, feldolgozás és bemutatás összekapcsolásának*. Kezdeményezésük amellet, hogy vonzó cselekvési, önkifejezési lehetőséget kínál a legfiatalabb szakköri tagoknak, igen alkalmasnak bizonyult arra is, hogy népszerűsítse, még vonzóbbá tegye a honismereti tevékenységet a mozgalmunkba még be nem kapcsolódott tizenévesek körében. Egy meghívás révén most alkalmunk nyílt arra, hogy közvetlenül és közelebbről is megismerhessük a somogyi szakkörök e kétszeresen is úttörő tevékenységét, s hogy a Honismeret útján távolabbi vidékeken is jó híret kelthessük. Kedvező benyomásaink, maradandó élményünk minél teljesebb továbbadása céljából hadd kezdjük beszámolóinkat a helyszíni közvetítés hangnemében.

A kaposvári Kilián György Ifjúsági és Úttörő Művelődési Központ előadótermében április 22-én, 10 órakor már csaknem telt ház van. Ahogy az intézmény nevéhez illik, fiatalok vannak jelen vagy 250-en. A még érkező csoportok mozgásán, öltözetén, az érdeklődő várakozásról árulkodó arcokon látszik, hogy nemcsak közönségnek, hanem egyúttal szereplőknek is érzik magukat. Joggal, hiszen a Somogy megyei honismereti szakkörök bemutatásával, pályázati eredményhirdetéssel egybekötött találkozó-jára sereglettek ide.

Nem véletlen, hogy éppen a néphagyományban igen gazdag „Somogyország”-ban fordult a figyelem a népeletnek, népművészetnek sokszínű játékos-dramatikus elemeire, amelyek érthetően közel állnak a mai tizenévesek érdeklődéséhez, hajlamaihoz is, s amelynek gazdagságáról meggyőző képet adnak Somogy, Göcsej és Hetés nagynevű kutatójának *Gönczi Ferenc* kaposvári múzeumigazgatónak (1851—1948) kincset érő gyűjteményes munkái.¹ Egyes nagy múltú szakkörök (mint amilyen az ügybuzgó és áldozatkész vezetővel immár másfél évtizede működő lábodi) felfedezték, hogy Gönczi Ferenc kutatási eredményei milyen jó alapot és kedvet adnak ennek, a szakköri tagok életkori sajátosságainak megfelelő témakörnek további bűvárlásához. A rádió bölcsődalok, mondókák, kiolvasók stb. gyűjtésére néhány éve meghirdetett gyermekfolklor-pályázatán elért sikerek, s nem utolsósorban a csillebérci Úttörővárosban megrendezett nagyszabású országos Jubileumi Népművészeti Szaktábor² megadta a lendületet ahhoz, hogy a mesztegnőiek és felsőmocsoládiak nagy sikerű kezdeményezése más megyei szakkörökben is hódítson.

Játékpályázat

Ebbe a gondolatkörbe illeszkedik bele az a pályázat is, melyet tavaly decemberben hirdet meg a Kilián Művelődési Központ, összefogva az Úttörők Szövetsége és a Hazafias Népfrent megyei elnökségével, illetőleg bizottságával, valamint a megyei művelődési központtal — és nem utolsósorban a Somogy megyei Múzeumok Igazgatóságával. A pályázat célja az volt, hogy a megyei honismereti szakkörök kutassák

¹ Gönczi Ferenc: A somogyi gyermek. Kaposvár, 1937. — Uő.: Somogyi gyermekjátékok. Kaposvár, 1949.

² Vö.: Úttörő népművészek tábora Csillebércen. Honismeret, 1976. 5. sz.

fel, lessék el helyben a hagyományos játékkészítési módokat, és a vidékükre jellemző természetes anyagokból készítsék el nagyszüleik egykori játékeit.

A találkozó alkalmára megrendezett látványos kiállítás is tanúsította, hogy a szakkörök szemfüles tagjai kedvvel és eredményesen készültek a pályázatra. Több mint 100, kukoricaszárból, csutkából, nádból, fából, fenyőtobozból (egész juhnyáj a pásztorkunyhó körül) készült sokféle játékszer bizonyította ügyességüket, amellet, hogy a maguknak szórakozást nyújtó „alkotások” egyúttal sikeresen egészítették ki a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum népijáték-gyűjteményét.

A találkozó nyitányaként szereplő pályázati eredményhirdetést a résztvevők lelkes tapssal fogadták — nemkülönben azt a bejelentést is, hogy a rendező szervek az eredeti díjösszegek megemelésével is méltányolták a résztvevő szakkörök sikeres munkáját.

A nyertes szakkörök rangsora így alakult:

I. *Somogyudvarhely* (1000 Ft), — II. *Lábod* (800 Ft), — III. *Felsőmocsolád* (600 Ft), — IV. *Szőcsénypuszta*, valamint a *kaposvári Zója Nevelőotthon Feketerigó* bábcsoportja (500—500 Ft), — V. A *buzsáki Szerencse órs* és a *Zója Nevelőotthon Pacsirta* bábcsoportja.

Egyes kiemelkedő egyéni pályázók is kaptak pénz-, illetőleg könyvjutalmat.

A jól sikerült pályázatot jövőre is meghirdetik *átársult intézmények*. Ekkor a jelesnapi szokásoknál használt tárgyak és a rájuk vonatkozó adatok felkutatása lesz a kitűzött feladat.

Bemutatók

Ezután nagy „forgószínpaddá” alakult át a terem: egymás után kerültek dobogóra a szakkörök, s a „közönségsiker” egyúttal szereplői „sikerélmény”-t is hozott csaknem az összes jelenlevőnek.

Mindegyik csoport bemutatója eleven, tartalmas szakköri életről, s az ügybuzgó, áldozatkész szakkörvezetők jó munkájáról tett tanúbizonyságot. Megérdemlik, hogy nevüket — szereplésük sorrendjében — megörökítsük. Íme Somogysámson: *Bakó*

Bélné, Lábod: *Mike Györgyi*, Felsőmocsolád: *Orbán Gézané*, Nagyberki: *Hajts Magdolna*, Mesztegnyő: *Kövesdi Tiborné*. (A műsorban megjelölt egyetlen férfi — *Bognár Ferenc* — által vezetett vízvári szakkör valamilyen okból nem volt ott a találkozón.) A játékpályázaton kiemelkedően szerepelt szakkörök vezetői: Somogyudvarhelyen *Csizmadia Lajosné*, Szécsénypusztán *Ott Györgyné*, a kaposvári Zója Nevelőotthonban *Szabó Gyuláné* és Buzsákon *Herk Mihály*.

Minden bemutatónak volt valamilyen sajátos színe, „specialitása”. Meg is kapták a megérdemelt tapsokat, a „szakértő” közönségtől. Amellett közös volt bennük a kifelé fordulás, a „nyitottság”, a „propagandista” hozzáállás. Csaknem minden bemutatás alkalmával elmondták, hogy játékaikat szívesen megtanítják más falubelieknek — akár „levelező tanfolyam” formájában is.

A *somogyásmondiak* érdekes játékszereket mutattak be. Pl. egy tengellyel átszúrt dobókockát, amelynek lapjain betűk mutatták, hogy „dióvalutában” mikor lehet vele nyerni vagy veszteni: T=Tedd bele! V=Végy egyet! stb. Emellett — részben talán körükben kialakult „új hagyományként” — összekapcsolták az ügyeskedést a témához illő dalolással. Pl. a „csigapörgetés”-nél: akinek legtovább pörgött a csigája, az eljuthatott a sokféle ismert „Egy üveg alma, két üveg alma...” énekes mondókánál a „Bóg a szamar, megissza” diadalmas zárósrorig, vagy a „Kanász-játéknál a disznókat jelképező labdát a „Hücski disznó...” somogyi dallamával tereltek bottal az „óiba”. (A „lyukakat” krétával rajzolták fel félkörben a színpad földjére.) Hogy a szintén bemutatott, nálunk „Peterká”-nak nevezett, kavicsal, dióval, apró disznócsonttal (Erdélyben „sonkaboka), valaha talán az ország minden falujában játszott és sokféleleképpen („kapós”-nak, „kopkázás”-nak stb.) nevezett játék figuráit közelebből meg lehessen figyelni, a széksorok közötti szabad területet is kinevezték színpadnak.

A *lábodiak* énekes-táncos játékbemutatója előtt rövid szemelvényt olvastak föl sokoldalú gyűjtéseikből. 12-en sorakoztak fel egy-egy keménytáblás fűzettel, ahogy a kórusok szokták kottáikkal. Summásdalaikat hibátlan helyi ő-ző nyelvjárásban dalolták.

A *felsőmocsoládiak* már népes — 22-es létszámú — szereplőgárdájukkal is föltűntek. Vezetőjük bevezetőül ismertette a szakkör életét, s az említett csillebérci tábor hatására kialakított módszereiket. Koresoportok szerint választottak témát, s így is mutatták be, amit gyűjtöttek: a kisdobosok állatokról szóló gyermekmondókákat („Gólya-gólya, gilice”, „Tücsök koma”, „Kaszálj pók”-féleket), az ötödikesek névnapi, jelesnapi köszöntőket; a hetedikesek a népi állatgyógyításról szóló gyűjtésüket ismertették; a nyolcadikosok sárkánykigyórol s egyebekről szóló babonás történeteket mondtak el — szó szerint és nyelvjárási hűséggel. Természetesen ők is énekeltek közösen helyi dalokat. Az érdekes látnivalókat a szakkörvezető igényes kommentálása egyúttal hatékony ismeretterjesztéssé is tette.

A szünetet közös éneklés és táncolás töltötte ki az előcsarnokban, egy — az alkalomhoz illő — kiállítás, az egykori neves fotóművész, *Balogh Rudolf* felnagyított néprajzi fényképei között. Őt koncentrikus körben lelkesen fűjták és járták Kövesdi Tiborné magával ragadó vezérletével (200 évvel ezelőtt „táncmester”-nek, „táncingerlő”-nek mondták volna) az „Azért jöttünk ide karikázni”-t... s hasonlókat.

A szünet után még két bemutató következett. Ezekből nemcsak a jelenlevő csoportok tanulhattak, hanem más vidékek honismereti szakköröi is példát vehettek róluk.

A *nagyberkiek* valóságos keresztmetszetét adták a somogyi gyermekhagyományoknak. Nagyon ötletesen és természetesen ható megjelenítéssel dramatizálták gyűjtéseiket, vázolta a játszás körülményeit s megnevezve „adatközlőiket” is. A kisgyermkeknek szóló mondókák alkalmazását 6 kislány 6 játékbaba „szereplővel” mutatta be életszerűen. A naphívogató, esőhívogató mondókákat a hagyományos mozdulatokkal kísérvé kántálták-játszották. („Ess eső, ess!” — mondták fölemelt kézzel frogva.) Bemutatták az egykori nagylányok igen hathatós énekes-bujócska „Falurosszajrás”-át. A fiúk is hasonló ötletességgel adták elő a „bakugrás” versengő játékát.

A *mesztegnyőiek* bemutatója zárószámhoz illően színes és hatásos volt. Ízlésesen stilizált helyi népviseletben vonultak fel. A kislányok eredeti hímvessél díszített blúzsaiban, kötényeiben plisszírozott szoknyácskaiban, a hajukba font színes szalagokban elismeréssel gyönyörködhetek a többi szakkör tagjai. Hasonlóképpen hangulatkeltő volt és sikert aratott a fiúk somogyi fehérhímvessél díszített, borjúsájú vászoninge, csizmája, báránybőr siphája is.

Saját gyűjtésű énekes-táncos játékaikat hagyományos „zenekíséret”-tel (kőcsög-duda, láncos bot) vitték színpadra. Kisszékáncuk, sapkáncuk, játékos-táncos „héjázásuk”, amely a környékre jellemző rezgős párostáncba ment át, egyaránt tanúskodott

fejlett tánc kultúrájukról, s vezetőjük jó színvonalú érzékéről. A szakkör „legidősebb” leányai még az üvegestáncot is el tudták járni: fejükön meg sem rezdült a „borral” teli üveg.

*

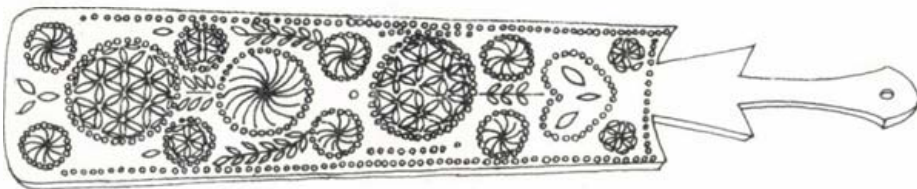
Erdemes elgondolkoznunk, mi az oka, hogy ilyen szépen bokrosodik („Búza bokrosodjék, sarjú szaporodjék ...” — mondják az esőhívogatóban) az általános iskolai honismereti szakköri munka Somogyban. Milyen általánosabb érvényű tanulságokat lehet az ismertett kezdemenyyezésekből levonni? A már érintettek kívül minden bizonnyal a tanácsok, a közművelődési intézmények — esetünkben főként az Úttörő és Ifjúsági Központ s a Megyei Múzeum — együttműködése, támogatása, irányító munkatársaik ügyszeretete és hozzáértése az alap. A megyei szakkörvezetők esztendőnk során körültekintően végzett továbbképzése, a korábban jól működő járási honismereti felelősök hálózatának buzgólkodása is megteremtette jó gyümölcsseit. Mindezeknek jelentős része van nemcsak a fentebb ismertett kezdemenyyezések sikerében, hanem abban is, hogy a csillebérci példa nyomán a *megyei honismereti táborozásnak sajátos változata bontakozott ki Somogyban: a Megyei Népművészeti Gyermektábor*. S viszont ez a tábor alapozta meg a most szélesebb nyilvánosságot kapott kezdemenyyezések sikerét.

A népművészeti tábor idén nyáron már másodszor rendezik meg a szócénypusztai Erdészeti Szakmunkásképző Intézet diákotthonában. Az egyhetes tábornak terv szerint 80—90 résztvevője lesz; szakköri tagok, felnőtt vezetőikkel.

Legújabban felvetődött, hogy — a honismereti táborok évtizedes bevált tapasztalatait felhasználva — e gyermektáborok munkarendjébe is kívánatos lenne — megfelelő témakörben — beiktatni a szakszerű néprajzi gyűjtőmódszerre való gyakorlati felkészítést. Az idősebb általános iskolai korosztályból vagy — más megyékhez hasonlóan — a megyei középiskolás honismereti szakkörök válogatott képviselőiből lehetne ilyen — a „terep”-re is kijáró, népijáték- és játékszergyűjtő, a népszokásoknál szerepet kapott múzeális tárgyakat felkutató — szakcsoportot szervezni a táborban. Az utóbbi változat megvalósításának az az előnye is meglenne, hogy így közvetlen kapcsolat alakulhatna ki a megyei diákszakkörök és — sportnyelven szólva — az általános iskolás „junior- vagy utánpótláskeret” között. Ez a közös táborozás minden bizonnyal új indítatásokat, új módszertani ismereteket közvetíthetne a megye középiskolás szakköreinek is, kovászként hatva bennük, új feladatokat tűzve eléjük.

Nem először hallunk jó kezdemenyyezésekről Somogyból. Mostani „újításuk” az úttörők körében végzett honismereti tevékenység vonzóerejének, életképességének újabb bizonyítéka, s a mozgalmi utánpótlás biztosításának egyik zálogaként megkülönböztetett figyelmet érdemel. Úgy reméljük, hogy a népművészeti gyermektábor vázolt továbbfejlesztésének megvalósultával az általános iskolai szakkörökéhez hasonló sikeres kezdemenyyezésekről tudósíthatjuk majd a Honismeret széles olvasótáborát a somogyi középiskolás munkamezőkről is.

Morvay Péter

(Bánffyhungad)

Helytörténeti lexikon készül Baranya megyéről

Országosan is nagy fontosságú lexikon szerkesztését végzik a Baranya megyei Levéltár tudományos munkatársai és a „bedolgozó” kültágok. Dr. Szita László levéltárigazgató ekként vázolja a lexikon célkitűzéseit: „Feladatunk az, hogy a lexikonban helyet kapjon a Baranya megyei települések történetének váza a történelem előtti kortól kezdve 1980-ig. Bemutatjuk a megyei helységek gazdasági, társadalmi, kulturális életét, és a helyi történetnek — persze, csak ott, ahol lehet — nemzetitörténetünkkel való kapcsolatára is rámutatunk. Felhívjuk természetesen a figyelmet az egyes települések területén előforduló műtárgyakra, műemlékekre és az ott éltek vagy élők kiemelkedő egyéniségeire is.”

A lexikon a mai Baranya jelenleg is létező és a már megszűnt településeinek földrajzi, régészeti és történeti adatait tartalmazza majd. A történeti rész keretében kerül sor a gazdasági, a társadalompolitikai (népmozgalmi) és a kulturális élet változásainak bemutatására. E gazdagon felhalmozódó ismeretárból egyedül a néprajzi anyag hiányát érezzük. Erről a témáról azonban két külön kötet fog megjelenni.

A megyei helytörténeti lexikon egyik érdekessége lesz, hogy a megszűnt vagy eltűnt, kipusztult helységek történetét önálló kötetben tervezik megjelentetni. A valaha a megyéhez tartozott, de időközben elcsatolt helységeket a megyétől történt elcsatolásukig „jegyzik”.

Nagy gonddal gyűjtik az egy-egy helységre vonatkozó tárgyi emlékeket is: pecsétlenyomatokat, korabeli képeket, metszeteket, térképeket, egy-egy jellemző faluképről készített felvételt stb.

Hatalmas, hosszú évtizedekre irányt adó munka ez: tudósok serege hangyaszorgalommal keres, kutató, válogat a megyei levéltár gazdag anyagában, de — ha kell — másutt is. A gyűjtőmunka szépen halad, s minden remény megvan rá, hogy 1980-ra együtt lesz a lexikon anyaga, amelyet majd haszonnal forgathatnak mindazok, akik Baranya megye területszervezésével, helységeinek fejlesztésével és irányításával foglalkoznak, akik a megye politikai, igazgatási, gazdasági és kulturális életének történetével és jelenével akarnak megismerkedni.

Imponálóan nagy munka ez! A népünk életét megváltoztató társadalompolitikai tényezők hatását lemérni, a múltat a jelennel összehasonlítani ma még lehet, de kérdés, hogy ötven év múlva lehet-e? „A kis falusi és városi közösségek életének, fejlődésének és múltbeli küzdelmeinek feltárása nemcsak népünk történetét gazdagítja, hanem segítséget jelent mai problémáink megértéséhez és megoldásához is” — jelentette ki befejezésként dr. Szita László levéltárigazgató, a lexikon fellelős szerkesztője.

Dr. Tóth István

Képek a sárospataki faragótáborról

„Meggyüttem embörök, köllök-e? — állított be *Polyák Ferenc*, a matkópusztai baltás faragó hátára vetett bőriszákjával a Bodrog-parti kis házhoz, ahol éppen egy diófát döntöttek ki a tábor résztvevői. Azután választ sem várva közéjük állott, és amíg megpuhult a bográcsban rotyogó birkagulyás, az idomtalan rönkből egy monumentális Rákóczi-fejet faragott ki. Amikor készen lett, a szokásos hunyorítással szemrevételezve a művet, elégedetten dörmögte: „Ez a fa sem halt mög”. Talán mottója is lehetne ez a meg-

jegyzés a sárospataki faragótábornak, amelyet immáron hetedszer rendeztek meg az idén. De az is, amit *Mezey Tamás* a népművészet ifjú mestere, a házigazda hozzátett: — Azért, hogy éljen tovább a fa, de a fába vésvé éljenek tovább a szép formák, motívumok és hogy velük együtt „ne haljanak ki a faragó emberek”.

Nyolc éve, hogy ő is részt vett Faddomboriban egy fafaragó táborozáson. Amikor hazajött Patakra, összedugták a fejüket *Novákovics István*nal, a II. Rákóczi Ferenc Művelődési Ház igaz-

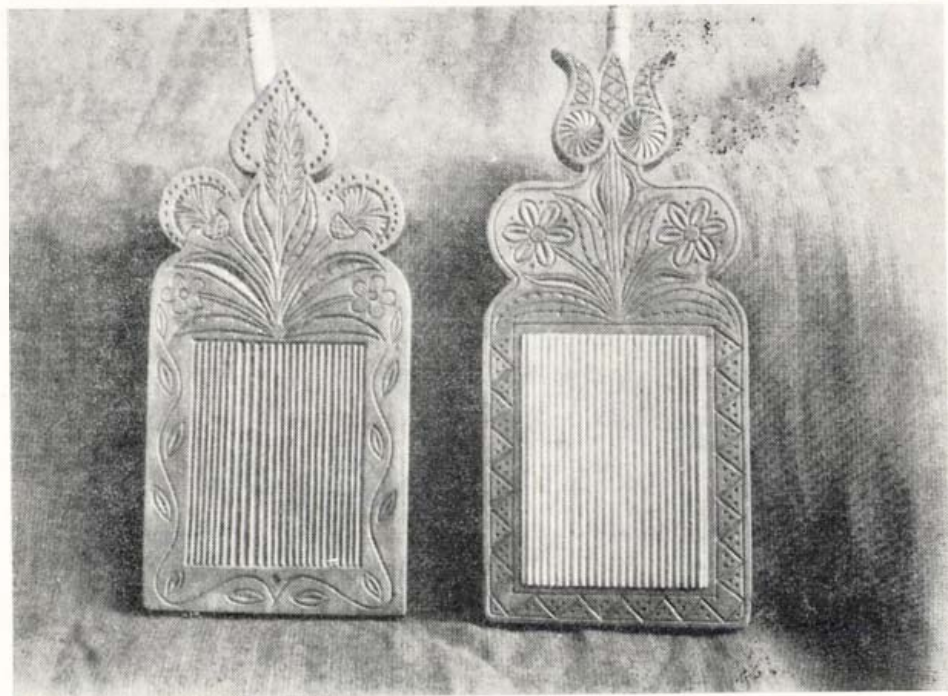
gatójával. Rövidesen megszületett a „toborzó”: Gyertek Patakra faragni! A városi tanács messzemenően támogatta a szép kezdeményezést, s már az első évben mintegy húszan jöttek, most pedig hatvan felett jár a létszám.

Hogy miként lehet ide eljutni? Mindenekelőtt bizonyítani kell. Néhány

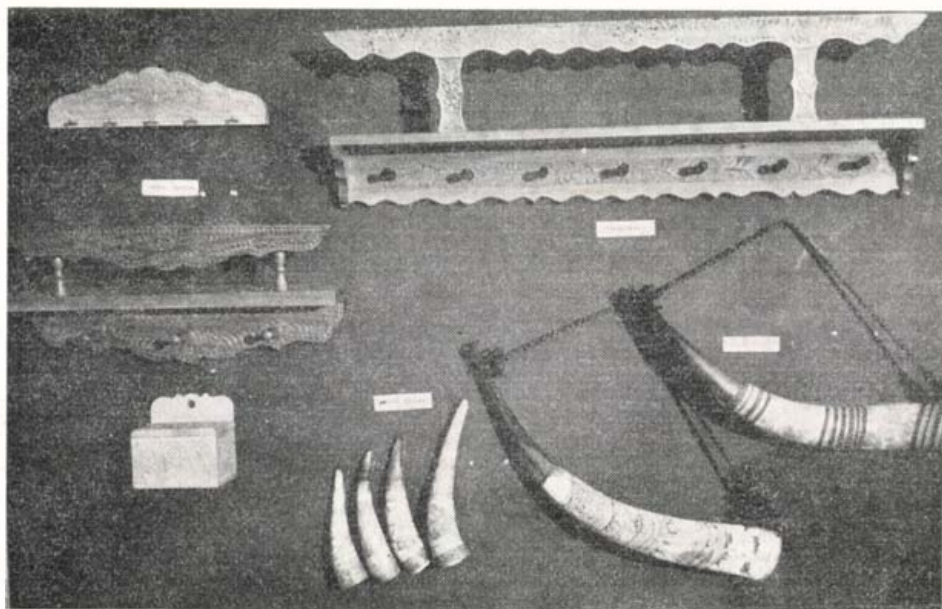
munkát be kell mutatni, és az a fel-tétel, hogy amatőr legyen a jelentkező. Az izgalom akkor kezdődik igazán, amikor a zsűri nyilvánosan értékeli a munkákat. A bizottságba hozzáértő embereket (szobrászművészeket, esztétákat, néprajzosokat) hívnak meg, olyanokat, akik maguk is a népi ihletésből merítenek, s ma is eleven szálak kötik őket ehhez az ősi, tiszta művészethez. Külön-külön szemrevételeznek minden tárgyat, s arra is módot adnak, hogy az illető megmagyarázza a „bizonyítványát”. Az elfogadott darabokat, sulykolókat, kapatisztítókat, búturokat, szarumunkákat, tányérokat stb. a Petőfi iskola aulájában állítják ki, és a tábor időtartama alatt bárki megtekintheti őket. A „fizetség” a 10 napos táborozásért: egy-egy itt hagyott faragás.

Kik is jönnek ide? Villantsunk fel néhány arcot!

Varga József Totó-Lottó kirendelésig-vezető Jászberényből, Nagy Sándor gépkocsivezető Győrből, dr. Lannert Keresztély nyugdíjas orvos Derecskéről, Császári Ervin a Lenin Kohászati Művek dolgozója, Gál János Arlóról és még sorolhatnánk tovább. A sorba tartozik még Vásárosnaményből Schmidt Sándor, a művelődési ház dolgozója és

nyolcadikos tanítványa, aki már most olyan csodálatos rozettákat farag, amilyenek csak Kalotaszegen a cifrakapukon láthatók. Schmidt Sándorról talán még annyit, hogy úttörőszakkört is vezet és gyerekei egyöntetűen vallják: sokat tanulnak mesterüktől. Mindenekelőtt a hagyományok ápolását: a beregi rész és az azzal határos Erdély tulipános, margarétás, szegfűs, búzavirágos, rozettás motívumait. Ezeket részben saját gyűjteményéből, részben a megjelent könyvekből tanítja, de sok szó esik ott például a kopjafák eredetéről is. Aki pedig ellátogat hozzá, meggyőződhet róla, hogy nincs szebb az olyan lakásnál, amelyben jóformán minden darab a mester keze munkáját dicséri.

A Tatán élő Cs. Kiss Ernő grafikus magával hozta fejében és kezében a Székelyföld motívumkincsét, mondavilágát, s az utóbbi időben faragó iskolát teremtett Komárom megyében.

Egyetlen kivétel van, akit a fafaragók „befogadtak”: a nagykátai „szőrmester” Bodrogi Sándor, aki lószőrből fonja „ékszerait”: a gyűrűket, karkötőket, nyakláncokat.

A faragók jól berendezett műhelyben dolgozhatnak a Petőfi iskolában és a faanyag is rendelkezésükre áll. (Meg a cikk elején említett Bodrog-

parti ház, amelyet Mezey Tamás rendezett be és Bodrogköz népművészetének igazi múzeuma lett. Ha valaki Patakon jár, feltétlenül keresse meg Mezey Tamást, ő mindenkinek szívesen megmutatja.)

A szakmai előadások is rendhagyóak. Az előadók az asztalok között beszélgetnek, vitatkoznak, tanácsot adnak. Az idei táborban ott volt *Andrássy Kurta János* szobrászművész, *Mikó András* belsőépítész, *Szabadfalvi József*, a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatója. A fafaragók táborától szinte elválaszthatatlan *Béres Ferenc* népdalénekes.

Tíz nap alatt a résztvevők kicserélik tapasztalataikat, motívumaikat és a késeiket. A jó éles faragókés cseréje — a babonás hiedelemmel szemben — itt a barátságot erősíti, az elkötelezettséget jelenti. Munkáikat látva biztosítékot érezhetünk arra, hogy a táborban a szűkebben értelmezett népinűvészet (motívumfaragás) után felfedezik majd a nép faragó kultúrájának sokféleségét is. Az egyik faragó így fogalmazott: „Patak levegőjének varázsa van. Aki egyszer kortyint belőle, már nem tud szabadulni a Rákóczi-vártól, a Bodrog-parttól és visszahúzza ide a szíve”.

Kútvolgyi Mihály

Dokumentumok az iskolák államosításának Nógrád megyei eseményeiről¹

Iskolai tankönyveink igen szűkszavúan emlékeznek meg a magyar népi demokráciának az általános iskolák megteremtéséért, majd azoknak az állam kezébe kerüléséért folytatott harcáról. Célszerű, hogy most, a 30. évfordulón visszapillantunk, honnan indultunk el, milyen előzmények után került sor az 1948: XXXIII. tc. megszűlésére?!

Az ország újjáépítésével, az élet megindulásával egyidőben a demokratikus pártok és a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete már 1945 nyarán követelték az „egységes, kötelező, ingyenes, nyolcosztályos népiskola”, az általános iskola létrehozását. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 6650—1945. M. E. sz. rendelete 1945 augusztusában életre is hívta az általános iskolát. Az 1848: XX. tc., az 1868: XXXVIII. tc. követelése, a Tanácsköztársaság iskolapolitikája után óriásit léptünk előre, de még mindig hosszú és göröngyös volt az út 1948. június 16-ig.

Anélkül, hogy részletes történelmi fejlődésvonal megrajzolására kerülne sor — hiszen erre most nincs lehetőség —, szükséges megjegyeznünk, hogy az ország gazdasági, politikai, társadalmi életének, valamint közoktatásunknak 1945—1948 közötti fejlődése erősen eltérő volt. A földreform megvalósítása, a bányák, a gyárak, a bankok államosítása, a 3 éves terv beindítása, a két munkáspárt egyesítése stb. az egyik oldalon; igen sok 1—2 tantermes, 1—2 tanítós osztatlan, vagy részben osztott, zömében évek óta elhanyagolt felekezeti, községi vagy társulati iskola a másik oldalon. S az adott körülmények között lehetetlen volt egységes követelményrendszer kialakítása. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Pedagógus Szakszervezet és megyei vonatkozásban a Tanfelügyelőség nagyon sokat tett azért, hogy a pedagógusok szakmai és ideológiai átképzésével az általános iskolákban (a felekezeti iskolákban is) megteremtse a viszonylag egységes szellemi színvonalat. A pedagógusok átképzésével kapcsolatban *Moldoványi János* megyei tanfelügyelő az alábbiakat írta a főispánnak 1946. november 11-i jelentésében:

Az elmúlt hó folyamán folytatódott a nevelők világnézeti átképzése. Ebből a célból a járási területén világnézeti tájékoztató értekezleteket tartottunk. A rétsági járás nevelői háromnapos tanfolyamra gyűltek össze Romhányban október 23—26-ig. A háromnapos tanfolyamon fővárosi előadók és a járás tanítóit tartottak nívós előadásokat. A megyénél megjelent a vármegye főispánja és alispánja is. (Nógrád megyei Levéltár, Nógrád-Hont megye Közigazgatási Bizottságának iratai, 14/1946. sz.)

Az egységes iskolarendszer, követelményszint, tankönyvhasználat, materialista nevelés érdekében szükségesszerű volt, hogy iskolapolitikánk egy kézbe, az állam kezébe kerüljön, hogy megvalósulhasson a kis iskolák összevonása, a népiskolák, a felekezeti iskolák átszervezése, az egységes állami általános iskolai rendszer kiépítése. (Nógrád-Hont megyében az 1945/46. tanévben 223 népiskola volt, s ebből 122 a római katolikus egyház kezében. 1948-ban, az államosítást követően, a kis iskolák összevonása után az előbbi szám 195-re módosult.)

1948-ban került sor a már elodázhatatlan kérdés megoldására. 1948. május 15-én *Ortutay Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter sajtófogadást tartott, ahol — a demokratikus pártok és a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete előzetes tárgyalásainak eredményeként — bejelentette: „A tegnapi napon a minisztertanács bizottságot küldött ki, ... hogy az egyházakkal megegyezésre jusson az egyház és állam kérdéseiben, többek között oly fontos kérdésben, mint amilyen a magyar iskolaügy

¹ Ezt az írást az iskolák államosításának 30. évfordulója alkalmából közöljük. (Szerk.)

demokratikus egységesítése, államosítása." Szólt a felekezeti iskolák pedagógusainak helyzetéről is, akiket egyházi vezetőik állásuk elvesztésével fenyegetnek. „Vegye tudomásul minden felekezeti tanító és tanár, .. hogy meg fogjuk védeni és haladéktalanul állami alkalmazásba vesszük. . . A magyar közoktatásügy egységesítését állami vezetés alatt a közművelődés minőségének emelése, a magyar demokrácia érdeke kötelezően előírja.”²

Cserhádi József nyugalmazott iskolaigazgató (Salgótarján) így ír visszaemlékezésében erről az időszakról:

1948 május második felében, amikor az ország lakossága tájékoztatást nyert arról, hogy rövidesen az országgyűlés elé kerül az államosításról szóló törvényjavaslat, megyénkben is támadásba lendültek az egyházak. Több községben demonstrációra is sor került, így pl. a mi körzetünkben Karaneskesziben tüntetést szerveztek az államosítással szemben álló erők június első hetében. De több más jeltől is következtethetünk arra, hogy az egyházak hangulatot próbálnak teremteni az államosítás ellen. Nem egy helyen „testőrgárdákat” szerveztek abból a célból, hogy azok akadályozzák meg az iskolavagyon leltárba vételét.

A párt, a népi szervek nem nézhették tétlenül az események alakulását. Akcióba léptek és rövid időn belül sikerült a meggyőzés, a felvilágosítás különböző eszközeivel, és formáival egyre szűkebb körre korlátozni a reakció erőt.

Ezt a történelmi szükségszerűséget, az iskolák államosításának fontosságát felismerték a képviselőtestületek, a népi szervek, s tagjaik egyhangú határozattal vagy szavazattöbbséggel követelték a mielőbbi megvalósítást.

Kivonat Ersekvadkert község Nemzeti Bizottságának 1948. június 10-én tartott gyűlésének jegyzőkönyvéből.

Tárgy: Az iskolák államosítása.

A Nemzeti Bizottság elnöke ismerteti a felsőbb hatóságok rendelkezéseit, mely szerint országos mozgalom indult a községi és felekezeti iskolák államosítása ügyében. Az államosítás csak előnyt jelent, mert egységes tankönyvek, egységes tanítás lesz az iskolákban. A tanítók rendszeresen fogják kapni az illetményeiket. Az iskolákat rendbehozhatja az állam és minden szükséges felszereléssel ellátja. Kéri, hogy a Nemzeti Bizottság hozzon ez ügyben határozatot.

H a t á r o z a t

A Nemzeti Bizottság 6:1 arányban az iskolák államosítását követeli, mert ez csak előnyt jelent.

Ersekvadkert, 1948. június 10.

Balázs János,
a Nemzeti Bizottság elnöke

(Nógrád megyei Levéltár. Nógrád-Hont megye főispánjának iratai, 281/1948. sz.)

Követelték az iskolák államosítását a pedagógusok is nevelőtestületi üléseken, szakszervezeti körzeti gyűléseken. Szükséges volt azonban a még ingadozó felekezeti pedagógusok végleges megnyerése is.

Az országgyűlés 1948. június 16-i ülésén tárgyalta az iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot, s név szerinti szavazás eredményeképpen született meg 1948: XXXIII. tc., amely „a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában” intézkedett.

A tanfelügyelőség legfontosabb feladatai közé tartozott ekkor az új iskolaigazgatók megbízása, az államosított iskolák „Számbavételi jegyzék”-ének, az ingatlanleltároknak elkészítése, az állami tanítótá-átminősítő hivatalos okiratok kiállítása, valamint az államosított iskolában oktatást nem vállalók felmérése.

Idézzünk példaként egy számbavételi jegyzéket, amelyből ugyanakkor a felekezeti iskolák általános állapotára is következtethetünk.

Számbavételi jegyzék a szalmatercsi állami (volt római katolikus) általános iskola ingatlan és ingó tulajdonairól.

1. Tanítói lakás egy épületben (3 szoba, konyha és kamra) és külön épített melléképületekkel
2. Tanítói lakással egy telken épült különálló tanterem folyosóval, mely egyúttal kápolnánál is szolgál
3. Három részből álló iskolai WC, ajtók hiányoznak
4. Lakás és iskola között lévő nyitott kerek kút
5. Tanítói kert 396 négyszögöl
6. Tanítói javadalmi föld 3 kat. hold 1555 négyszögöl szántó és 145 négyszögöl legelő
7. 6 db négyszemélyes alig használható régi pad
- 8 db kétszemélyes új pad
8. 1 db ikerszékény (volt levente egyesületé)

² Köznevelés 1948. 10. szám, 1948. május 15.

9. 1 db iskolai vaskályha (rostély, karika, eső hiányzik)
10. 1 db iskolai tábla álvánnyal
11. 1 db iskolai asztal fiók nélkül
12. 14 db szemléltető kép (növény- és állatvilágból)
13. 9 kötet ifjúsági könyv
14. 10 db hittankönyv az I. és II. osztály számára (segélykönyvek)
15. 22 db füzet (Részletes útmutatások az általános iskolák tantervéhez)
16. 12 kötet különféle szakkönyv (tanítói könyvtár részére)
17. 1 db Tanterv és Rendszabályok a katolikus iskolák részére
18. 1 db feszület
19. 2 kötet anyakönyvi napló
20. 1 kötet felvételi napló
21. 1 db iskolai pecsét
22. Az iskola folyosója a tanteremtől deszka válaszfallal van elkülönítve, mely az iskola kápolna-szentélyeül szolgál, s az abban található nem az iskola, hanem az egyházközség tulajdonát képezik.

Szalma, 1948. június 20-án.

Varga Pál tanító s. k.

(Nógrád megyei Levéltár. Nógrád-Hont megye Tanfelügyelőségének iratai, 2783/1948. sz.)

Az államosított iskolákban demokratikus szellemű, materialista világnézettel rendelkező pedagógusokra volt szükség. Ezért a tanfelügyelőség feladata volt a pedagógusok szakmai, világnézeti képzésének szervezése, megvalósítása.

Nagy Győző pedagógus (Balassagyarmat) aki 1948-ban a terényi általános iskola igazgatója volt, Balassagyarmaton, valamint a balassagyarmati és szécsényi járás egy részében tevékenykedő államosítási bizottság tagja volt, munkájukra így emlékezett vissza:

Előzetes megyei „eligazítás” után mentek ki az államosítandó iskolához, ahol az iskola igazgatója, a népi szervek és az egyház képviselője fogadta őket. A szükséges dokumentumokat (leltárok, helyszínrajzok, telekjegyzőkönyv) az iskola igazgatója bocsátotta rendelkezésükre. A bizottság egyeztetette a dokumentumok adatait a valósággal. Ezután a vonatkozó rendelet értelmében a nevelői, tanítási célokat szolgáló területeket, épületeket állami tulajdonba vették. Az átadás-átvétel tényéről jegyzőkönyvet vettek fel.

Általában szívesen fogadták őket. A pedagógus kartársak örültek az államosításnak. Az ő területükön Nógrádkövesden, Terényben és Pilyiben volt viszonylag nagyobb ellenállás. Pilyiben nem is mertek ott aludni, annyira „puskaporos” volt a levegő. Általában az államosítási bizottság tagjainak az egyház, a lakosság részéről említésre méltó „inzul-tus”-ban nem volt részük.

Tanterem- és tanerőhiány mellett súlyosbította a helyzetet az a tény is, hogy a meglévő iskolák többsége igen elhanyagolt, felszerelésük pedig hiányos volt. Ismét a társadalmi összefogás segítette. 1948. július 17-én megalakult a *Dolgozók az Iskoláért Országos Intéző Bizottság*, amely felhívással fordult az országhoz. Egymás után alakultak a Dolgozók az Iskoláért mozgalom helyi bizottságai, s ezek szervezték a lakosságot az államosított iskolák rendbehozására. De segítettek a fővárosi üzemek munkásai, a pártszervezetek, a falujáró brigádok is.

A tolmácsi állami általános iskola nevelőtestületének alakuló értekezletén készült jegyzőkönyvben (1948. szeptember 13.) az alábbiakat olvashatjuk erről a társadalmi segítségről:

Az értekezlet elnöke hálával emlékezik meg az MDP pesterzsébeti III/a körzet dolgozóinak újjáépítő munkájáról, mellyel kívül-belül kijavították a volt római katolikus iskola épületét s bebútorozták két tantermet. Ezen kívül szemléltető képeket, valamint ingyen tankönyveket ajándékoztak iskolánknak. A bútorzat átadása és átvétele alkalmával ünnepélyes népgyűlésen mondott a falu népe köszönetet a dolgozók segítőkészségéért, a 12 000 Ft értékű ajándékért. Kéri kartársait, hogy a hálát és szeretet érzését tartsák állandóan ében a gyermeknek lelkében, és munkálják a falu és a város szeretetben való összeforrásának gondolatát.

Az elnök bejelenti még, hogy a pesterzsébeti MDP III/a. körzet MNDSZ csoportja iskolánk 12 szegénysorsú gyermeke részére 20 db, a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr pedig 44 db tankönyvet ajándékozott.

„Tallóztunk” az iskolák államosítása utáni első tanév kezdetéig terjedő időszak eseményei között. Nem törekedhettünk még megközelítőleg sem teljességre, de ez nem is volt célunk. Ízelítőt kívántunk adni csupán ebből a sok nehézséget, de ugyanakkor sok eredményt is jelentő időszakból.

Leblancné Kelemen Mária

A sarlós-mozgalom társadalmi gyökerei

Amikor a sarlósok gombaszögi táborának őrsi zászlóin 1928. augusztusában megjelent a forradalmi munkásmozgalom egyik szimbóluma, a vörös sarló, joggal döbbenetek meg a szlovákiai magyar kisebbség „hivatalos” konzervatív vezetői. Elismerhetjük, nem volt könnyű dolguk. A cserkészlilium helyét természetes, s egyben kihívó nyíltsággal elfoglaló politikai jelkép kézzelfoghatóan utalt a fiatalok gondolkodásában végbemenő változásra, amelytől jobban féltek, mint az idegen államhatalomtól.

A Gombaszögön bekövetkezett megdöbbenést kisebb-nagyobb riadalmak természetesen már korábban is megelőzték. Mintha kísértet járt volna, a legkülönbözőbb helyeken és alkalmakkal, valamiféle „új mentalitásnak” nevezett szokatlan gondolkodásmód körvonalai kezdtek a huszas évek derekán a kisebbségben kirajzolódni. Az egyik gimnázium Mária-kongregációjának gyűlésén Ady-verseket szavaltak, más alkalmakkal Petőfinek a konzervatív tanár fülében istenkáromlás-szerűen ható sorait mondta el szavalóverseny keretében az egyik diák: „Itt a nyíl! Mibe lőjem? — Királyi szék áll előttem...”

Az új nemzedék természetesen antimilitarista is volt, s ebben Ady volt irodalmi tanítómestere. Ady mellett Móricz Zsigmond és Szabó Dezső könyveit forgatták a fiatalok, és kétségtelenül a „triász” tanítványa volt irodalmi vezérük: Győry Dezső is. Vagyis a konzervatív és klerikális körökben átok alá helyezett modern magyar irodalom meghódította a fiatalokat, akik ezen a nyomon haladva nemsokára eljutottak a szocialista Kassák Lajoshoz is.

A szellemi fejlődéssel párhuzamosan haladt az ugyancsak nyugtalanító mozgalmi fejlődés, a szervező tevékenység. A sarlósok valami belső lendülettel hajtva „meghirdetik” a cserkészmozgalom, majd az önképzőkörök „reformját”. Megindul a szociográfiai vándorlás mozgalma, vagyis lépten-nyomon és rendszerint a passzív vagy tehetetlen nevelők feje fölött, kívülről kezdeményezett és a középiskolások körében is egy ideig akadálytalanul terjedő akciók egész sorozata. A mozgalom szervezése közben már a Szent György Kör, a sarlós mozgalom csíráját jelentő főiskolás csoport megfogalmazza az egész kisebbségi fiatalság megszervezésének és művelődésének igényét és tervét. A Sarló hovatovább irányító tényezővé válik, mozgásba hozza az egész főiskolás és részben a középiskolás ifjúságot, később, 1930 körül pedig szinte a teljes magyar kisebbséget.

Ebben a fejlődési szakaszban kerül érintkezésbe a Sarló fiatalsága a forradalmi munkásmozgalommal. Kezdeményezéseinek és akcióinak jelentőségét bizonyítja, hogy Fábry Zoltán, a szlovákiai magyar szellemi élet baloldali vezéregyénisége veszi őket szemügyre és tűzi azonosmód — tollhegyre. A vele és más munkásmozgalmi vezetőkkel folytatott, olykor bizony kemény és keserves polémiákban tisztázódnak az elvek, válik a romantikus népiéből egyre inkább szocialista jellegűvé a Sarló mozgalma. Eközben bontakozott ki tulajdonképpen maga a mozgalom is, amely tagjait egy egész életre szóló élménnyel ajándékozta meg.

Mi is volt a Sarló mozgalma, amely csaknem tíz éven át termékeny nyugtalan-ságban és mozgásban tartotta a polgári Csehszlovákia magyar kisebbségét? Vizsgáljuk meg, milyen földrajzi, politikai, gazdasági és társadalmi tényezők határozták meg kialakulását, szabták meg pályáját, és döntötték el a végén a — talán idő előtti — felbomlását?

A sorsdöntő körülmény az 1918-as államfordulat volt — ahogy magyarra fordított kifejezéssel nevezték Csehszlovákiában az új állam megalakulását. Az Osztrák-Magyar Monarchia, a feudális és dinasztikus érdekek összefűzte császári-királyi birodalom romjain új államok születtek. De a Duna-medence politikai újjárendeződése társadalmi következményeket is vont maga után, átalakult, részben forradalmi változáson ment át a társadalmi rend, és majdnem mindenütt összeomlott a feudalizmus.

A csehszlovákiai magyar kisebbséget a gazdaságilag és társadalmilag legfejlettebb új államhoz kötötte sorsának fordulata. A Kisalföldtől s a Garam-melléktől a Tiszamelléig terjedő terület magyarsága a Csehszlovák Köztársaság államhatárai közé került. Az eddig zárt magyar etnikai terület részeként a természeti viszonyok és a központosító közlekedési hálózat hatására dél felé tekintő területből az új állam idegen nyelvű peremterületévé vált, ahol egészében véve harminc (helyenként csak néhány) kilométer szélességű sávot alkotott. A háromnegyed milliónyi lakosság mintegy négyszáz kilométer hosszúságú területen helyezkedett el, délről az államhatár, északról az etnikai határ közé zárva.

A leghátrányosabb földrajzi helyzetű magyar kisebbség azonban politikai, gazdasági és társadalmi szempontból a legelőnyösebb helyzetű magyar kisebbség volt. Csehország, a felbomlott monarchia ipari fellegvára, hatalmas ipari termelőerejével, a többi utódállamhoz képest erőteljesen fejlett ipari ország volt, ahonnan az ipari életforma a cseh ipar diadalmos térhódítása mellett terjedni kezdett a magyarlakta területeken is. A parlamentáris demokrácia is ebben az országban volt a legfejlettebb. A fejlett cseh polgári, politikai és gazdasági viszonyoknak természetes folyományaként a különféle, részben polgári és kispolgári cseh politikai pártok kiépítik szervezeteiket a huszas évek közepére Szlovákiában és magától értetődően a magyar lakosság vidékein is. Szervezőik járják a magyar falvakat, megalakítják magyar tagozataikat, csoportjaikat. A magyar szegények — akik a történelemben első ízben formálisan egyenrangú állampolgárokká váltak — nyíltan politizálhatnak, szervezkedhetnek. Fokozza a fejlemény jelentőségét, hogy a politikai szervezkedés mellett megindul a gazdasági szervezkedés is, megalakulnak — falun is — a szakszervezetek, amelyek hamarosan működni kezdenek. Kitérnek a kisalföldi közép- és nagybirtokokon a földmunkás-sztrájkok.

Am ezekkel a fejleményekkel egyidőben már valami más, újszerű társadalmi és gazdasági jelenségek is mutatkoznak. A demokratizálódó politikai élet és a polgári életforma térhódítása mögött mindinkább kirajzolódik az új államban a cseh ország-részek fejlett kapitalista gazdaságának főlénye, a monopolizálódó pénzgazdálkodás és a nagyipar meghatározó szerepe. A nagy cseh bankok mind több szlovákiai ipari üzem felett szerzik meg az ellenőrzést, s fiókjait sorra alakulnak meg a magyar kisvárosokban is. Az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok magukba olvasztják a nem nagyszámú magyar, illetve a magyarországi nagytoké érdek körébe tartozó vállalatot. A cseh iparvállalatok és kereskedelmi cégek elárúsító helyei egymás után nyílnak meg Érsekújvárott, Komáromban, Léván, Rozsnyón stb. Különösen jellemző ebből a szempontból a híres cipőkirály, a zlíni Bata terjeszkedése, amely a magyar cipész és csizmadia kisiparosok ezreit dönti válságba. Vagyis a fejlett cseh nagyipar tőkés rendszere visszaszorítja és gúzsba köti — a szlovákkal együtt — a magyar kisipart, s ily módon megmutatja a polgári demokratikus rendszer politikai előnyei mellett a kapitalista demokrácia hátrányait is.

Mindezt csak fokozza, hogy a nyugati ipari és a keleti mezőgazdasági jellegű területek egyesítése az új államban az egyenlőtlen gazdasági fejlődés veszélyes következményeit is felidézti, sőt az ún. utódállamok közül éppen Csehszlovákiában a legfeszültebb s egyben a legtanulságosabb formában. Ezek a fejlemények természetesen nemcsak a kisebbségi magyarságot érintik. A szlovák kommunista publicisták meg is fogalmazzák a cseh országrészekkel szemben a gyarmatpolitikai törekvések irányzatának vádját.

A mezőgazdasági jellegű magyar területeket a piacszerzésre irányuló gazdaságpolitikai törekvések kevésbé sújtották ugyan, annál érzékenyebben érintette viszont társadalmi és nemzetiségi szempontból az új állam egyik legfontosabb gazdasági intézkedése, a földreform tendenciózus végrehajtása. Az imperialista szellemű földreform súlyos következményeként a magyar mezőgazdasági proletariátus száma nem csökkent, munkalehetőségei azonban csökkentek. A felosztott magyar nagybirtok egy részét ugyanis telepések, sőt bizonyos részét ún. maradékirtok formájában idegenek kapták a helybeli magyar földnélküli és szegényparasztok helyett.

Aligha volt kisebb jelentőségű — más vonatkozásban — a polgári demokrácia szabadságjogainak megvalósulása. A két világháború közötti időben minden bizonynyal Csehszlovákiában volt a magyar falusi szegénységnek a legtöbb politikai joga. Főleg itt volt lehetősége a hamarosan megalakult kommunista párthoz való csatlakozásra, s ezáltal a kizsákmányolás ellen a hatalmas tömegszervezetekben tömörülő cseh és szlovák proletariátussal vállatve vívott küzdelemre. A legalábbis bürokratikus közönyös államhatalommal ellentétben itt testvéri érzelmű szlovák és cseh néptömegekkel találkozott, amelyeknek szervezeteibe beilleszkedve megismerte a politikai jogokért folytatott küzdelemnek és a modern osztályharcnak módszereit és taktikáját.

Más szempontból volt felrázó hatása a cseh ipari civilizációnak és városi életformának. A fennhéjázó feudális gőg és az arisztokratikus életmódot majmoló kispolgári szolgálalkúság szinte teljes hiánya különösen a fiatal értelmiségieket ragadta meg. Főleg a népi származékokra jellemző gyakorlatias, józan cseh életformának, valamint a fiatal szlovák társadalom természetes és őszinte népiességének hatását csak fokozta, hogy a vezető állású állami tisztviselők Magyarországra távozása s az anyagi, politikai hatalmától megfosztott nagybirtokosság bukása folytán a csehszlovákiai magyarság

„elvesztette” uralkodó osztálya jelentős részét. Talán ebben rejlik az egyik legfontosabb körülmény, amely a Sarló fiataljainak a számarányukhoz és objektív lehetőségeikhez mérten aránytalanul nagy befolyását magyarázza.

A magyar kisebbségnek — egy-két kis hatósugarú városon kívül — nem volt meghatározó befolyású szellemi központja. Ennek megfelelően nem voltak tágabb, pláne országos hatáskörű, elismert művelődési intézményei, illetve ilyen intézmények élén álló, irányt mutató vezetői sem. Az államfordulat után a papok, a pedagógusok, egy-egy helyi egyesület vezetői maradtak meg csupán. A közeleti vezetők szerepét nagyobbára ügyvédek töltötték be. A papságot azonban túl mély gyökerek fűzték a magyar feudális életformához, a pedagógusok — mint az államtól függő réteg — viszont visszahúzódtak az iskolák falai közé. A társadalom szellemi irányításában keletkezett új valósággal kihívta — jelképesen szólva — a kormánykerék megragadására a fiatalokat.

A Sarló fiataljainak fejlődésében nagy szerepet játszottak az emigránsok. A fiatalok sokat tanultak tőlük, főleg a napi és a pártpolitika zsbívásáráról magát kényesen elhatároló *Barta Lajostól*, később pedig a fölényes tudású és ragyogóan vitázó *Balázs Bélától*. Az emigráns sajtó fokozódó figyelemmel is kísérte a mozgalom fejlődését, rokonszenvező magatartása azonban idővel erősen megváltozott. Megváltozott persze magának az emigrációnak a helyzete is. A forradalmi balszárny, amely a huszas évek elején — főleg Kelet-Szlovákiában — színvonalas napi sajtót, sőt a szlovákiai magyar irodalmi élet megindulását elősegítő folyóiratot is alapított, időközben nagyobbrészt eltávozott a konszolidálódó poigári köztársaságból és egy ideig Németországban, Franciaországban és később a Szovjetunióban talált menedéket. A visszamaradt, többnyire reformistákból, volt szociáldemokrata politikusokból álló gárda a revizionista propaganda, a feudális és klerikális reakció ellen tüzelve tudomást sem vett a kisebbség sokszor fontos érdekeit, olykor az elemi emberi jogokat sértő politikai és gazdasági kormányintézkedésekről.

Ezek a kérdések áthidalhatatlan ellentétbe állították a Sarlót egyébként nagyra-becsült, haladó tudósokkal, pl. *Jászi Oszkárral* is. Az emigráns sajtó munkatársai közül sokan nem értették meg a kisebbségi érdekvédelmi politikai tevékenységet, amelyet egyesek földhöz ragadt, lokális kontárkodásnak tekintettek, vagy pedig olyan távlat nélküli holtvágánynak, amelyet az érvényesülni vágyó, haladó, eszmélkedő fiataloknak el kell kerülniök. Hosszú beszélgetések, szenvedélyes viták, éles sajtópolémiaák kísérték a Sarló fejlődésének ezt a szakaszát. A fiatalok nem tudták elfogadni azt a nézetet, hogy a demokratikus jogok, a szocialista követelmények hangoztatása mellett nincs szükség a kisebbség jogainak külön védelmére, amelyet a parlamentáris demokrácia úgyis automatikusan megold. Azzal meg végképp nem tudták magukat azonosítani, hogy a nemzetiségi sérelmek megszüntetésének a demokrácia és a műveltség formájában végrehajtott asszimiláció a leghumánusabb módja.

A történeti magyar állam bukását törvényszerűnek fogva fel, a bukást többek között előidéző türelmetlenség, elnemetlenítő törekvések, a terjeszkedő nacionalizmus újra való felbukkanását és az ilyen fejlemények feletti szemhúnyást semmiképpen nem tudták összeegyeztetni egyre határozottabbá váló szocialista meggyőződésükkel.

Mindenekelőtt a nagy port felvert koszorú-affér nyomán rajzolódott ki előttük világosan a felismerés, hogy a nemzetiségi elnyomás megszüntetésének — különösen az egymásba ékelődött népek lakóhelyén, Kelet-Közép-Európában — az osztályelnyomás megszüntetése a feltétele. Ebből a felismerésből egyenesen folyt a következtetés, hogy a nemzetiségi jogokért folytatott küzdelmet össze kell kapcsolni a forradalmi osztályharccal. Nem is volt nehéz ehhez az igazsághoz eljutnia a Sarlónak, hiszen szinte napról napra láthatta, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt politikájában miként kapcsolódik össze a proletariátus érdekeiért vívott küzdelem a kisebbségek védelmével.

Emlékezetes megnyilvánulása volt ennek *Julius Fučíknak*, a mártír cseh kommunista újságírónak nevezetes, vallomásszerű üdvözlete a Sarló 1931 őszi kongresszusán, amikor Csehszlovákia forradalmi munkásosztályának együttérzését és teljes szolidaritását tolmácsolta a Sarló fiataljainak.

Ez azonban már a nagykorúvá vált mozgalom időszaka. A sarlósek az 1930-as évek elejére ifjúsági vezetőkben képzett szocialista értelmiségiekké váltak. Szervezkedésükben, különböző mozgalmi akcióikból az évek folyamán olyan jellegzetes irányzat alakult ki, amelynek egyes fejezetei egymásba folyva szinte egy egységes társadalom-és művelődéspolitikai elgondolás körvonalait sejtetik.

A vállalkozás a cserkészlet „megreformálásának meghirdetésével” kezdődött. Az önmagába merült cserkészlet népi feladatot kap. A városi cserkészfiúk felkeresik a fa-

lusi fiatalokat. Elszórakoztatják, játékokra és dalra tanítják őket, s közben maguk azok, akik a legtöbbet tanulnak. Móricz Zsigmond hamarosan felismerte a kezdeményezés jelentőségét. A híres országjáró Gyalogolni jó címmel megragadó cikket írt a losonci A Mi Lapunkba, s ebben felvázolta a nép- és az országismeret aktív programját. De hogy mennyire a cserkészfiúk tanultak inkább a kezdeményezésből, azt világosan mutatja a fejlődés. 1925—1926-ban mesedélutánokat kezdeményez a Sarló, 1927—1928-ban regősjárást szervez, s ennek keretében a falusi serdülőkkel találkozni a cserkészek. 1930-ban megszervezi a szociográfiai vándorlást, s ennek már a népelet, a termelési viszonyok és a szociális helyzet, a népbetegségek, az osztály- és a gyarmati kizsákmányolás jelenségeinek vizsgálata a programja.

Természetesen beleillett a jelzett témákban megnyilvánuló fejlődésbe az a szakasz is, amelyet a fiatal szlovák kommunista értelmiség lapja, a DAV „parasztmisztikának”, Fábry Zoltán pedig (a Korunk hasábjain) „etnográfiai szocializmusnak” minősítve oly szigorúan megbírált. Kétségtelen, hogy főleg Fábry Zoltán elvi marxista bírálata elősegítette a tisztázódást, de a fiatalok tájékozódása lényegében véve eredetileg is haladó irányú volt. Az elvesztett államiság helyett a népiség lesz a vezérlő csillaguk. A tábortüzek közösségébe elvegyült falusi fiatalok részéről sok helyütt felcsendülő Internacionálé pedig felvilágosíthatta a regősöket, hogy a falu fiatal dolgozója a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom hívei már. Ez a tapasztalat is hozzájárult a nevezetes szociográfiai kérdőívek kidolgozásához, amit nyugodtan tekinthetünk a már-már tudományos igényű szocialista társadalomszemlélet kezdeti megnyilvánulásának.

A fejlődés természetes további fejezete a szemináriumi mozgalom megindítása, amellyel egy modern, népi kötöttségű szocialista szakértelmiség felnevelését tűzi ki célul — a népeletnek, a parasztság és a munkásság szociális és egészségügyi viszonyainak, a falusi lakásvizonyoknak tanulmányozásán át — a Sarló. A látókör tágulását és a tájékozódás irányát viszont meggyőzően bizonyítja, hogy az építészek tanulmányozzák pl. a dessau *Bauhaus* törekvéseit, kapcsolatra lépnek a híres cseh építésszel, *Jiří Krohával*. Ide tartozik egyébként az is, hogy a szlovák Szocialista Akadémikusok Egyesülete — amelynek vezetői ugyancsak félreérthetetlenül mutattak rá a népies romantika frazeológiájában rejtőző veszélyekre — a szociográfiai vándorlás, vagyis a személyes tapasztalaton alapuló, tudományos igényű népismeret módszerét maga is átvette.

A társadalomtudományi tisztázódás folyamatának volt azonban egy mindezeknél fontosabb következménye. A sarlósok kénytelenek voltak felismerni, hogy a népi jelleg megőrzése, a népbetegségek megszüntetése, a gyarmati és az osztálynyomás, kizsákmányolás felszámolása jelentősen túlhaladja annak az ifjúsági mozgalomnak kereteit és lehetőségeit, amelyet a kispolgári begubózottság és a reakciós nacionalizmus ellen fellázadva a cserkészcsapatok keretei között megindítottak és a főiskolások nem sokkal tágabb szervezeteiben folytattak. Fejlődésük iránya láthatóan a forradalmi munkásmozgalom, a kommunista párt felé mutatott, s ez az irányzat akkor, amikor a mozgalom tagjai a diákélet végére értek — nem törésekkel ugyan —, érvényesült is. Egyesek a Fábry Zoltán szerkesztette *Az Út*, mások az Ostravában megjelenő *Magyar Nap*, ismét mások a Korunk hasábjain folytatták azt, amit a Sarlóban megkezdtek.

Fél évszázad távlatából visszanezve tárgyilagosan megállapítható, hogy a Sarló az imperialista világháború után a Duna-medencében kialakult helyzetben a csehszlovákiai magyar kisebbség életének tudományos igényű, marxista elemzése alapján a forradalmi munkásmozgalom sajátos társmozgalmává fejlődött. A sarlósok a magyar politikai gondolkodásnak olyan értékes iskoláját járták ki, amely a nemzeti kisebbségek létének és fennmaradásának ügyét összekapcsolta a szocialista társadalomért folyó osztályharcral, s így egy kispolgári többségű néptörödékek számára utat tudtak mutatni a jövő felé. A magyarság Duna-medencei szupremáciájának elavult és veszedelmes gondolatát elutasítva, népi mivoltukhoz szívósan ragaszkodva, belső, népi törekvéseik megvalósításán munkálkodva, úgy építették a szlovák és a cseh néphez fűződő kapcsolataikat, hogy kezdeményezéseiket a szocializmus jegyében összebékülő népek számára megszívlelendő tapasztalatnak tekinthetjük.

Horváth Ferenc

Fazekas Mihály évfordulójára

Fazekas Mihályról mindmáig a legelőbb, legszemléletesebb képet barátja, a költő *Csokonai Vitéz Mihály* hagyta ránk: Várad utcai háza kiskertjében lép elénk a fűvészkedő, kertészkedő „drusza”, s szinte filmszerűen kinagyítva látjuk meg „félíg harmatos Linnéjét” is (a század botanikai bibliáját), ahogy pipája mellé veszi, A „kerek hajnal” által fényküllőzött kis kert útján közeleg felénk a költő:

Számlálgatja vig orcáival
Az ezüst jácintokat
Az ibolyák aranyjával
A szagos gyémántokat.

Ne higgyük azonban, hogy kis kertje idilljébe menekült, a világnak hátat fordító emberről van itt szó, aki Voltaire szellemében —beleútván a világi perpatvarba — a „műveljük kertjeinket” igéjét tette jelmondatául! Lám csak, megállt:

... a rendtartó méheknél
Kedve-telve ácsorog
S érzi, hogy az embereknel
Az ország nem így forog ...

Fazekas Mihály, Debrecen szegény, de nagy költője, az ország dolgán tartotta a szemét. A nyári esőben nemcsak azt vette észre, hogy kis kertje mint frissül fel tőle, hanem azt is érzi, hogy mit jelent az eső a földeknek, a föld munkásainak és azok kihasználóinak:

Jókor értél hát kis esőcske! látod!
Mennyi sínlődöt hozol új erőre!
Es ki nem dicsér! Csak az, aki búzáat
Vett nyereségre.

Ő gyaláz, mert a gabonának árát
Megtörőd, s amit beszédett, nyakán vész.
Add Uram! hogy rá dohosodjon, a nép
Rá ne szoruljon.

Ilyen ember volt a *Lúdas Matyi* szerzője: szíve mélyéből érzett együtt a kiszolgáltatott köznéppel. Itthon volt a hazai világban, mégpedig a lent élők világában volt otthon igazán: „A küzdelem honj talajon folyik, minden dobbanásukra az édes hazai föld visszhangzik egy keservesen hiteleset. Az idegen forrás ellenére is Lúdas Matyi a legnemzetibb époszuk” — írta *Illyés Gyula*. S ehhez ma már azt is hozzátehetjük: még a forrása sem volt annyira idegen, mint korábban gondolták. Végső soron agyagtáblákon fönmaradt 3000 éves keleti mese, amely később Ukrajnától Franciaországig elterjedt. Fazekas azonban nem a francia hadszíntéren juthatott hozzá, mint vélték, hanem a moldvai magyarok között, akiknél szintén megtalálták népmeseként e történetet. Az „*Eredeti magyar rege* (-mese)” a vers címlapján erre a moldvai magyar népmesére utal. Innen érthető a kis eposz megejtően hű népmesei stílusfogásai, valamint az, hogy „A történet befejezésére Fazekas megint a népmesék szerkezetét használja. Lélektanilag talán döccen egyet az éposz, de a költői igazságszolgáltatás teljesen diadalmaskodik” — amint *Illyés Gyula* írja.

Am a moldvai s a belgiumi hadszínteret megjárt költő nemcsak a hazai köznépi dolgaival érzett együtt. A véres ütközetekben is az emberség szavát hallatta — a felvilágosodás századának humanista eszményeihez híven. Így biztatta egy „csatadal”-ában harcra legényeit:

Nyomd bé fiam a süveged, jól
S rettentő kardod magyarán markodba szorítván
Rajta vitéz! Nagy szíved után, nagy lelked azonban
Melly a győzöttön könyörülő, nyomba kövessen.

De nemcsak a társadalom rendje s dolgai érdekelték, hanem a Természet örök rendje is: a földi virágoké éppúgy, mint az ég csillagaié. Linné nemcsak botanikai kalauza volt, hanem megalkotta — sógorával, *Diószegi Sámuel* — a „magyar Linné”-t, a *Magyar Fűvészkönyv*-et, s megteremtette a modern magyar botanikai szaknyelvet.

Már az 1814-ben megjelent Lúdas Matyi is árulkodik ilyenemű érdeklődéséről:

Doctori módon
Harmadik ujjával megbökvén homloka búbját:
Fördövíz szaporán, úgymond, és fűvek! ezeknek
Elszámolja külön neveket: száz erdei, réti
Dudvák voltak ezek: nyúl-, farkas-, békacseresznyék;
Medve-, szamár-, dísznó-, eb-, egér-, kutya-, macskatövis;
Hát még az angyal-, szent-, s ördög-gyökerek (mivel akkor
A fűvek neve csak barom. ördög, s szent vala; Fűvész-
Könyv még nem lévén).

Németh László szerint a botanika a század legjellemzőbb tudománya volt: „A botanika ebben a korban nemcsak friss, virágzó ismeret, amely alig néhány évtizede temette el nagy törvényhozóját, de világjárvány is, amely még a debreceni homokon is hódolókat foghatott, mint a tudós Weszprémi veje, Földi János, Diószegi Sámuel és az igen nagy költő Fazekas Mihály. Ha csakugyan lehet Debreceni körről beszélni, hát az a botanika tudósainak és dilettánsainak a köre volt: poétáké és fűvészeké, ami körülbelül egyet is jelentett abban a korban, mint azt Csokonai lírája s a legszebb magyar nyelvemlékek egyike: a Debreceni fűvészkönyv is bizonyítja.”

A botanika hímpora valóban ott csillog a debreceni költő versein, bárhol is üssük föl kis kötetét:

Harmatoddal részegülve
A virágos tarka rét,
Hímje növel egyesülve
Néked ontja fűszerét:
A nap éles fénye súlyján
Mínthogy untig szenvedett,
A kaszás a szüre ujján
Alva tisztel tégedet.

— írja a *Nyári esti dal*-ban.

S a feltűnedező csillagokban is ugyanazt a rendet kereste, amit a növények birodalmában is megtalált — s amelyet az emberek országaiból annyira hiányolt. S nem is fejezhetjük be szebben a költő arcképét halála 150. évfordulóján, mint azzal a versével, melyet az első olyan debreceni kalendáriumra írt, „mellyből az időjövendölés kimaradt.” Nemcsak írója jelleme világol ki belőle, hanem mögötte földereng az a virtuális ország is, amelyet majdan a tudomány és a munka, a tudás és a szorgalom teremthet meg:

A boszorkány, a levegői sárkány,
Tátos és tündér, kik az ostobáknak
A setétben ült babonás világban
Bábjai vóltak:
Szent hevétől a szabad értelemnek
Mind elolvadtak, valamint az ablak
Zúzmarázból egy hideg északán nőtt
Cifra virágl.
Oh dicső nemzet! Te ki hajdanában
A vitéz korban egekig ragyogtál,
A világosság kiderült korában
Ejbe maradnál? ...
Munka, gondosság, ezek amik által
Várhatunk vidám napokat napunkra,
S nem szorulunk a panaszos kenyérért
Más küszöbére.

Mi akartunk tisztelni a debreceni költő emléke előtt, de lám, mint a holta után is tanító jó tanár, ő tisztelt és ajándékozott meg bennünket közhasznót célzó gondolataival.

Szilágyi Ferenc

(Kaposvár)

Fadrusz Jánosra emlékezünk¹

Ferenczy Istvánhoz, Izsó Miklóshoz, Huszár Adolfhoz hasonlóan Fadrusz János is iparoslegényi sorból emelkedett fel. Pozsonyban született 1858. szeptember 2-án, az egykori Várút 43—45. szám alatt, a győri hősnak nevezett Pálffy Miklós fia, Pálffy Pál pozsonyi főispán kastélyához tartozó kis épületben. A kastélyt később tűzéraktanyának használták. A várúti főbejáratnál márványtábla hirdette, hogy a belső udvar földszintes kis szobájában született a nagy szobrász. A század elején a hajdan szép kastélynak már csak a romjai voltak meg, később pedig lakóházak épültek ezen a területen.

Fadruszék öt apró gyermekükkel nemsokára elköltöztek a város szegénynegyedébe, a Virágvölgynek nevezett városrészbe. Apjuk a szőlősgazdákhöz járt napszámba, anyja kis szatócsboltot bérelt, ahol a külváros egyszerű vevőit szolgálta ki. A legkisebb fiút, Jánost a négy elemi elvégzése után a dómreálba² írtatták. Az ezt követő időszakról szól első ifjúkori szerelmének, egy főúri asszonynak írt levele: „Büszkém emlékszem arra az időre, amikor elviselhetetlen hőségben reggeli öt órától nyolc óra estig a nyitott tűznél állottam. vasat tűzesítettem és kovácsoltam, míg otthon késő éjfélig finom tollrajzokat csináltam, hogy művésszé képezem ki magam, amit szüleim csekély anyagi ereje miatt más úton el nem érhettem volna. Azzal a kis műveltséggel, amit a két reáliskola elvégzése adott, lakatosinas lettem és a napi munka terhe alatt is volt erőm és kedvem magam művelésére. A szeneskamra vagy a padlás ócska vastörmelékei közt tanulmányozhattam a világtörténetet és olvastam a klasszikusokat...”

Rajztanára ajánlására Trencsénbánától 6 km-re, a Radisa völgyében fekvő Zayugrócra, az ottani fafaragó iskolába került. Fadrusz-emlékek után kutatva a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban megtaláltam az iskola anyakönyvi lapjait. Ennek tanúsága szerint Fadrusz János 1875—1879-ig volt az iskola tanulója s a rajzolásban és műmetszésben kitűnő osztályzatot kapott. Az 1875—1879-ig terjedő időben a zayugróci iskola harminchét tanulója közül egyedül neki volt mindkét tantárgyból kitűnő osztályzata. Az iskola befejezése után 1879. október 1-én hároméves kötelező katonai szolgálatra kellett bevonulnia a prágai 72. gyalogezredhez. Az alapképzés után — mert kitűnő úszó volt — a gyalogezred úszómestere lett. Egy alkalommal *Filippovich* tábornok is az uszodában járt és amíg fürdött, Fadrusz egy botnyélen kifragta a tábornok fejét s tisztelettel felajánlotta a tábornoknak, aki meglepetésében beszédbe eszkedett vele. Ennek a kis epizódnak az lett a folytatása, hogy a tábornok „kellő indokolással” egy évvel korábban hazabocsátja a szolgálatból. „Nem arra való a te időd, János, hogy úszómester légy a 72. gyalogezrednél.” — mondta a tábornok. Nem is kellett többé visszamennie, tartalékos állományba helyezték és megkapta az obsitot. A tábornok később is élénken érdeklődött Fadrusz sorsa iránt.

Leszerelése után visszatért Pozsonyba édesanyjához, s hogy ne legyen terhére, fafaragással és porcelánfestéssel keresett pénzt. Alma azonban továbbra is a szobrászat maradt. Néhány kisebb szoborral vonta magára a figyelmet. *Batla János* városi levéltáros a Pozsonyban időző *Tilgner*nek elismerőleg nyilatkozott Fadruszról, s mindkettőjük ajánlására a Pozsonyi Első Takarékpénztár 600 forintos, a minisztérium 300 forintos ösztöndíjával Bécsben tanulhatott tovább *Tilgner*nél, majd az akadémián *Hellmern*él.³

1894-ben a *Krisztus a keresztján* c. művével aratta első nagy országos sikerét a budapesti Műcsarnokban rendezett tárlaton, és megkapta érte a Képzőművészeti Társulat 1000 forintos nagydíját. Párizsban az 1900. évi világkiállításon egy *Harry Hems* nevű angol megvásárolta ennek a szobornak az ötvényét az exeteri templom számára. Az egyik gipszminta a Pozsony-Virágvölgyi templomba, egy másik példány a szegedi Városi Múzeumba került.

Erdekes, hogyan készült Fadrusz a szobor megalkotására. Egy iszákos piaci csepürágót szerződtetett, hogy a keresztre feszített test anatómiáját tanulmányozhassa. Az iszákos embert a keresztján érte a delírium, ezért gyorsan kiszabadította béklyóiból és elbocsátotta. Minthogy azonban más modellje nem volt, saját magát kötöztette fel a keresztre és az így készült fényképek alapján mintázott tovább.

¹ 120 éve született és 75 esztendeje halt meg Fadrusz János.

² A Szt. Mártonról elnevezett pozsonyi dóm mellett működő iskolát nevezték így.

³ *Viktor Tilgner* és *Edmund Hellmer* osztrák szobrászok, a bécsi Művészeti Akadémia tanárai.

A siker után Fadrusz Budapestre költözött. Nemsokára nagyszabású munkához foghatott: Pozsony városának vezetősége a milleneumi év közeledtével elhatározta, hogy a nevezetes évforduló alkalmából az egykori koronázódomb helyén emlékművet állít fel. A pályázatban kikötötték, hogy a pályázók pozsonyi születésűek legyenek. Ezért Fadruszt és Tilgnert kérték fel a pályamű elkészítésére, Tilgner azonban a már befutott szobrász sértett büszkeségével visszalépett. Fadrusz elkészítette a vázlatot, amelynek témája az ismert pozsonyi jelenet — a vitam et sanguinem —

volt, amikor a magyar nemesség a bajba jutott Mária Teréziának felajánlotta „életét és véré” az ellenséges támadással szemben. Miután a mintát elfogadták, a művész elhatározta, hogy a monumentális művet fehér carrarai márványból készíti el.

Fadrusznak nagy gondot okozott a Mária Teréziát ábrázoló modell megtalálása. „Olyanra lett volna szükségem — beszélte később —, aki hozzá szokott a lóhoz, aki nyugodtan, méltóságteljesen tud ülni és hatalmában van a ló akkor is, ha az éppen meghorkan. — S aztán — ... én az alakot előbb aktban szerettem volna megmintázni, hogy csak azután rakjam fel rá a kosztümöt, alaposan áttanulmányozva a lovon ülő nőt... Hol kapok ilyen aktmodellt? Gondterhelt fejjel jártam Bécs utcáit, mikor egyszerre csak szemem elé került a cirkusz plakátja, hirdelve egy ismert műlovárnő felléptét. Mentő eszmém támadt, jegyet váltottam és idegesen vártam, míg a műlovárnő fellép. Csakugyan ő az, az én Mária Teréziám, úgy ülte meg a lovat, olyan biztosan, olyan nemesen, olyan méltóságteljesen, de olyan könnyedén is, aminőnek én azt megálmodtam, mert álomban mindig őt

láttam. Előadás után igyekeztem bejutni a lovárnőhöz. Minden ékesszólásomat felhasználtam, hogy kérésemnek engedjen. Hogy milyen szép és hálás feladat lesz az. Az ő lovaglása örökre szóló mintája lesz a lovagló nőnek. Ez az első eset, hogy lovon ülő nőt ábrázol a modern szobrászat. Ahhoz ülhet ő modellt... Türelmesen végighallgattott, aztán így felelt: mert nem pénzzel állt elő, megteszem. Mert nincs a világnak olyan vagyona, amiért aktot állnék. De így — itt a kezem. S nagyon türelmes, és igazán pompás modell lett, végül még kritizálta is a munkámat, s milyen szakszerűen. Csak legalább ne feledtem volna el a nevét...”

A szobor lóalakját a bécsi udvar spanyol lovardájának ménjéről mintázta. A szobornak mindössze két mellékalakja volt. Jobbról állt egy köznemes kivont karddal, balfelől pedig egy díszbe öltözött főnemes. Mária Terézia arcát fiatalkori arcképe után, festmények alapján mintázta, ruházatát pedig az udvarmesteri hivatal bocsátotta rendelkezésére. A főnemesi ruhát *Festetich Tasziló* egyik ösének Mária Terézia korában viselt kosztümjéről készítette, a köznemesét és az egyéb kellékeket múzeumi tanulmányok alapján. A szobrot fényes ünnepség keretében, 1897. május 16-án leplezték le. A történelem vihara később elsöpörte ezt a szép művészi alkotást...

A Mária Terézia szoborral egyidejűleg Fadrusz egy másik munkán is dolgozott: a kolozsvári Mátyás-szobron. Erre is pályázaton nyerte a megbízatást. A terep tanulmányozása után megállapította, hogy a templom előtti téren, ahová a szobrot tervezték, az életnagyságúnál másfélszer nagyobb kompozíció elveszne, kicsinek hatna. Ezért a szerződést meg kellett változtatni kétszeres életnagyságúra. A szobor anyagául a bronzot választotta. Mátyás királyt egy bástya fokán álló hatalmas mén hátára képzelte, s négy mellékalakot tervezett hozzá. Fadrusz nagyszerűen oldotta meg a feladatot, és ezzel művészi sikereinek a tetőpontjára lépett. Országos ünnepség keretében, 1902-ben leplezték le a szobrot, s elismerésként megkapta a vaskoronarendet. Kolozsvár városa díszpolgárává választotta, az egyetem doktori címet adományozott neki. Külföldön is számosan elismerték. A nagy öröm mellé azonban üröm is került, mert az Erzsébet királyné emlékmű pályázatán nem ért el eredményt és ez nagy csalódás volt számára.

A kolozsvári Mátyás-szobron kívül Zilah számára elkészítette a Wesselényi-szobrot. Ezen az ifjú Wesselényi Miklós alakját örökítette

meg, és a feléje közeledő paraszttal együtt a népjogok egyenlőségét szimbolizálja, amiért Wesselényi olyan sokszor és bátran sikraszállt. Ugyancsak Zilah számára készítette a Tuhutum-vezér emlékművet, amelyen turul madár gubbaszt és rovásírással a karcsay-kódex néhány versét véste rá. A rovásírás miatt a sajtóban nagy vita keletkezett. Egyesek a Karcsay-kódexet hamisítványnak tartották, a rovásírást peddíg tudálékos koholmánynak. Zilah városát azonban nem zavarta a hírlapi vita. Fadruszt díszpolgárává választotta és a díszes oklevelet a sokat támadott rovásírással írták.

Fadrusz kisebb művei közül említést érdemel a farkasokkal bírkózó Toldi, melyet a budai tornaegylet vándordíjnak szánt. Díszítő munkái közül ki kell emelni az igazságügyi palota (később Nemzeti Galéria, Kossuth Lajos tér 12.) számára készült két törvényhozót, valamint a királyi palota lépcsőfeljáratánál levő két atlaszt és a négy palotaőrző oroszlánt. Szegeden a Tisza Lajosról készült szobra már csak halála után került felállításra. Számos terve volt még, többek között szerette volna megmintázni a pozsonyi Petőfi-szobrot, de korai halála ebben megakadályozta őt. Helyette tanítványa és jóbarátja Radnai Béla valósította meg 1911-ben.

Sok szép terve volt még, amelyek már nem kerültek ki vésője alól, mert élete derekán, 45 éves korában elragadta a halál. E kettős évforduló alkalmából kegyelettel emlékezünk róla.

Vörösmarty Géza

(Mezőkövesd)

A dombóvári Gögös Ignác Gimnázium honismereti szakköre és iskolamúzeuma

Az 1961/62-es iskolai évben szerveztük meg iskolánk helytörténeti szakkörét. Célunk a vár történetének, valamint a település fejlődésének megismerése volt. Munkánkhoz ebben az időben még nem teremtettünk kapcsolatot senkivel, és találmra fogtunk a gyűjtéshez. Az anyagot KISZ-foglalkozásokon értékesítettük a szülőföld ismertetésével foglalkozó előadásokon. A kutatást kiterjesztettük Dombóvár környékére is, mivel a tanulók jelentős része vidéki. Az első években kimondottan a települések fejlődésével, történetével foglalkoztunk. Sok ilyen jellegű pályázattal vetünk részt a Keszthelyen megrendezett első Helikon Ünnepségen és kilenc bronzérmet kaptunk. Munkánkon lényegében a következő évben sem változtattunk, újra pályáztunk néhány dolgozattal és három bronzérmet nyertünk. Ez a terület viszont hamarosan elégtelennek bizonyult. Ezért teremtettünk kapcsolatot a Néprajzi Múzeummal, ahonnan rendkívül sok támogatást kaptunk. A szakkörünk részére küldött útmutatók és tájékoztatók segítségével munkánkat igyekeztünk újabb területekre kiterjeszteni, főleg a néprajz irányába.

Megismertük a gyűjtőpályázatok anyagát és azokból választottunk témát. Az első próbálkozásokat részleges eredmény kísérte: a harmadszor megrendezett Helikon Ünnepségen egyik tanulónk Csikostöttösi népszokások című pályázatával bronzérmet nyert. A következő alkalommal a Döbröközi helynevekkel sikerült hasonló eredményt elérnünk.

A legfontosabb az volt, hogy tapasztalatra tettünk szert és a következő pályázatokat már nagyobb körülekintéssel készítették el a szakköri tagok. A foglalkozásokon az útmutatók segítségével ismertettük a gyűjtőmunka fontosabb mozzanatait, az alapvető követelményeket. Ismertettük a meghirdetett pályatémákat és igyekeztünk kiválasztani mindenkinek a legtöbbet ígérő témát. Munkánkat kiterjesztettük a régészeti és néprajzi tárgyak gyűjtésére is. Sajnos ekkor még nem volt kiállítási lehetőségünk, de a gyűjtött anyag raktározását, tárolását meg tudtuk oldani.

Az 1967/68-as iskolai évben szakköri munkánk legfontosabb részét a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójának megünneplésére való felkészülés jelentette. Széles körű mozgalmat indítottunk és felkutattuk azokat az idős embereket, akik az 1914—1918-as éveket Oroszországban töltötték és foglyok voltak vagy bekapcsolódtak a kibontakozó forradalomba. Az összegyűjtött anyagot feldolgoztuk és elküldtük a KISZ Központi Bizottság pályázatára, ahol dicséretben részesítették.

A következő évben a Magyar Tanácsköztársaság helyi emlékeinek összegyűjtésére vállalkozott a szakkör. Felkutattuk a dombóvári mártírok rokonait, ismerőseit és lejegyeztük visszaemlékezéseiket. Az 1919-es dombóvári dokumentációs anyagról jegyzeteket készítettünk a levéltárban; ugyanúgy a Dombóvári Proletár c. helyi lap megmaradt számairól is. A fényképekből szép kiállítást rendeztünk. A begyűjtött anyagból a két legtöbbet dolgozó szakköri tag (*Havasi János* és *Havasi Dezső*) pályázatot készített, s a Helikonon 1969-ben egy-egy aranyéremmel jutalmazták őket.

Sokoldalú munkánkhoz ebben az időben már jelentős segítséget kaptunk *dr. Morvay Pétertől*, a Néprajzi Múzeum osztályvezető-helyettesétől és *dr. Rosner Gyulától*, a szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum tudományos főmunkatársától. Ezekben az években a legjobb tanulóink rendszeresen eljutottak a különböző országos honismereti táborokba.

Közben a gyűjtést új területekre is kiterjesztettük. *Bank Klára* szakkörösünk Dombóvár belterületének földrajzi neveivel foglalkozott, *Pandur Márta*, a szakkör titkára Volt uradalmi cselédek élete, munkája és hagyományai címen írt pályamunkát. Mindketten aranyérmesek lettek.

A szakköri tagok a munkát nyáron is folytatják, sőt ez az anyaggyűjtés igazi ideje. Munkájuk megkönnyítésére az utolsó szakköri foglalkozáson megbeszéljük a feladatokat, a múzeum által kiadott útmutatókat sokszorosítjuk és az érdekeltek rendelkezésére bocsátjuk. A nyáron összegyűjtött anyagot a szeptemberi foglalkozáson megbeszéljük és feldolgozás után a legjobbak vesznek részt a pályázatokon.

Az utóbbi években minőségi változást jelentett, hogy a Béri Balogh Ádám Múzeumban a megyei KISZ Bizottsággal közös szervezésben központi szakköröket szerveznek, ahova általában az öt legjobb tanulót delegálhatjuk. Ezek a tanulók több tapasztalatot szereznek és nagyban előmozdítják az iskolai szakköri munkát. A pályázati rendszerünk is lényegesen változott, mivel a dolgozatokat rendszeresen elküldjük az országos és a megyei néprajzi pályázatokra is.

Munkánk továbbra is eredményes maradt. 1973-ban a Helikon Ünnepségen *Monostori Marianna* Százéves a dombóvári vasút, *Fejér Rózsa* pedig A Dombóvári Gőgös Ignác Gimnázium története című dolgozatáért kapott aranyérmét, *Csizmadia Éva* Lakodalmi szokások Attalában című dolgozata ezüstérmes lett.

Különösen sokat jelentett számunkra az 1975-ös esztendő, mivel a IX. Országos Honismereti Tábor városunkban rendezték meg, és így a gyűjtőmunkában sok szakköri tagunk bekapcsolódhatott a vezetővel együtt. A sok és változatos munka közben sem feledkeztünk meg a pályázatokról sem. 1975-ben *Pető Veronika* és *Kásádi Andrea* a Népi gyógymódok Dombóváron, *Puska Rózsa* a Kender feldolgozása Göllében című pályázatáért kapott aranyérmét.

Az 1976/77-es tanév volt számunkra eddig a legeredményesebb, mert a Helikon Ünnepségen tanulóink három aranyérmét szereztek (*Birtalan Ágnes*, *Kelemen Gyöngyi* és *Szücs Valéria*), egy tanulónk (*Brocky Beáta*) pedig ezüstérmét kapott. A néprajzi pályázaton *Palancsa Attila* ért el első helyezést.

A sok eredményes dolgozat mellett mégis az Iskolai Múzeum átadását tartjuk a legnagyobb eredménynek.

Az évek során összegyűlt tetemes mennyiségű anyag elhelyezése ugyanis régóta komoly gondot okozott. Hely hiánya miatt együttes bemutatásra nem is gondolhattunk, csupán két alkalommal rendeztünk időszakos kiállítást. Igaz, az anyagot történelemórákon a szaktanárok jól tudták hasznosítani, de ez csak részeredményt jelentett.

Végre a tanulók és a tanterület örömeire megoldódott a probléma. Az iskola korszerűsítésével, a központi fűtés kialakításával felszabaduló alagsori pincehelyiség kiváló kiállítási lehetőséget teremtett. Az iskola vezetősége egy csaknem 80 négyzetméteres, boltíves, parkettás és korszerű világítással ellátott helyiséget bocsátott rendelkezésünkre. Legalább ennyire fontos segítséget jelentett a korszerű tárlók és szekrények előteremtése is.

A kedvező feltételek létrejötte után a honismereti és a történelmi szakkörök tanulói több tanár segítőkész támogatásával lelkesen fogtak a mintegy 300 darabból álló régészeti és néprajzi anyag elhelyezéséhez.

A régészeti tárgyak között található több hálónéhezék, agancskapa, kőbalta, több méshatározó edénytöredék, pattintott készközök és nagyon szép, ép edények. Látható keita vaskard, vaslándza és elég gazdag római anyag: téglák, mécsesek, márványszobor és oszloptöredék. A középkort ágyugolyók, értékes palios, csakány és edénytöredék képviseli. A hódoltságra emlékeztet a török vaskard (jatagán).

A néprajzi anyag is sok érdekességet tartalmaz. Értékes darab a lengyeli uradalomból származó, jobbágyvilágra emlékeztető fakaloda. Különleges a fából készült permetező, vagy a XIX. században elterjedt gatyamadzagszövő, továbbá cséphadaró, kulacsok, csobolyók; de láthatók a kender feldolgozásával kapcsolatos eszközök is.

Nagyon sok a kiállított cserépedény és köztük kitűnik az egykori lakodalmi pereculacs, imakönyv alakú pálnkás butykos, a köpülő és a sok korsó. Kossuth emlékét idézik a feliratos cseréptányérok.

Az iratanyag is sok tanúsággal szolgál. Láthatunk két nyelvű szabadságigazolványt a dualizmus idejéből, házassági szerződést 1881-ből, céhmesterek által aláírt „Tanuló-levél”-példányt 1871-ből. A múlt rossz emlékét idézi az 1943-ban keltezett származási igazolvány. Több tárgy és irat utal az iskola történetére. Megtekinthető a Tolna megyei Pénzüntézetek és Kereskedelmi Vállalkozások ezüstkoszorú vándordíja, amelyet az iskola tanulói 1924-ben az atlétikaversenyen érdemltek ki. Nagyon szép az 1924-ből származó iskolai zászló.

A falakon levő nagy tablókon nyomon követhetjük a város történetét, kezdve a *Grelscher Mihály* készített feljegyzésekkel. A felvételek érzékeltetik a századforduló községének arculatát, a fénymásolatokon a dombóvári 1919-es eseményeket, az 1940-es árvízét, majd a napjaink fejlődéséről és a várossá nyilvánítási oklevélről készült felvételeket láthatjuk.

A hozzávetőleg 1700 darabból álló gyűjtemény a pénzekkel együtt a tanulók és a tanárok együttes munkájának eredménye, amely segíti az iskolai oktatást, és azt a célt, hogy tanulóink jobban megismerhessék közvetlen környezetük gazdag történetét.

Dr. Szőke Sándor

Honismereti munka a szolnoki Vásárhelyi Pál Közgazdasági Szakközépiskolában

Iskolánkban az érdeklődő növendékek 1962 óta foglalkoznak honismereti gyűjtőmunkával. A szakkör tagjainak száma általában 20—25 fő. A közös foglalkozásokon: felolvasásokon, beszámolókon, múzeum- és tárlatlátogatásokon mindannyian részt vesznek. Az egyéni és csoportos gyűjtőmunka eredményeként évente általában három-négy pályamű készül el.

A honismereti szakkör munkája az iskola egészének oktatási-nevelési célkitűzéseit szolgálja. Az általános műveltség szintjének emelését elősegítik a közös múzeum- és tárlatlátogatások, s elősegíti az az önművelés is, amely szükségszerű velejárója a gyűjtőmunkának, a gyűjtött anyag igényes feldolgozásának. E tényezők egyúttal az esztétikai nevelést is szolgálják.

A község, a megye hagyományainak feldolgozása együtt jár a népi hagyományok szélesebb körű megismerésével. A tanulókat érdeklí a községük, megyéjük múltja; szívesen foglalkoznak a vállalt részfeladatokkal: a jászkun terület még feldolgozatlan népi hagyományainak megmentésével. A szakkör tagjai figyelemmel kísérik a megjelenő szakkönyvek anyagát, a rádió és a televízió népművészeti, népköltészeti témájú adásait. Érdeklődéssel fordulnak a tőlük területileg távol élő népek művészete, múltja és jelene felé. E tényezők kétségtelenül hozzájárulnak a szocialista hazafiságra és proletár internacionalizmusra való neveléshez is.

A honismereti gyűjtőmunkának tudatformáló hatása is van. A szakkör tagjai természetesen foglalkoznak a múltbeli és a jelenlegi gazdasági-társadalmi rendszereknek emberi gondolkodásmódot és erkölcsöt formáló szerepével, s azzal is, hogy saját családjuk milyen szerepet játszott a helyi gazdasági, politikai vagy kulturális életben. A gyűjtés, az emberekkel való beszélgetés során összehasonlításra, állásfoglalásra is kényszerülnek, s az egyes témakörök feldolgozása elvezeti őket a nép alkotó erejének megbecsüléséhez, a népművészet, az anyanyelv szeretetéhez.

A szakköri tanulók túlnyomó többségükben vidékiek, s általában mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei. E növendékek városi osztálytársaikkal összehasonlítva — főleg az első osztályokban — gyakran hátrányos helyzetben vannak. Az okok ismeretek: sokan még részben osztott iskolában tanultak; tanyáról jártak be az általános iskolába; az átlagnál gyengébb szaktárgyi előképzéssel, alacsonyabb szintű irodalmi ismeretekkel, olvasottsággal rendelkeznek stb. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a szakköri növendékek megfelelő érdeklődés és kellő szorgalom esetében az átlagnál rövidebb idő alatt fel tudnak zárkózni társaik mellé.

Mindezek mellett a szakkör célkitűzései közé tartozik: a különböző tudományágak iránt különösen érdeklődő tanulók tudásvágyát kielégíteni, érdeklődésüket hivatástudattá fejleszteni, s szakköri munkáikat, elkészítendő pályázataik témaköreit úgy irányítani, hogy az azokkal való beható foglalkozás számukra egyúttal már az egyetemi felvételi vizsgákra való folyamatos és tervszerű felkészülést is jelentse. A tanulók érdeklődési körüknek megfelelő témát (néprajzi, jogi, mezőgazdasági, közgazdasági stb.) dolgozhatnak fel a lakóhelyükön még fellelhető hagyományokból. Már az anyaggyűjtés és rendszerezés folyamán megismerkedhetnek választott szaktárgyaik alapvető kérdéseivel. Ugyanakkor az önálló kutatómunka a felsőoktatási intézményekben alkalmazott tanulási módszerek alapjaival való megismerkedést is jelenti számukra.

A gyűjtő- és feldolgozó munka az elmúlt években a megye jelentős területére terjedt ki. A témák mindig a helyi lehetőségeknek megfelelően alakulnak. Az adat- szolgáltatók általában a szülők, rokonok, közeli ismerősök. A növendékek többnyire a legidősebb, a falu nyelvjárását még legtökéletesebben beszélő emberektől gyűjtik az adatokat. A témák feldolgozásakor nemcsak a néprajzi, hanem a nyelvészeti szempontokat is figyelembe veszik, s így eljutnak saját nyelvjárásuk tudatos megismeréséhez, megbecsüléséhez is.¹

1 Az eddig elkészült pályamunkák témái a következők voltak:

A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szokincse; A birkatartás hagyományai és emlékei; A csikósélet hagyományai; A juhászelet emlékei; A halászat hagyományai, munkamenete, szakkifejezései; A dohánytermesztés munkamenete és kifejezésanyaga; A summás-élet hagyományai; A szövés-fonás munkamenete és szokincse; Kemencekészítés és kenyérsütés; A tőzegkészítés munkamenete és kifejezései; Disznóvágás és disznótor régen és ma; Női és férfi viselet a századfordulón; Ragadványnevek és becenevek; Lakodalmi szokások régen és ma; Babonás hiedelmek és boszorkányhistóriák; Luca-napi szokások; A cigányok körében

1962 óta 51 munkát értékelték megyei és országos szinten. A pályamunkák mindegyike vagy helyezést ért el, vagy könyv- illetve pénzjutalomban részesült. Hasonlóképpen helyezést értek el az Országos Diáknapokra beküldött pályamunkák is: összesen 11 arany-, 5 ezüst- és 3 bronzérmert nyertek.

Az eredmények elérése jóval nehezebb lett volna a múzeumok, elsősorban a szolnoki Damjanich Múzeum állandó segítségével nélkül. Budapest, Debrecen, Sárospatak, Szentendre múzeumainak időnkénti megtekintése mellett a növendékek gyakran látogatják a Damjanich Múzeum kiállításait. Az állandó és az időszakos kiállításokat minden esetben a múzeum egyik munkatársának szakszerű vezetésével tekintették meg. Néhány alkalommal a város műemlékeinek megismertetését is szívesen vállalta a múzeum egy-egy munkatársa, városnéző séta keretében. A szakkör többször tartotta foglalkozását a múzeumban. A tanulók megtekintették a raktárakat, a még kiállításra nem került régészeti, néprajzi anyagot, s eligazítást kaptak a gyűjtő- és feldolgozó munka módszertani kérdéseire nézve is.

1970-ben a Damjanich Múzeum a Szolnok Megyei Múzeumi Adattár sorozatban *Néprajzi dolgozatok Szolnok megyéről* címen hét pályamunkát nyomtatásban is megjelentetett. A szakkörben folyó munkát értékelő elemzéssel és pályamunka-részletek közlésével a Múzeumi Levelek több száma is bemutatta az elmúlt években.

1974-ben a Szolnok megyei rádió által készített riport segítségével mód nyílt arra, hogy a szakkör munkájáról néhány tanuló a megye nyilvánossága előtt beszámoljon. Ugyanakkor az Ifjúsági Magazin c. folyóirat négy oldalas képes riportban ismertette meg az ország fiataljaival a szakkör tevékenységét.

A gyűjtőmunka módszereiről csupán annyit, hogy csaknem minden esetben hosszadalmas — és gyakran nehéz munkát jelentett a növendékek számára a kérdéses „technikájá”-nak elsajátítása. Olykor a legnehezebb feladat volt: megnyerni az idős emberek bizalmát, szóra — vagy éppen énekszóra! — bírni egy-egy adatközlőt. Az aprólékos gyűjtő- és feldolgozó munka alaposágot, nagy kitartást, sok türelmet igényel. Amelyik tanuló azonban megszerette ezt a munkát, az vállalja a vele járó fáradságokat. A gyakorlat azt mutatja: a honismereti munkának a növendékekre nézve igen komoly emberalkító hatása is van. Ennek szemléltetésére álljon itt egy részlet a szakkör egyik titkárának az iskolai nevelési értekezletre készült beszámolójából:

„Rokonaim dohánytermesztéssel foglalkoztak, és ma is azzal foglalkoznak. Ez a munka még ma, a gépek segítségével is igen nehéz. Sikertől megtudnom azt is: milyen volt 60—80 évvel ezelőtt... A pályamunka készítése során megismertem községem, családom múltjának egy területét. Csak most tudom igazán értékelni, amit én kaptam otthon, szüleimtől. Fel tudom mérni mindannak az értékét, ami odahaza körülvesz. Ez alatt a három év alatt tudatosodott bennem: a jelen értékei a múlt embereinek keze munkája és szenvedései nyomán születtek meg. Megtudtam azt is, hogy a nehéz életkörülmények, a szenvedések és megaláztatások sem tudták kiölni az emberekből a munkakedvet; azt a reményt, hogy gyermekeiknek talán már jobb lesz. Megvolt bennük a művészi, a szép iránti érzék és szeretet. A munka mellett születtek meg azok a tréfás, fájdalmas vagy szerelmes dalok, azok a históriák, amelyek ma már népi-szellemi hagyományaink kincsei közé tartoznak. Sok érdekes, számomra új dolgot tudtam meg községemről, elődeimről. Ezek az emlékek engem még szorosabban ide kötnek, ehhez a vidékhez, az itt élő emberekhez.”

Dr. Dienes Erzsébet

Élő babonás szokások és hiedelmek; A szücsmesterség munkamenete és szakkifejezései; Mézeskalács- és cukorkakészítés, gyertyakészítés; A kosárfonás munkamenete és szakkifejezései; A seprűkötés hagyományos módjai, munkamenete és kifejezésanyaga. — A megyei földrajzinépgyűjtésbe is bekapcsolódtak a szakkör tagjai: eddig nyolc község földrajzinépgyűjtésanyagát gyűjtötték össze. — Több pályamunkához magnetofonnal népdalokat is gyűjtöttek.

Honismereti munka egy salgótarjáni szakmunkásképző iskolához

Mikor 1972. nyarán a salgótarjáni 211-es MüM Intézetbe kerültem nevelőtanárnak, azt a feladatot kaptam, hogy szervezzek honismereti szakkört. Egyrészt örültem a feladatnak, mert mint történelemszakos tanárnak voltak már ilyen irányú tapasztalataim előző munkahelyemről, másrészt tisztában voltam azzal is, hogy nem könnyű feladatra vállalkozom. Ugyancsak előző munkahelyemről ismertem azt a kissé elszomorító körülményt, hogy a szakmunkásképzőkbe a gyengébb képességű és előképzettségű tanulók jönnek, akiknek az ilyen irányú érdeklődésük csekély. Mikor azonban már az első kísérletre sikerült 12 tanulót megnyerni a nemes ügynek, kedvet kaptam a munkához és kitűztük a feladatokat.

Tevékenységünk 4 fő területre irányult, s ez a 4 év során nem is módosult. Ezek a következők voltak: szűkebb hazánkból kiindulva az ország fokozatosan történő alaposabb megismerése; tanévenként legalább 1 házi vetélkedő megrendezése valamilyen éppen időszerű témakörben; régi használati tárgyak rendszeres gyűjtése, s ezek állítása évenként egy alkalommal; és végül intézetünk eseményeinek folyamatos leírása, krónika vezetése.

A megyei sajtót és az iskolaújságot rendszeresen tájékoztattuk szakköri munkánk minden jelentős eredményéről. Mivel tagságunk akkor még csak a tanulóotthon lakóiból állott, ezt a tudósítást kiterjesztettük a tanulóotthon más nevezetesebb kulturális eseményeire is. Általában minden kulturális irányító és szervező tevékenységben mi játszottuk a motor szerepét. A szakkör tagjai rendszeres színházlátogatók lettek, vetélkedőket, kirándulásokat szerveztek. A haza megismerését természetesen városunkon kezdtük. Felkerestük jelentős kulturális közintézményeit, múzeumait, üzezeit. Az új lakótelepek mellett a múlt még meglévő sötét emlékei sem kerültek el figyelmünket (a bányakolónia még meglévő faházai, barakkalakásai). Közben kirándulásokat rendeztünk Somoskő várához, Karancsberénybe a Partizánmúzeumba stb. Eljutottunk Szécsénybe, Balassagyarmatra, Csesztvére, Horpácsra, Romhányba, ahol múzeumokat, irodalmi emlékeket, Rákóczi-emlékeket tekintettünk meg. Kirándultunk Egerbe és Budapestre is.

A házi vetélkedő témája az első évben (1972—1973) Petőfi életének, költészetének ismerete volt. Ezt közösen rendeztük meg a József Attila MMK-tal. A második a megye földrajzi, művelődéstörténeti ismeretanyagával foglalkozott. Ezekben, a 11—12 vetélkedő szakköri tag mellett, mindig ott tevékenykedett 40—50 érdeklődő hallgató, s közülünk sokan nyertek kisebb-nagyobb jutalmat, a „közönség-feladatok” sikeres megoldásáért. A 3. évben a Kohász Művelődési Ház adott otthont a megye felszabadulásával kapcsolatos vetélkedőnek (1974 dec.), melyet a 30 évforduló tiszteletére rendeztünk. Ezt 2—3 hónapos gyűjtőmunka előzte meg (több szakember előadása, s egy kirándulás a karancsberényi felszabadulási és partizánkiállításra).

A 4. tanévben érkezettünk el a szakmunkásképzés 25. évfordulójához. Ekkor iskolánk a 211-es MüM Intézet, valamint a város előző két iparoktatást végző iskolájának története adta az anyagot. A hallgatóság száma kb. 70 fő volt. Beneveztünk a Tavaszi Magyarországon című honismereti jellegű kétnapos versenysorozatra is, amelynek kazincbarcikai területi rendezvényén „újonc” együttesünk jutalmat kapott, beszélgetéssel birkózva meg a bonyolult és sokrétű feladatokkal.

A helyi vetélkedőket jól egészítette ki gyűjtött tárgyaink bemutatása 1974-ben például a Kohász Művelődési Házban. A város felszabadulásával kapcsolatban gyűjteményünknek olyan sikere volt, hogy az a városi felszabadulási kiállítás egyik része lett, s két hétig ott maradt. De ugyanezt az anyagot iskolánk előcsarnokában is bemutattuk. A múlt tanév során a 25 éves újtípusú szakmunkásképzés volt kiállításunk alaptémája. Gyűjteményünk jelenleg eléri a 300 darabot.

A tanév végére bekötöttetett intézeti krónikák 3 fő részből állnak: az események rövid ismertetése (statisztikai adatokkal, diagramokkal kiegészítve), majd a sajtó-kivágás a rólunk szóló cikkekből, s végül a fotószakkörtől ajándékba kapott fényképek. Iskolatörténeti kutatómunkánk során sikerült feldolgozni az iparoktatás első 70 évét, a helyi levéltári és más dokumentumok alapján (1889—1959).

Az 1974-es nyár két jelentős elismerést hozott szakkörünknek. Eljutottam — mint a megyei mozgalom egyik képviselője — a nyíregyházi honismereti akadémiára, s az akkori szakköri titkár pedig Makón vett részt honismereti táborozáson. Titkárunk a szakmunkásvizsga után sem szakított a mozgalommal, a város képviselőjében ott volt a karcagi honismereti táborban, mint ifjúmunkás.

1975 őszétől szakkörünk kilépett a tanulóotthon keretei közül, s 4 lánytanulóval gyarapodott taglétszáma. Közülük hárman részt vettek a megye által rendezett nyári honismereti táborozáson, ahol gyakorlati és elméleti ismereteket szereztek. Minden reményünk megvan arra, hogy a jövőben szakkörünk írásbeli pályázatokon is részt vesz majd.

1976. első negyedévében két ízben is rokon kulturális területekre rándult át szakkörünk. Februárban mi képviseltük iskolánkat a Megyei Művelődési Központban rendezett író-olvasó találkozón. Szakkörünk egyik tagja adta át a népszerű írónak, *Jókai Annának* azt a kis domborművet, melyet ügyes kezű tanulóársai készítettek számára. Márciusban egy politikai témájú megyei vetélkedőn képviseltük két — egyenként 5 fős — csapattal iskolánk tanulóotthonát. Tagjaink a XI. pártkongresszus anyagának ismeretéből készültek a versenyre, ahol közepes sikerrel szerepeltek.

1975 májusában megyénk Rákóczi emlékhelyeit kerestük fel: Szécsény és Romhány mellett, s meglátogattuk Balassagyarmaton a felújított és megnyitott Palócmúzeumot is.

Az 1976—1977-es tanévet már a 100 millió forintos beruházással megépített új, korszerűen berendezett iskolaépületben kezdhettük meg. Mi ünnepi kiállítással járultunk hozzá a nagy nap sikeréhez. Két tárlót és két falba épített vitrint töltöttünk meg a legszebb, legértékesebb tárgyainkból. Ebben a tágas, új épületben arra is lehetőség nyílt, hogy állandó jellegű kiállítást tarthassunk fenn.

1976 őszén 1 tanuló — az előző nyári megyei honismereti táborban végzett gyűjtőmunka eredményeként elkészített *Érsekvadkert földrajzi nevei* című pályamunkával a múzeumi helytörténeti pályázat ifjúsági kategóriájában első helyezést ért el.

Szomorú tényként kell megállapítanunk, hogy a sikerek ellenére az új elsőévesek részéről állandóan csökken a szakkör iránti érdeklődés és a létszámhiány a jövő évi működésünket is komolyan fenyegeti. Hogy lesz-e folytatása a sikernek, arra csak a jövő tanév ad feleletet.

Petényi László

Egy negyvennyolcas honvédtiszt hagyatéka

Az ország minden táján, családi hagyatékokban vagy magángyűjteményekben felbecsülhetetlen számú és jelentőségű kulturális érték lappang. A gondatlanság és az üzleti szellemű kézirat-kereskedelem évről évre apasztja számukat, s ez a veszély mielőbbi megoldást sürget: értékvédő törvény mellett intézményesített feltárást. Ennek feladata azokra a helytörténészekre, honismereti szakkörökre hárul, akik már eddig is sokat tettek nemzeti értékeink feltárásaért és megóvásáért. Az ő helyismeretük és buzgalmuk mindenkor hatékony kiegészítője a szervezett gyűjtésnek. S ha publikációs lehetőséget is kapnak, kutatásaik eredményei előbb épülnek be történelemtudományunkba.

A fentieket meggyőzően bizonyítja *Grisza Ágost* 1848/49-es honvédszázados hagyatékának a közelmúltban befejeződött feltárása. A tárgyi emlékekben és írásos anyagokban rendkívül gazdag hagyatéktalálása *Jakus Lajos* penci pedagógus érdeme. A hatvanas évek elején figyelt fel *Grisza* unokájának lakását díszítő szabadságharcos ereklyékre. Vizsgálódásai nyomán számos naplótöredék és levél is előkerült, amelyeket — egy időszaki kiállítás keretében — a penci múzeum be is mutatott. A *Jakus* által feldolgozott és részben publikált dokumentumok töredékes volta arra késztetett, hogy folytassam az időközben félbeszakadt kutatást. A család megértő támogatásával néhány hónapi munka után sikerült összegyűjtenem a padláson és a szekrények mélyén heverő anyagot, amely immár hű képet adott *Grisza Ágost* és emigránstársai küzdelmes életéről. Bár a hagyatéktalálása még nem fejeződött be, annyi máris bizonyos, hogy a dokumentumok jelentős kortörténeti értékűek, s fontos adalékokkal szolgálnak múlt századi szabadság-küzdelmeink értékeléséhez.

Grisza Ágost 1808. november 30-án született a Pozsony melletti Bazinban. Apja korai halála után a család anyagi gondjai a katonai pályára sodorták, de magyar származása miatt nem tudott gyökeret eresztetni a fekete-sárga ármádiában. A hat esztendei szolgálat alatt magánúton megszerzett jogi diplomáját leszerelése után *gróf Festetics Antal* titkáráként kamatoztatta, mígnem a szabadságharc ismét fegyvert adott a kezébe. A századosi rendfokozatot elért *Grisza* végig küzdötte a tavaszi hadjárat csatáit, ott volt Buda ostrománál, végül a legtovább talpon maradt komáromi helyőrséggel együtt adta meg magát. A kapituláció után 22 évi emigráció következett. Először Angliába, majd Amerikába vezetett az útja, de a nélkülözések mindkét országból tovább űzték. Nyugalmas menedéket és munkát végül Párizs adott, ahol 1854-től 1871-ig élt családjával. Nem tartozott az emigráció élvonalába: társaitól és a politikai élet színpadától félrehúzódva dolgozott kicsiny fordító-irodájában. Amikor szükség volt rá — republikánus érzelmeihez híven —, csatlakozott az 1866-os poroszországi Klapka-légióhoz, amelynek balsikerű kalandjában zászlóaljparancsnokként vett részt, 1870-ben pedig a poroszok által körülrzárt Párizs sebesültjeit ápolta. A Kommünnel szimpatizáló *Griszát* a bukás után elhurcolták s csak az osztrák-magyar követség közbenjárása menekítette meg a súlyos ítélet elől. Hazatérte után a magyar miniszterelnökség fordítójaként dolgozott, 1884. december 3-án, hosszas betegség után bekövetkezett haláláig.

E vázlatos életrajzban nem térhettem ki Grisza életének valamennyi eseményére, de a fehér foltokat némileg kitöltik majd a bemutatott dokumentumok. Grisza Ágost hagyatéka három csoportra osztható: naplók, levelezés és tárgyi emlékek.

I. Az emigránsélet viharai és a II. világháború alaposan megtépázta Grisza naplóját, de a megmaradt töredékekből is megállapítható, hogy irójuk napi rendszerességgel rögzítette életének kisebb-nagyobb eseményeit. Az első bejegyzés 1839. június 1-én kelt, az utolsó pedig 1870. október 24-én; azonban folyamatosan vezetett, illetve hiánytalanul megmaradt napló csupán a következő évek eseményeiről olvasható: 1849. december 8-tól 1851. április 24-ig, 1857, 1869 és 1870.

A töredékek első lapjai Grisza katonáskodásának idejéből származnak. A magyarul írt napi krónika színesen és érdekesen mutatja be a Bécs környéki garnizon életét, de a szigorú regulák és a görbe esték rajzán kívül nem tartalmaz fontosabb adatokat. Sokkal érdekesebb az a néhány németül írt lap, amely 1848 szeptemberének és októberének eseményeit tárgyalja. Az alakulatához utazó Grisza szeptember 28-án szemtanúja volt annak a tömeghisztériának, amelyet *Lambergnek* az ország teljhatalmú királyi biztosának meggyilkolása váltott ki. A hajóhíd korlátjára kapaszkodva nézte végig, amint a lemezelenített holttestet végighurcolták a hídon, majd követte a tömeget a Károly kaszányáig, ahol a katonaságnak sikerült kiragadnia az akasztani készülőkhöz kezéből *Lamberg* tetemét.

Az első két épségben megmaradt és magyarul írt napló elsősorban a Kossuth-emigráció életét kutató történészeink érdeklődésére tarthat számot. A komáromi kapituláció után Grisza menlevéllel hagyta el az országot és Poroszországon, valamint Belgiumon át utazott Angliában letelepedett társai után. A londoni magyar emigránsok élete 1850-ben rendkívül nehéz volt. Munka nélkül, a *Pulszky Ferenc* vezette „komité” segítyeiből tengették életüket. Az általános elkeseredést csak fokozták a pénzelosztás körüli viták és az ellentétes politikai beállítottságú emigráns csoportosulások civakodásai. Grisza Londonban töltött tíz hónapját ez a légkör jellemezte. Naplójának lapjait a pénztelensége és nyomora miatt érzett keserűség mellett ezek az események töltik ki. A krónikás jóvoltából bepillantunk a magyar emigráns „komité” izzó hangulatú üléseire, találkozhatunk *Klapkával*, *Türr Istvánnal*, *Mednyánszky Sándorral*, *Tanárkival* — és *Marxszal*, a német szocialisták egyik londoni gyűlésén.

A napló kisebbik része Grisza amerikai tartózkodásáról szól. A New York-i magyar kolónia élete alig különbözik a londonitól. Itt is ugyanaz a szétszakítottság tapasztalható s a megélhetés sem könnyebb, mint a szigetországban. Grisza a *Dembinszky Tivadartól* bizományba átvett bazaráruval házalt a New York körüli farmokon, majd egy vasgyárban helyezkedett el, de egyik munka sem hozott megoldást. Sorsától nem sokban üt el a jegyzetekből élénk lépő többi magyar, *Prágay ezredes*, *Báthory Ignác*, *Radnics János* és *Fekete Sándor* élete sem. A szüntelen kenyérharcot és a szenvedő, tervekelt kovácsoló emigrációt felidéző lapok teszik forrásértékűvé az 1851. április 24-én félbeszakadt feljegyzéseket.

Grisza párizsi naplói inkább majdani életrajzírójának nyújtanak kapaszkodókat. A néhány tömör mondattal rögzített események közül csak itt-ott bukkann fel néhány magyar alakja, mint pl. *Türr Istváné*, a szobrász *Züllich Rudolfé*, az építész *Kauszer Józsefé* és leggyakrabban a festő *Madarász Viktoré*, valamint a kommunárrá lett *Győrök Leóé*. Az oldalakat elsősorban Grisza fordítói tevékenységével kapcsolatos személyek népesítik be. Ez a kép csak az 1870-es naplóban válik színesebbé és adatgazdagabbá, amikor a porosz—francia háború Griszát is az események sűrűjébe lökte. A Törvényhozó Testület palotájában berendezett ambulancia könyvelőjeként három hónapon át vezette a számadásokat és segédkezett a sebesültek ápolásában. A francia nyelvű számszavú feljegyzések érdeme, hogy jóvoltukból Grisza Ágost személyében sikerült azonosítani a *Hazánkban* és az *Ellenőrben* megjelent névtelen párizsi tudósítások szerzőjét.

II. Párizsi tartózkodása idején Grisza rendszeres kapcsolatot tartott fenn angliai és amerikai emigráns társaival, pl. *Mednyánszky Sándorral*, *Simonyi Ernővel* és *Molitor Gusztávval*. Sajnos e levelek jelentős hányada elpusztult s ma már csak Kossuth, Szemere Bertalan, Türr és Rényi György néhány írása található a hagyatékban. A levelezés kétségtelenül legérdekesebb darabjai azok a tudósítások, amelyeket Grisza küldött feleségének a porosz—francia háború idején. Az ostromgyűrűbe zárt Párizs hétköznapjainak, a kormány ellentmondásos intézkedéseinek és az ellenállás hősi erőfeszítéseinek leírásai alaposan tájékozott megfigyelőre vallanak. A Kommünt érlelő hónapokról és a párizsi magyarok életéről nem maradtak fenn ilyen összefüggő beszámolók s ez növeli e levelek értékét.

III. A tárgyi emlékek bemutatásánál csak a legkiemelkedőbbek felsorolására szorítkozunk. Ilyen például a komáromi 49. honvéd zászlóalj lobogója, amelyet Grisza a testére csavarva menekített ki az országból. A zászlóról hiányzik a nemzetiszínű farkasfog díszítés, de a középső címer épségben vészelte át az elmúlt ötvenéves század viharait. A hagyaték másik említésre méltó darabja a Klapka-légió tisztikarát ábrázoló fényképsorozat. Ide sorolható a légió I. zászlóaljának anyakönyve is, amely számos elfeledett szereplő alakjára derít fényt. Az 1855-ös és az 1867-es párizsi világtárlások alkalmával III. Napóleon oklevéllel és emléktáblával jutalmazta Grisza szolgálatait. Valamennyi a család birtokában van.

Nincs terünk a Grisza-hagyaték minden darabjának leírására, de annyi az elmondottakból is kiténik, hogy elkallódásuk pótolhatatlan veszteséget jelentett volna történetírásunk számára. A dokumentumok Grisza Ágost végakaratainak megfelelően rövidesen a Hadtörténelmi Intézet Levéltárába kerülnek.

Nagy Csaba

A szenci kollégiumról

Mária Terézia osztrák császárnő és magyar királynő 1763. szeptember 17-én, tehát 215 éve, írta alá a Szenci Gazdasági Kollégium (Collégium scientiarum politico-economico camerarium) alapító oklevelét. Az iskola közgazdasági hivatalnokok, közgazdászok és műszaki — elsősorban mezőgazdasági — szakemberek képzését volt hivatott szolgálni. Az oktatás tartalmát figyelembe véve a mai Szlovákia területén az első mezőgazdasági szakiskolák egyike volt.

I. A tanítás 1764-ben kezdődött meg az iskolában, amikor az oktató munka minden feltételét megteremtették. A kollégium keletkezésének okai elsősorban gazdasági eredetűek, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Pozsonytól 24 km-re fekvő Szenc előnyös földrajzi helyzetét sem.

Ebben a korban a királyi udvar különböző újítások bevezetésével igyekezett a nagy vetélytárs — Poroszország — gazdasági életét utánozni.¹ Többek között új növényeket termeltek, új gazdasági, hivatali, katonai és kulturális reformokat vezettek be. Az iskola vezetésével és az oktató munkával az uralkodónő a piarista rendet bízta meg, amelynek ezen a téren már gazdag tapasztalatai voltak, s különösen eredményesek voltak a természettudományi tantárgyak, elsősorban a matematika tanításában.² Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a piaristák voltak az elsők, akik az iskolák valószínű beállítottságát a mindennapi életben szükséges, gyakorlati tantárgyak tanításával cserélték fel.

A piarista oktatók munkájára nagy hatást gyakorolt filozófiai és pedagógiai nézeteivel John Lock, aki elképzelései megvalósítása érdekében nem a vallásból, hanem a „dolgozó ember” érdekeiből indult ki. John Lock nézetei, filozófiai rendszere teljesen megfelelnek a fiatal, akkor még haladó burzsoázia elképzeléseinek. Nézeteit a magyar országrészekben franciául, vagy Boros J. és Székely A. fordításából tanulmányozhatták az érdeklődők. Nagy lelkesedéssel fordultak az újkor nagy tudósainak műveihez, a természettudós Baconhoz, Galileihez, Descarteshez, akik Cor-sini szavai szerint „csodálatosképpen dolgozták ki a mechanika filozófiáját.

Az oktatási munkában óriási szerep jutott az új természettudományi és műszaki ismereteknek de az angol gondolkodók, s a francia enciklopédisták felvilágosult eszméi is át- meg átszövik az oktatók és diákok gondolkodásmódját, világszemléletét. Comenius nézetei, pedagógiai elvei pedig fokozatosan teljes győzelmet arattak az oktatói-nevelői munkában.

A kollégium Eszterházy Ferenc gróf javaslatára alakult, aki erre a célra felajánlotta nagypajza szenci kastélyát, sőt az épülethez tartozó hatalmas kertet is az iskolának adományozta 20 000 arannyal egyetemben, amelyet az iskola pénzügyi helyzetének megalapozására szánt. Mária Terézia évi 1400 arannyal járult hozzá az elszegényedett nemesi, valamint értelmiségi származású ifjak iskoláztatásához. Az iskolai könyvtár, valamint tanszerek vásárlására 1500 aranyat adományozott.

1 Dejiny Slovenska (téma), Bratislava, 1955, 76—72. old.

2 Ezt a részt Kisparti J.: A piaristák törekvései a reális irányú oktatás terén a Ratio Educationis előtt. Magyar Pedagógia XXXIV (1925), 7—10. sz., 104—115. old. című tanulmánya alapján dolgoztam fel.

2. Az iskola 1764. év elején kezdte meg működését. Hogy milyen jelentősége volt ennek az iskolának az egész környéken, hogy a nevelők és tanárok hogyan fogtak hozzá a tervek és feladatok megvalósításához, azt legjobban a bevezető beszéd igazolja, amelyet *Valero Jakab*,³ az intézet első igazgatója mondott a felavatási ünnepségen. A királynő szokásos dicséretén kívül arról beszélt, hogy uralkodása alatt különböző hasznos kertészeti iskolákat, ipari vállalatokat, árvaházakat, kórházakat és más alapítványokat hozott létre. Tettei közül ennek a kollégiumnak a megalapítását ítélte a legfontosabbnak.

Az intézet eleinte öt tanárral rendelkezett (számán-, közigazdaságtan-, matematika-, rajz-, írás- és irálytanár). 1770-ben egy hatodikkal gyarapodott, mégpedig a kamara ügyeinek tanítójával (studium politico-camerale). Az alapító diákok állandóan húszan voltak (18—23 évesek), főleg a filozófiai tudományok abszolvensei. 1776-tól a 20 alapító tanuló közül hatnak kamarai hivatalnokok fiának kellett lennie.

A felvételi vizsgákon és az egész tanulás ideje alatt nemcsak a német nyelv alapos tudását követelték, de az egész tanítás germán szellemű volt. Az udvari rendelet (1763. IX. 14.) hangsúlyozta, hogy csak olyan diákokat vesznek fel, akik tudnak németül, mivel „... a tanítás célja nem a német nyelv gyakorlása”. A község akkori notáriusa *Csaszní Pál*, a következőket jegyezte be a község protokollumába: „Ezen Szenci királyi Collégiumba husz Magyarországbeli ifjakat bé Helyeztetett az Főlséges Királyné Asszonyunk, és azokat egyenlő formában ruházta és tartattatja is ő Felsőge. Melly iffiak Arithmeticát, Oeconomiat, Geometriát, Architecturát, Szép írást és Stylust is német nyelven tanulnak, és istennek segítségével jó előmennek a tanulásban.”⁴ Hogy a tanulók ne csak jó szakemberek, de hűséges alattvalók is legyenek, hit- és erkölcsöt is tanultak.

A szenci kollégium három éves tanulmányi időt írt elő tanulóinak. 1769-től — tekintettel a bevezetett új politikai tudományokra — ismét három évre hosszabbodott. A királynő figyelemmel kísérte az iskola működését és az alapító oklevélben foglaltakon kívül több esetben növelte az adományokat, vagy soron kívül kiegészítő összeget juttatott számukra.

A maga nemében egyedülálló szenci kollégium híre nemcsak Magyarországon, de az „örökös” tartományokban is elterjedt. Az ellenőrzések, gyakori látogatások meggyőzték a felsőbb szerveket az iskola életképességéről, fontosságáról. Az 1764-es pozsonyi országgyűlés néhány tagja meglátogatta az iskolát és elragadtatással beszéltek annak eredményeiről. Többek között „mindnyájan nagyon fájtlalták, hogy nem a hazai vagy latin nyelven, hanem németül tanítják a tudományokat. Ezért megígérték, hogy az országgyűlésen a latin vagy magyar nyelven való tanítás érdekében fel fognak szólalni. A felszólalás el is hangzott hamarosan, de hiába, mert a királynő hajthatatlan maradt.”⁵

3. A szenci kollégium megszűnése egy tragédia következménye. 1776. május elején egy óriási tűz 142 épületet semmisített meg Szencen, köztük az ún. Kis Stíft épületét is, amelyben az iskola volt elhelyezve. Ezután a katasztrófa után az épületet már nem újítták fel. A megmentett segédeszközöket a Tatai Piarista Kollégiumban helyezték el az alapítvánnyal egyetemben. A tanárok egy része Tatára, a többiek Selmecbányára és Kassára mennek. A tatai iskola egy pár évig tengődött, majd Győrbe helyezték át. A kollégium romjai egy ideig elhagyatottak voltak. Később az eredeti tulajdonos, Eszterházy Ferenc gróf magtárrá és cselédlakasská alakította át.

Az érdekesség kedvéért megemlítjük, hogy később ún. nemzeti iskola talált hajlékot az épületben, de 1782-ben, amikor a község képviselői az egyházi iskola helyett községi iskola létrehozását szorgalmazták, a gróf kitiltotta őket a Kis Stíftből. Az iskola csak 1884-ben került ide vissza, amikor a község képviselői lemondtak a községi iskola megszervezéséről. 1934-ben azon a helyen, amelyben a volt kollégium épülete állt, új iskolát építettek Szencen, a mai római katolikus templom mellett. Így nyom nélkül eltűnt a kollégium helye is. Sajnos, az iratok és az egész dokumentáció a nagy tűzvész áldozata lett. Az archív anyagok, mint az iskola rektorának jelentései, beszámolóí, feldolgozásra várnak.

Hajdusek Ján

³ *Valero Jakab* 1725-ben született Baján, Piarista tanár, mérnök és építész, Szencen geometriát és könyvvitelt tanított. 1798-ban halt meg Pesten.

⁴ *Török Lehel*: Szenc története. Szenci Gimnázium Tagozata Évkönyve. Szenc, 1943. 9. old.

⁵ *Dr. Finánczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899. 345. old.

Egy angyalföldi szoboröntödéről

A XIX. század végén és a XX. század elején, a gyáripár rohamos fejlődésének időszakában, több angyalföldi üzemben öntődét is berendeztek, ahol főleg ipari gépalkatrészeket állítottak elő. A finomabb öntésekkel a kerületben működő kisebb-nagyobb bronz-, szobor-, és harangöntödét bízta meg. A Frangepán utcában működött a Slezák-féle öntőde, a Walzer-féle harangöntőde a jelenlegi Róbert Károly körút és Váci út sarkán, Haraszti József öntődéje a Forgách utcában, a Vignály pedig a Jász utcában állt. Beschorner és fiai szoboröntődéje a Váci út 175. szám alatt már 1903-ban megszűnt, de emlékét a mai napig őrzi a Szobor utca elnevezés.

A sok közül a Krausz-féle szoboröntődét választottuk ki, amely éppen fél évszázadon át, 1923-tól 1973-ig működött Angyalföldön, ahol számos — Budapestten és országosan is közismert — szobrot öntöttek. Ez az öntőde a kerület ipar- és művészettörténetének is sajátos színtöltője volt.

Alapítója *id. Krausz Ferenc József* Budapestben született 1876-ban. A nagy felkészültséget kívánó szakma alapjait a kerületben működő Schlick-féle vasöntődében tanulta, majd — a kor szokása szerint — felszabadulása után valcolni¹ indult. A szoboröntés ismereteit, technikáját és gyakorlatát a bécsi és a berlini öntődékben sajátította el. Hazatérése után 1898—1903-ig a már említett Beschorner szoboröntődében dolgozott, majd azt követően több budapesti üzemben volt művezető, illetve mester. Szakmai felkészültségét bizonyítja az a miniszteri kiténtetés és a 200 koronás pénzjutalom, melyet 1912-ben az Országos Iparművészeti Társulatnál bemutatott alkotásaiért kapott.

1923-ban önállósította magát és a Babér utcában egy kis öntőműhelyt épített *Grossauer Rudolf*lal közösen, aki később az Iparművészeti Főiskolára került öntésvezetőnek. Az első években plaketteket, kisebb szobrokat készítettek, majd a műhely felszerelésének tökéletesedésével nagyobb öntésekre is vállalkoztak: mell-szobrok, portrék, egészalakos szobrok is készültek.

A kor szobrászművészei közül többen már a húszas évek közepén felfigyeltek a kis angyalföldi szobor- és ércöntődére. Az üzleti könyvek tanúsága szerint állandó megrendelőjük volt *Szentgyörgyi István*, akinek a Szépművészeti Múzeumban levő alkotását, a *Bigéző fiú*-t is itt öntötték bronzba; valamint a sokat foglalkoztatott *Vass Viktor* szobrászművész is. A Balatonfüreden felállított és levelezőlapokról a világ nagy részén közismertté vált *Pákász és Halász* is itt készült (*Pásztor János* szobrászművész alkotása). Nem kis vállalkozás volt *Ligeti Miklós* közismert Anonymus szobrának elkészítése sem. *Kisfaludi Stróbl Zsigmond* szinte kezdettől fogva a Krausz-féle öntődében dolgoztatott. 1928-ban a budapesti finn konzul *Liipola Yryö* jónévű szobrászművész is felkereste az öntődét és két szobrának bronzba öntését rendelte meg.

1924-ben belépett a második generáció. *Ifjú Krausz Ferenc* édesapja műhelyében tanulta a szoboröntést, majd mint fiatal segéd 1928—29-ben Ausztriában és Németországban tökéletesítette szakmai ismereteit. 1930-tól az egyre többet betegeskedő édesapától fokozatosan átvette a munkát, majd annak 1935-ben bekövetkezett halála után ő vezette tovább az öntődét. Igen korszerű technológiát alkalmazva a legmegfelelőbb viasz- és homokformázási módszert használta. Így elérte, hogy az akkor már jónévű szoboröntőde nem veszített korábbi hírnevéből, *Istók János*, *Zala György*, *Horvay János*, *Szentgyörgyi István*, *Pátzay Pál* neve ekkor kerül egyre gyakrabban a megrendelők közé.

A megbízások továbbra is elsősorban hősi emlékművekre és síremlékekre vonatkoztak, de növekedett a köztéri monumentumok száma is. Az 1930-as év nagy vállalkozása a Szent Imre szoborcsoport volt, amely egy fő- és hat mellékalakból állt. Mindegyiket Angyalföldön öntötték a Krausz, a Vignály és a Szili-féle szoboröntődékben. 1932-ben készítették el *Kisfaludi Stróbl Zsigmond* alkotását, a *Kardját néző huszárt*, amelyet a várban a Dísz téren állítottak fel. 1934-ben a Bem szobor öntésének az éve, mely 4,30 méter magasságával jelentős feladatot adott a kis öntődének. 1937-ben pedig a *Julián barátot*, ezt a kétalakos bronz körplasztikát öntötték ki.

Az 1940-es év váltás volt a szobrok alapanyagában, a hagyományos bronz helyett ekkor öntik meg alumíniumból *Kammermayer Károly*, Budapest első polgármestere szobrát, amely ismereteink szerint az első köztéri alumíniumszobor volt a fővárosban.

¹ Vándorolni.

A háborús évek sem alapanyagban, sem megrendelésben nem kedveztek az öntödének, a kiváló szakmunkások közül is többet behívtak katonának. Ebben az időben az alkotások főleg alumíniumból készültek, de abból is egyre ritkábban. 1944-ben a mestert, Krausz Ferencet is behívták. Ekkor hárult a korábbinál jóval nagyobb munka *Travník Máriára*, azaz Krausz Ferencére, aki hosszú éveken át intézte a könyvelést, a bérelszámolást, a különböző adminisztrációs és hivatalos ügyeket. A felszabadulás után a meglévő nyersanyagkészletből — amely mindössze 150 kilogramm alumíniumból állt — csapatok, kilincseket szándékozott készíteni. Jelentkezett néhány, korábban a műhelyben dolgozó öntő: *Veszeli István, Martinecz György, Kishalmi Károly* is. Először a bombázások során megrongálódott műhelyt állították helyre, beüvegezték a légnyomástól kitört ablakokat és munkához akartak kezdeni. Akkor azonban váratlan esemény történt, február első napjaiban, amikor Budán még folytak a harcok, Pátzay Pál megbízásából megjelent *Mikus Sándor*, aki az üdvözlés után a következőket mondta:

— Szobrot fogunk önteni Krauszné!

— En elnevettem magam, azt hittem viccel, de ő a legkomolyabban mondta:

— Pátzay tanár úr küldött és kéri Önt, hogy holnap keresse fel.

Másnap Vignállyal együtt mentünk az Akadémiára, ahol megtudtuk Pátzay szobrászművésztől a feladatot. Nyiregyháza részére kell egy Kozák-emlékművet önteni és azt is, hogy a szobrot 1945. május 1-én akarják leleplezni. Miután villamosenergiát, nyersanyagot és élelmet a szovjet parancsnokság adott, 1945. április 27-re elkészült a szobor, mely azt hiszem, a felszabadult Magyarország első ilyen jellegű alkotása volt. Még a Kozák-emlékművön dolgoztunk, amikor újabb üzenet érkezett Kisfaludi Stróbl Zsigmond szobrászművésztől: ő is számít a munkánkra, mert mintázza már a Szabadság hősi emlékművet. Nagy volt az öröm, amikor 1945. májusában hazaérkezett Krausz Ferenc, a családfele.

1945—1950 között az öntödében az újjáépülő üzemek részére készítettek öntvényeket, a hadianyagokból visszamaradt alumíniumot tömbösítették, de közben a háborúban megsérült szobrokat is javították, többek között Pátzay Pál híres alkotását, a *Dunai szél-t*, mely jelenleg a Magyar Nemzeti Galériában található.

Ennek az időszaknak kiemelkedő eseménye volt, amikor 1946 augusztusában Kisfaludi Stróbl Zsigmond megbeszélésre hívott néhány angyalföldi szoboröntőt. Akkorra már elkészült a gellért-hegyi felszabadulási emlékmű gipszmintája. Krausz Ferenc és Vinály Guzmanó kapott megbízást a szobor bronzba öntésére. A *Génius* és a *Sárkányölő* Krauszné öntödéjében, a *Katona* és a *Fáklyavivő* pedig Vignálnál készült. A határidő — a szobor hatalmas méreteit figyelembe véve — meglehetősen rövid volt, 1947. április 4-e. Éjjel-nappal megfeszítve dolgoztunk a kis angyalföldi öntödében. A palmaágat tartó Génius 13,5 méteres alakja ötvennyolc daraból készült. A főalak méreteire jellemző, hogy amikor a szobor fejét megöntötték, három öntő kényelmesen elfért benne. Az összeszerelés csak a helyszínen történhetett. 1947. április 4-én állt a szobor. Igaz, akkor még csak két főalak volt bronzba öntve, a mellékalakok bronzporral patinázott gipszminták voltak, azok bronzba öntése három hónappal később történt meg.

1951-ben a Kucsma utcai szoboröntő műhelyt Krausz Ferenc felajánlotta az államnak. A Minőségi Bronzöntödéhez csatolták, de 1953-ban már ismét a Képzőművészeti Alap vette át, 1954-ben pedig az akkor alakult Képzőművészeti Kivitelező és Iparvállalat. Az öntödében ekkor igen sok szobor készült, közülük többet Angyalföldön állítottak fel, így József Attila szobrát 1952-ben, Vedres Márk szoborcsoportját (*Béke kút* vagy más néven az *Ifjúság kútja*) 1961-ben, majd az Angyalföldi felszabadulási emlékművet, amely Kalló Viktor alkotása. Itt öntötték bronzba Pátzay Pál *Lenin szobrát* is 1970-ben, valamint Kisfaludy Stróbl Zsigmond *Végvári harcosok* című alkotását is, mely Eger egyik terét díszíti. A régi kis épületben működött az öntöde egészen 1973. tavaszáig, akkor költözött át Kőbányára egy új, korszerű helyiségebe. A régi, használaton kívüli bronzöntöde helyeiben jelenleg a Képzőművészeti Kivitelező és Iparvállalat raktárai vannak.

Krausz Ferenc, aki 1954-től, megalakulásától, a Képzőművészeti Kivitelező és Iparvállalatnál dolgozott nyugdíjba vonulásáig, kiváló munkájáért és különösen a leendő szakmunkások neveléséért több kitüntetést, elismerést kapott. 1962-től vezette a Vedres Márk nevét viselő brigádot, mely több alkalommal elnyerte a szocialista címet, 1975-ben pedig az Aranykoszorús Szocialista Brigád kitüntetést. Megérdemelt nyugdíját nem sokáig élvezhette, 1976-ban váratlanul elhunyt.

Özv. Krausz Ferencné — Jelenics József

Az egykori sajtó Ipolyságon

Ipolyság a XIX. században és a XX. század elején nemcsak Hont vármegye székhelye, hanem az Ipoly völgye szellemi és kulturális központja is volt. A Honti Kaszinón, a Honti Régészeti Társulaton, a Gazdasági Egyleten meg a Honti Múzeumi Társaságon kívül a város és a vidék szellemi életében az itt megjelenő hírlapok és folyóiratok is fontos szerepet töltek be.

Ha az idő távlatából vizsgáljuk az ipolysági újságokat, megállapíthatjuk, hogy az akkori politikai és gazdasági viszonyok között legelőbbjük a társadalmi előrehaladást szolgálta. Harcolt a megye gazdasági életének előmozdításáért, a lakosság kulturális színvonalának emelkedéséért.

Az Ipolyságon kiadott legrégebbi újságok közé tartozik a Honti Gazda és a Hontmegyei Hírlap. A Honti Gazdát *Királyfalusi Gerhardt György* indította. A lap 1875—1885-ig jelent meg. Ugyancsak 1875-ben jelent meg a Hontmegyei Hírlap, amely azonban egy év után megszűnt. A leghosszabb életű hírlap Ipolyságon a Honti Lapok és Hont Vármegye Hivatalos Közlönye volt. Az utóbbit a vármegye jegyzői kara szerkesztette, s 1903-tól jelent meg havonta háromszor.

1902-ben Hontvármegye címmel is adtak ki lapot Ipolyságon. Ez a lap azonban egy év múlva egyesült a Honti Lapokkal. 1903-ban a Gazdasági Egylet Értesítő címmel új lapot jelentetett meg. Megjelent néhány szám erejéig az Ipolyvölgye is. Ennek viszont nem volt megfelelő talaja, ezért rövidesen megszűnt.

A Csehszlovák Köztársaságban Ipolyságon elsőként a Diák c. havi lap jelent meg 1925-ben. Szerkesztője *Szkladányi Károly* volt. *Dr. Salkovszky Jenő* 1929-ben adta ki az egyik legszínvonalasabb ipolysági lapot, a Hetet. Országos lappá nőtt a *Farkas István* szerkesztette Magyar Család c. társadalmi, irodalmi és közművelődési havi folyóirat, melynek első száma 1934-ben látott napvilágot. 1945 óta nem jelent meg az Ipolyságon önálló sajtótermék.

A következőkben — elsősorban honismereti szempontból — áttekintjük a legfontosabb ipolysági lapokat.

A *Honti Lapok* az egyik legtekintélyesebb ipolysági újság volt. Kezdetben *Fritsch László*, később pedig *Halász Ferenc* szerkesztette. 1895—1918-ig jelent meg hetente egyszer, *Neumann Jakab* nyomdájában. A társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilap elsősorban a megyei élet eseményeit követte figyelemmel, de olykor-olykor foglalkozott az általános társadalmi kérdésekkel is. A Honti Lapok fő erénye, hogy az akkori idők számos vitatott kérdésével kapcsolatban határozottan és tárgyilagosan foglalt állást. Ezen kívül rengeteg olyan gondot vetett fel, melyek felett a vármegyei „előkelőségek” egyébként szemet hunytak. Szinte valamennyi évfolyam foglalkozik pl. az Ipoly szabályozásával. (A folyó szabályozására szóló tervezetet egyébként már 1840-ben kidolgozták, s csaknem 130 évet kellett várni, hogy a terv valóra váljék!) A vármegye tisztviselőit többször bírálta az iparosítással szemben tanúsított közönyükért. A század elején az Ipolyságon ugyanis kellő feltételek voltak — a lap szerint — egy üveggyár létesítésére, s a terv az illetékesek közömbössége és maradisága miatt hiúsult meg.

A Honti Lapok jónéhányszor bírálta a vármegyei szellemi élet fogyatékosságait is. „Az emberek a hivatásszerű életfoglalkozáson felül maradót időt kicsinyes, köznapit időtöltések közt fogyasztják el” — olvashatjuk már az első évfolyam 23. számában. A szerkesztőség egyik fontos céljává a szellemi tespedtség elleni harcot tűzte ki. Szorgalmazta a kulturális összefogást, sürgette az állandó művelődési kör, a dalárda és az olvasókör mielőbbi megalakítását. Hogy ösztönözze a lakosságot, rendszeresen tájékoztatót és tudósított a kulturális rendezvényekről, a legsikeresebb könyvekről. Többek között a Budapesti Hírlapra is felhívta olvasói figyelmét.

A szerkesztők figyelemre méltó írásai közé tartoztak azok, melyekben a század eleji iskolaügyi vajudását elemezték. Több pedagógiai jellegű cikkben rámutattak az oktatás elhanyagoltságára, a tanítók súlyi helyzetére, az iskolák áldatlan állapotára. A folyóirat I/23. számában a nőnevelés megoldatlan problémáiról olvashatunk. Nem lenne helyénvaló, ha csupán a lap erényeiről szólnánk. A hazafiasságra nevelés terén sokszor tanúsított bizonytalanságot, s alacsony színvonalú volt a lap szépirodalmi rovata.

Az első Csehszlovák Köztársaság fennállása idején a Hét c. társadalmi hetilap volt az egyik legszínvonalasabb ipolysági újság. *Tóth Ferenc* nyomdájában jelent meg 1929. október 5-től a harmincas évek közepéig.¹ Dr. Salkovszky Jenő ügyvéd volt a lap főszerkesztője, felelős szerkesztője pedig *Farkas István* író.

A harmincas években Ipolyság városa szellemi téren is igyekezett felzárkózni a többi szlovenszlovák város közé. Bizonyítja ezt az a szándék is, mellyel a Hetet indították: „Habár a mindennapi kenyérért folyó, s naponta megújuló küzdelmünk leköt minden energiánkat, mégis szükségét éreztük valaminek, egy erős szellemi kapcsolatnak, mely összefogja az Ipoly völgy magyarságát, egy hetilapnak, melynek hasábjából az összetartozandóság érzése és a mindent átfogó szeretet sugárzik ki...” — olvassuk az I/1. számban. A lap mindvégig tükrözte a város haladó szellemű értelmiségének a szlovenszlovák magyar nyelv és irodalom, valamint a nemzetiségi kultúra érdekében kifejtett munkásságát.

A Hét főleg művelődéspolitikai és irodalmi kérdésekkel foglalkozott. A szerkesztőség figyelemmel kísérte a szlovákiai magyar színházak működését is. A III/39. számban a nemzetiségi színjátszással foglalkozó tanulmányt találunk.

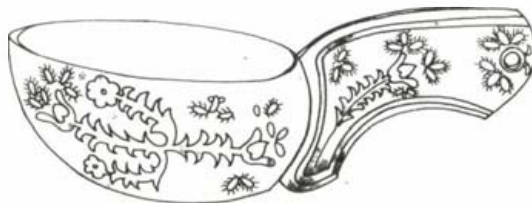
A Hét beszámolt a sarlósoknak az Ipoly völgyében végzett szociográfiai kutatásáról is. Nagyra értékelte a fiatal falujárók valóságfeltáró munkáját. A lap szerkesztői is bírálták az iskolaügy kétségbeesztő állapotát — a többi között azt, hogy a falusi iskolák legtöbbszörben egy pedagógusra 80—120 diák jutott. A hetilap alapos, tárgyilagos és körültekintő munkára serkentette a Sarló tagjait.

A lap szerkesztősége nagy gondot fordított a vidék szellemi néprajzának feltárására. A népzene, a népi hiedelmek és a népszokások gyűjtése terén komoly munkát végzett *Manga János*, aki annak idején pedagógusként működött az Ipoly völgye több községében. Munkáit rendszeresen közzétette a Hétben is. Közülük megemlíthetjük pl.: A farsangi fánk, Farsangi történetek és a Luca estéje a falusi nép katolikus hitében c. írásokat.

A Hét rendszeresen tájékoztatta olvasóit az Ipolyságon rendezett irodalmi jellegű rendezvényekről. A IV/4. számban részletes beszámolót találunk *Móricz Zsigmond* ipolysági látogatásáról. A nagy magyar regényíró 1932. január 16-án érkezett a városba, s feleségével, *Simonyi Mária*val néhány napot töltött itt.

Figyelemre méltóak a társadalmi hetilapban közzétett irodalmi publikációk is, ezen a téren a Hét felülmúlta a többi ipolysági lapot. A szerkesztőség szorosabb kapcsolatot tartott Szlovákia több kezdő vagy már tekintélyes írójával. Verseket közölt *Győri Dezsőtől*, *Mécs Lászlótól*, *Csontos Vilmostól*, novellát *Sebesi Ernőtől*, sőt még *Móra Ferentől* is. A Hét bizonyos értelemben a magyar és a szlovák irodalom közti „hídszerpet” is betöltötte. Az itt megjelent fordítások főleg a kortárs szlovák prózát tolmácsolták.

Csáky Károly

(Heves)

¹ 1929—1934 között jelent meg. 1932. szept. 24—1933. okt. 7-ig szünetelt. (Szerk)

Kurucoknál látogatóban

Párizs és környéke bővelkedik magyar vonatkozásokban. Kinek nem esnék jól a József Attila- emléktábla a St. Sulpice mellett, kinek nem dobogtatná meg szívét Kossuth neve a Gare du Nord-ra vezető Rue de Maubeuge túlsó végén található tér falain, s kit ne érdekelne a Rue Bayard-on (a Camps Elysées és a Szajna-part között) a Radio Luxemburg épületét gyöngyház-csillogású ékszerré formáló Vasarely-alkotás? Melyikünknek nem útné meg a szemét, ha a párizsi művészek neveit böngészve ilyeneket lel: *Attila Biro, József Kádár, Kolos-vary, Ervin*

Pátkai, Pierre Székely, Vera Székely..

Am ezúttal fő tervem már útrakeltemkor az volt, hogy régebbi magyarok vendége legyek. Mindenképpen el akartam zárándokolni a kurucok két kiemelkedő magyar hősnének párizs környéki emlékhelyeire. Tudjuk, hogy a Nagyságos Fejedelem 1715 tavaszán a kamaldulj szerzetesek kicsiny kolostorába húzódott vissza, megszabadulni vágyván a francia királyi udvar reménytelen forgatagától. Ezt a helyet annyira megszerette, hogy végrendelete szerint szívét külön urnában Rodostóból a grosbois-i kolostorba küldette elte-

Bercsenyi László kastélya Luzancyban

metni. La Brusette irányából Coursel-be érkezvén csupán néhány középkori árkád és egy régi kapu látszik eredeti állapotban, a kapu fölötti feliratot folyondár nőtte be. Az autótutat követve egy kastély parkjának fala mellett megpillantom az 1937-ben Rákóczi emlékére emelt csillagos kő „fejfat”. Fő oldalán a francia nyelvű felirat hirdeti: *II. Rákóczi Ferenc, XIV. Lajos szövetségese, a magyar függetlenségi háború vezére emlékére. 1676—1735. A grosbois-i camaldule-ök monostorában élt 1715-től 1717-ig. Akarata szerint szive e föld mélyében nyugszik. És az utat követve kis kaptató után megpillantom az utcablát: az utcácska szintén az ő nevét viseli.*

Másik látogatásom Luzancy-ban esett. A Honismeret 1978. 1. számában dr. Zachar József tollából megjelent cikk nyomán minden olvasó előtt világos lehet, hogy itt a legnagyobb francia katonai pályát befutott, magyarságát élete végéig öntudatosan megvalló *Bercsényi László* kastélyát akartam megtekinteni. A párizsiak előtt nem ismeretlen Bercsényi marsall neve, aki önálló ezredet toborzott javarészt kuruc katonákból és tökélyre emelte a könnyűlovasság szerepét a francia hadviselésben. Nem véletlen, hogy ez a fegyvernem „cavalerie hongroise” és „hussard” néven ismeretes Franciaországban. A párizsiak minden július 14-i ünnepi felvonuláson láthatják a Bercsényi nevről elnevezett ezredet; ma már ugyan nem huszárok, hanem ejtőernyősökként. A Bercsényi-kastély jelenleg gyermeküdültes céljaira szolgál. Részletes megtekintésére nem volt lehetőségem, az épület képét mellékeltten úgy mutatom be, ahogy egy fa hegyiből el tudtam készíteni.

Néhány száz méterrel arrább, a fa-lusias templomban megtaláltam Bercsényi Miklós és László síremlékét.

Bercsényi László táblájának felirata: „Ci gist très-Haut et très-Illustre Siegneur LADISLAS-IGNACE, comte DE BERCSENYI, Magnat de Hongrie, Marechal de France... vagyis: Itt nyugszik az igen előkelő és igen kiváló László Ignác Úr, Bercsényi grófja, Magyarország főrendje, Franciaország marsallja, a Szt. Lajos királyi és katonai Rendek Nagykeresztjének (tulajdonosa), Luzancy, Mairy, Courcelles-sur-Marne és más helységek ura, annak előtte Lotharingia királyi istálló mestere, tanácsos, az Udvari Becsületrend lovagja, Lotharingia és Barrois hűbérura, a

A síremlék, és fölötte látható Árpád-házi Szt. Erzsébet képe

Commercy város és kastély kormányzója, a nemesi katonaság vezérőrnagya, a mondott Commercy város királyi vadaskert kapitányának kapitánya; elhunyt az Úr 1776. évének január 9-én 86 éves korában és eltemettetett az igen előkelő és igen kiváló úrhölgy Madame Anne-Catherine de Viette-Gezard, felesége mellé. A szöveg alatt latin és francia nyelvű vers dicsőíti a hőst és hazáját. Majd így végződik a tábla szövege: Elhagyta hazáját, miután hosszan védelmezte a szabadságot atyjával, BERCSÉNYI MIKLÓS GRÓFFAL a Magyar Királyság Főgenerálisával. Eljött letelepedni Franciaországba XIV. Lajos uralma alatt, MDCCXII. évben.

Végigbongészvén a szöveget, a síremlék fölött megpillantottam a színes üvegablakban Árpád-házi Szent Erzsébet képét egy olyan kor hagyományaként, amikor a „szegények anyjaként” tisztelt magyar királylány — több magyar történelmi személyiséggel együtt, mint pl. Hunyadi János: „Blanc de Hongrie” — benne élt a francia köztudatban. Annyira, hogy a XVII. században Magyarország ismertebb volt a művelt francia számára, mint azóta bármikor. Még mondai hagyomány is

szól a két nép közeli kapcsolatáról: az Esztergom közeli, ókori Sicambriát régi fővárosuknak tekintették a magukat menekült trójaiaktól eredeztető párizsiak. A nagy frank király, Károly anyjáról pedig azt jegyezték föl, hogy magyar, (talán onogur?) királylány volt. A francia politika reális figyelemmel kísérte a magyarországi-erdélyi eseményeket, miután I. Ferenc francia király fogságát (1525) követően fő feladatának a Habs-

burg hegemonia megtörését tekintette. Ezért ebben a korszakban — és utána sokáig — a Habsburgok ellen harcoló magyarok közül számosan álltak francia szolgálatba, s a magyar politikai köztudat franciák iránti rokonszenvét még nem árnyékolta be a versaillesi parkban álló, királyi kurtizánok számára épített intim palota.

Dr. Kelemen András

Helytörténet az öreg bibliákban

Néprajzi gyűjtőutamon előszeretettel nézegetem adatközlőimnél az öreg frásokot, könyveket, főleg az öreg bibliákat és zsoltares könyveket, a bennük található feljegyzések miatt. Számos alkalommal találtam régi könyvekben értékes helytörténeti bejegyzéseket.

Az elmúlt hónapban újból kezembe került egy ilyen öreg biblia, melynek hátulján 10 üres oldalt *Kardos István* (1822—1894) néhai rektor-tanító írogatott tele falutörténeti adatokkal.

Kardos István 48 évig volt református rektor-tanító falunkban. Szalkszentmártonból került hozzánk. Feljegyzéseiben elmondja, hogy Szalkszentmártonban *Petőfi Sándornak* számos versét letisztázta, másolta a nyomdába. A költő szomszédságában lakott és *Petőfi* — akivel egyidős volt — többször átjárt hozzá kártyázni. Maga *Petőfi* a másolásért egy-egy nyomtatott példányt adott neki. Elköltözése után a barátság tovább tartott, még 1848-ban is találkoztak. Kardos István, *Jókai Mórnak* iskolatársa volt, ezt is említi írásában. Kardos tanító volt a falu első krónikása, aki az 1845—1892 között történt eseményeket lejegyeztette. 1872-ben megírta a falu „Földrajzát”. Ebben minden utca, minden dülő nevet számba veszi, történetükkel együtt.

Az öreg biblia üres oldalait Kardos 1852-ben kezdte el teleírogatni. Maga a könyv 1840-ben vétetett „ref. Ekkla költségen” — mondja az írás. Az első két oldalon található a tanítók névsora 1689—1892-ig. Itt 43 tanító és 17 segédtanító neve és faluba kerülésük éve szerepel. Az első ismert „oskolamesterek” *Komáromi István* 1689-től és *Széplaki György* 1691-től tanítottak. A névsorból az is kiténik, hogy az első női tanító, 1876-ban került a faluba és *Keresztesi Klotildnak* hívták. Nagyon

értékes *Kardos Istvánnak* a tanítók fizetéséről szóló feljegyzése az 1847—1891 közötti időkből.

Sokáig vitatott téma volt honismereti szakkörünkben a falu lakóinak részvétele az 1848-as szabadságharcban, melyre bizonyíték nem volt. Erről *Kardos* feljegyzése így szól: „—1849-ik év július havában *Balla Lajos* elment részt venni velem együtt a szabadságérti hadjáratba. Helyettesül fogadott egy *Csepregi* nevű öreg emeritus tanítót” — *Balla József* segédtanító neve után ez áll: „honvéd lett 1848-ban”.

Kardos másik leírásából tudjuk azt, hogy *Szigetszentmiklósról* ötvenen részt vettek a szenttamási ütközetben, 1848 nyarán. Két század nemzetőr gyakorlatot a faluszélen, várva *Kossuth* hadba hívó szavát, ami a pákozdi ütközet előtt meg is érkezett, 1848 szeptember végén.

Feljegyzése 5. oldalán egy újságcikk tartalma található: *Kossuth Lajos* emigrációs nyilatkozata egy olasz újságból. Magyarul megjelent a *Pesti Napló* 1879. okt. 20-i számában; *Kardos* ezt az írást másolta le.

Igen értékesek az 1870-es népszámlálás szigetszentmiklósi adatai. Az írás szerint a falu összes népessége 2403 fő volt, ebből helvét hitvallású 2199, római katolikus 172, zsidó 32 fő. A nőlelnek száma 587, a nősöké 553, özvegy férfi 37, elvált férfi 1 fő iratott össze. A hajadonok száma 548, a férjeseké 561, özvegy nő 114, elvált nő 2 fő. Összesen 1178 férfi, 1225 nő. Idegen férfi és nő találtatott a faluban 57 fő. Még arra is kitér a tanító figyelme, hogy képzettség szerint hogyan oszlik meg a lakosság. Az összes népességből írni-olvasni tud 844 férfi, 810 nő. Csupán olvasni tudó férfi 15, nő 58 fő. Sem írni, sem olvasni nem tudó 319

férfi és 357 nő találtott, a lakosság egynegyede. Helytörténeti szempontból igen értékesek ezek az adatok.

A tízoldalas feljegyzésből két oldal az időjárásról szól, az 1852—1891 közötti évekből, sok érdekes adattal.

Néprajzi, ipartörténeti szempontból nagyra értékelem a *harangöntés* leírását 1892-ből. Kardos tanító felsorolja a ref. templom harangjait, súly és készítő szerint. Elbeszélő leírását így kezdi: „1892-ik év június hónapban éppen mikor az öreg Árendás Gere Gábort temették a legnagyobb harang mely 1841-ik évben 17 magyar mázsa és 16 font súlyban öntetett megrepedt úgy, hogy hasznavehetetlenné lett. Ennél fogva az egyház kénytelen lett új harangot öntetni”. Továbbá elmondja az írás, milyen nagy esemény volt a harangok szállítása, felrakása...

Összegezve láthatjuk: egyetlen öreg bibliában mennyi helytörténeti adatot találtam. A honismereti szakkörök tag-

jainak célszerű figyelni minden régi könyvre, hátha tartalmaz feljegyzést. Azt is tudni kell, hogy a szegény jobbnépnek az ilyen biblia vagy zsol-táros könyv volt egyetlen szellemi „vagyon”, ebből gyakorolhatta az olvasást az egész család, az üres oldalak pedig kínálták az alkalmat a beleírásra. Persze nem minden bejegyzés értékes, ezt a gyűjtőnek mérlegelnie kell. Találtam pl. az időjárás, születés, meghalás, adás-vétel adatait rögzítő írások mellett gabonák árait, árvizek pusztításait, az I. világháború kitörését leíró feljegyzéseket. Előfordulnak az írások mellett gyermekek rajzai, virágok, állatok ábrázolása, iskolatörténeti érdekességek stb.

Igyekezünk ezeket a feljegyzéseket megmenteni a falugyűjtemények számára. En is megszerzem az említett bibliát múzeumunk számára, mert helytörténeti dokumentum. Figyeljük az öreg könyveket. Erdemes!

Vöö Imre

Nyoszolyókalács Monokon

Hazánk néhány tájegységén szokás a lakodalmas nép számára a nyoszolyókalács sütése. Monok községben és környékén a völegény bérmakeresztanyja süti. Monokon legutóbb 1977. júliusában egy lakodalom alkalmával találkoztam ezzel a hagyománnyal.

A nyoszolyókalácsból általában 4 meghívott vendég kap egyet, de a tehetősebbek lakodalmában 2 embernek szoktak egy-egy nyoszolyókalácsot adni, vacsora után. Ezt a kalácsot már nem fogyasztották el, hanem hazavitték.

A menyasszony mindig egész kalácsot kap. Ebbe a kalácsba négy szál, hosszú rozsmaringot szúrnak, és középen pántlikacsokkal kötik össze. E virágkupolába régen egy kicsi *bücsüsbabát* tettek *hintókába*. Ezzel a mielőbbi gyermekáldásra kívántak utalni. A négy szál rozsmaringot mindig kék színű szalaggal kötötték fent össze, hogy az elsőszülött fiú legyen.

A nyoszolyókalács kör alakú, három ágból fonják; finomlisztből, tejjel, cukorral készül. Fontos a szabályos alak, a szép forma, a különlegesen szép kalácsszín. Vastagsága sütés után 6—8 cm, súlya egyenként 60—70 dkg. Külső

Fonott nyoszolyókalács sütés előtt a tepsin

A tácsira fűzött nyoszolyókalács a kiosztás alkalmával

átmérője 22—25 cm, belül 10—12 cm-es kör alakú „lyuk” van.

A nyoszolyókalács szétosztásakor mindenki leül a helyére, hogy az osztásból ki ne mardajon. Ilyenkor is használják a *tácsit*. Ezt házilag szövik két-féle méretben: a kisebbet a fiatal fiúk kapják, akik az esküvő előtti vasárnapon hívogatnak; a hosszút a nagyobb fiúk, a nyoszolyógazda és a násznagy. A szétosztás úgy történik, hogy több tácsira ráfűzik a nyoszolyókalácsot (lásd a képet), az egyik végét ennek a tácsinak egy vőfély, a másikat a nyoszolyóasszony, mármint a vőlegény bérmaeresztanyja fogja, s így viszik be a násznép közé. A nyoszolyóasszony le-

A tácsi díszítése (Szikora András felvételei)

emel egy kalácsot, átadja a *nagyvőfélynak* és az vagy rigmus vagy csak néhány szó kíséretében átadja a vendégeknek. Ez a lakodalmas szokás, szertartás, ismeretlen időkre nyúlik vissza. Elmaradhatatlan kelléke volt és sok helyen az még ma is a lakodalmasoknak. Lényegében záróakkordja volt a lakodalmas vendéglátásnak, illetve az ételek kiszolgálásának.

Szikora András

OLVASÓINK FIGYELMÉBE! Sokan a lapot postázó kaposvári Szociális Foglalkoztatónak címzik a Honismeret szerkesztőségének szánt leveleket. Felhívjuk kedves olvasóink figyelmét, hogy a Honismeretet a Hazafias Népfront adja ki és a szerkesztőség címe — amint az a lap 2. oldalán látható — 1360 Bp., Belgrád rakpart 24. Kérjük, hogy ide címezzék leveleiket, mert különben csak körülményes úton jutnak el hozzánk. (Szerk.)

A CSALLÓKÖZTŐL A BODROGKÖZIG

(Madách Könyvkiadó, Pozsony 1977.
319 old)

Nyolc dél-szlovákiai tájegység költőinek, íróinak, publicistáinak, szociográfusainak írásait tartalmazza ez a — téma iránti nagy felelősséggel készült — kitűnő antológia. E nyolc tájegység: a Csallóköz, a Mátyusföld, Komárom és környéke, a Garam mente, az Ipoly mente, Gömörország, Kassa és környéke és a Bodrogköz. Tehát szlovákiának az az etnikailag összefüggő déli sávja, ahol az 1970. évi népszámlálás adatai szerint az ország több mint öt és fél-száz ezer magyar nemzetiségű lakója él. Az antológia szerzői is általában e nyolc tájegységből kerültek ki, írásaikban jószerével mindegyikük a saját szülőföldjéről mondja el emlékeit és vall a közelmúltban szerzett új benyomásokról. A kötet a Februári Győzelem 30. évfordulójára jelent meg. 1948. februárja — mint ismeretes — Csehszlovákiának az a nagy horderejű történelmi pillanata volt, amikor a kommunista párt megdöntötte a burzsoá uralmat és megkezdte a szocialista társadalom építését. Ez a fordulat hatálytalanította az 1945—1948-as évek megkülönböztető nemzetiségi politikájának intézkedéseit és megvetette a csehszlovákiai magyar nemzetiség kulturális életének alapjait. A hangsúly tehát az utolsó 30 esztendőn van. Ennek az időszaknak az eseményeit, erőfeszítéseit és eredményeit rögzítik az antológiában közölt versek, elbeszélések, regényrészletek és tanulmányok.

A kötetben közölt írásművek színes és gazdag ismeretanyagot adnak a csehszlovákiai magyarok életéről, munkájáról, örömeiről és gondjairól — állapíthatná meg bárki e tárgyilagossá gondolatokat olvasva. Elsősorban valóban erről van szó, ám ez az antológia

mégis több e tárgyilagossá meghatározásnál. A kötet írásai többről vallanak: az írók mély hazaszeretetéről, a szülőföldhöz való szoros kötődésről, a szülőföld életéről, megtartó erejéről. Ez az, ami az antológiát kiemeli a hasonló jellegű könyvek sorából és rangot ad neki.

Jellemző, hogy a kötet szerzői csaknem kivétel nélkül elkerültek szülőfalujukból vagy városukból. Foglalkozásuk vagy hivatásuk sodorta el őket más vidékekre. Ám a szülőföldhöz való ragaszkodás — nyilván éppen ezért — talán még fokozottabb mértékben él bennük, mint az ottan maradtokban. Mi az a csodálatos vonzóerő, amely bölcsőhelyükhöz köti őket? A szülői ház meghittsége, melege, a család, amely tagjait erős szálakkal köti egymáshoz. A ház, az udvar, a kert, a falu vagy a város képe, a bútorok és a munkaeszközök, amelyek a gyorsuló idő változásokat diktáló parancsára immár javarészt lim-lommá, jobbik esetben múzeumi tárggyá válnak. És — nem utolsósorban — az emberek: a közösség, amelyhez tartoznak, és amely nélkül nehéz volna a nemzetiségi sorsot vállalniuk.

Ez az antológia azonban nemcsak azért jelentős, mert őszinte emberi megnyilatkozásokat tartalmaz és hasznos ismeretanyagot közöl. Értékét az is növeli, hogy összeállítója, *Zalabai Zsigmond* a csehszlovákiai magyar írók legjava írásait gyűjtötte össze az adott témakörből. Ezért is hatnak a kötetben közölt versek, elbeszélések, riportok oly meggyőző erővel az olvasóra, mert művészi színvonaluk egy szinten van a mondanivaló fontosságával, korszerűségével, emberi mélységével.

A kötet írásainak egy része köntörfalazás nélküli őszinteséggel vall azokról a lelki megrázkódtatásokról, amelyeket akár a nemzetiségi kérdés gya-

korlatában tapasztalt fonákságok váltottak ki — ilyen *Bábi Tibor*: A hűség arca című elbeszélése vagy *Duba Gyula* szociológiába oltott szépprózája (Vajúdo parasztvilág); akár elemi csapások okozták, mint *Ozsváld Árpád*: A kiskatonai sirt és *Tözsér Árpád*: Fut Csallóköz című verse vagy *Keszeli Ferenc*: Víz előtt — víz után című szépirodalmi riportja. Az írások másik, nagyobbik része a szocializmus viszonyai között elért eredményekről ad számot. Ilyen *Malinák István* (Megismerni a bolygót, ahol élünk, Árvízvédelem a Nagy-Duna mentében), *Zs. Nagy Lajos* (Pati képeslap), *Cselényi László* (Megindulnak a kövek, Otthon) és *Gál Sándor* (Életképek) riportjai.

A szülőföld történelmi emlékeit, hagyományait tárják fel — szinte krónikásokként — szociográfia jellegű esszéikben *Kulcsár Ferenc*, *Zs. Nagy Lajos*, *Tözsér Árpád*, *Turczel Lajos* és *Zalabai Szigmond*. A hagyományápolás és a múltismeret szép példái ezek az írások.

Rendkívül figyelemre méltó *Gyönyör József*: A csehszlovákiai magyarság népesedési tükre című tanulmánya, amelyben statisztikai adatok felhasználásával végzi el az ország népességének nemzetiségi összetételével és anyanyelvi hovatartozásával összefüggő kér-

dések vizsgálatát. Megállapítja, hogy „Csehszlovákia fennállásának 50 esztendeje után a Szlovákia területén élő magyarság lélekszáma lényegesen megcsappant és arányszáma is összezsugorodott... S bár az utóbbi három évtized folyamán némiképp módosult a magyar nyelvhatár, az eltérés lényegében nem jelentős.” Az adatokból kiderül, hogy a magyar nemzetiségű lakosság száma 1961-ben 533 934 (3,9%), 1970-ben 570 478 (4,0%). tehát a két népszámlálás közti időszakban 36 544 fővel azaz 6,8%-kal gyarapodott.

Az antológia *Fábry Zoltán*: Nincs elveszett poszt című utolsó írásművéből vett részlettel zárul. Fábrynak ez az írása a hűségről szól, a nemzethez, a nyelvhez való hűségről, „Kölcsey egyszerre mondott hazát és haladást, hazát és emberséget. A magyar kisebbség is kétszeresen bizonyít, és mindig kétsőséget igazol: hűség és vállalás, a felelősség és elkötelezettség itt mindig kétszeres: magyarságról és emberségről való, együtt és egyszerre.” — írta Fábry röviddel halála előtt — mintegy végrendeletként — ezeket a mélyértelmű, intő sorokat. Méltó zárófejezete ez a könyvnek, amelynek minden darabja Fábry testamentumként hangzó intelmét erősíti.

Sándor László

A MAGYAR HALADÓ IFJÚSÁGI MOZGALMAK TÖRTÉNETÉNEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA, 1868—1975

(Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 1977. 567 oldal)

Fiatalkönyvtári szakemberek egy csoportja hatalmas vállalkozás eredményével tisztelgett a KISZ újjászervezésének 20. évfordulójára. Elkészítette és *Láng Péter* szerkesztésében közreadta a magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének bibliográfiáját. A vállalkozás nagyságát jelzi a közel 10 ezer tétel, amelyet a kiadványban közzétettek. A szerkesztő előszavában kettős célt jelöl meg a könyv rendeltetésével kapcsolatban: egyrészt „a haladó ifjúsági mozgalmak történetkutatásának adatbázisát körvonalazza” és bibliográfiai iránytűt ad mindazoknak, akik a további feltáró munkára vállalkoznak, másrészt segíteni kívánja a KISZ-vezetőket „mindennapi munkájukban, hi-

szen az ifjúságpolitikai feladatokat megfelelő tudományos-történeti ismeretek nélkül” egyre kevésbé lehet megoldani.

A bibliográfia 1868-tól, az első hazai szocialista munkásszervezet, az Általános Munkásegylet megalakításától 1975. december 31-ig tartalmazza a témával kapcsolatos legfontosabb anyagokat. A gyűjtés gerincét a munkássajtó adja, melyet igen sokszor teljesen részlesen tártak föl. Ez azért is jelentős, mert nagyrészt olyan adatokat tartalmaz, amelyekhez nehéz hozzáférni. Az újságok cikkei mellett feldolgozza a monográfiákat, dokumentumköteteket, visszaemlékezéseket, sőt az egyetemeken és főiskolákon készült szakdolgozatok és disszertációk jegyzékét is. Az összeállításnál mindig a politikai haladás volt az irányadó. Ez néha igen nehéz iránytűt lehetett, mert voltak ifjúsági szervezetek, amelyek indulásnál a haladást szolgálták, de később esetleg már nem. Pontosan kellett ismerni

tehát ezeknek a szervezeteknek a történetét.

A bibliográfia felépítésénél a magyar történelem fő szakaszait követték, ezen belül jelezve az ifjúsági mozgalom fejlődésének sajátosságait. A helytörténeti eseményeket a központi események és szervezetek összefüggésében tárgyalták, de csak annyira, amennyire a helyi történések az országot befolyásolták. Az egyes korszakon belül külön tárgyalták az ifjúmunkások szociális, kulturális és politikai helyzetére utaló irodalmat, majd a társadalmi és gazdasági küzdelmekre vonatkozó munkákat, elméleti fejtegetéseket, a legfontosabb csoportosulásokat, szervezeteket. A részletes tartalomjegyzék jó tájékoztatást nyújt a visszakeresésénél. *Név-*

és földrajzi mutatót is tartalmaz a kötet, amely szintén jól szolgálja az eligazodást.

A magyar haladó ifjúsági mozgalmak történetének válogatott bibliográfiája kiemelkedő jelentőségű. Óriási segítséget nyújt a téma kutatóinak, mert a lehető legsokoldalúbban tárja fel az anyagot. A hatalmas munka gyűjtésében *Bocskay Péter* és *Somogyi István László* vettek részt, ők készítették a mutatókat is. A függelék *Vértesné B. Éva* állította össze, az egész kötet szerkesztője *Láng Péter* volt. A bibliográfiát mindenki hasznosan forgathatja, aki az ifjúsági mozgalmakkal kapcsolatban keres anyagot.

Dr. Kisasszony Éva

**GYŐR-SOPRON MEGYEI
INTERNACIONALISTÁK
A NAGY OKTÓBERI
FORRADALOMBAN
ÉS POLGÁRHÁBORÚBAN
1917—1922**

Szerk: *Kovács Győzőné*

Kiadta az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága, Győr, (1977.)

„Az orosz forradalmat a mi véreink közül a legtisztábbban a magyar paraszt érti meg. Ő föl tudja fogni egész mélységében és forradalmi nagyságában azt a lépést, amit az orosz paraszt tesz, amikor önkézzel ácsolt, ügyetlen ölfájával kimegy csapatostul a határba és elméri egymás között a bárói, grófi, hercegi és papi földeket. Az évszázadok óta tartó, földért való véres küzdelemnek csendőrszurony alá szorított harcosa, a magyar paraszt, ökölbe szorított kézzel, kitárgult véres, lángoló szemekkel nézi a földmérő muzsikoikat és hazagondol, hazagondol”. A szocialista forradalom védelmében életét adó *Ligeti Károly* levelének idézett sorait bizonyítja a Győr-Sopron megyei Pártbizottság kiadásában, *Port Árpád* megyei titkár előszavával és *Kovács Győzőné* szerkesztésében megjelent kötetet. A 60. évforduló tiszteletére kiadott szép könyv része annak a munkásmozgalom-történeti gyűjtő- és feltáró munkának, amit az MSZMP Győr-Sopron megyei Bizottsága kezdeményezett és szervezett. Műfaját és jellegét tekintve pedig folytatása a Győr-Sopron megye forradalmi harcosainak életrajzgyűjteménye című könyvnek,

amelyet a *Honismeret* 1977. 1. számában ismertettünk. Ez a jubileumi kötet is életutakat rajzol meg, forradalmi harcokban edződött és eltelt életeket jelenít meg, de több is ennél. Az a tény, hogy ezek az emberek egyszerre és egy célért fogtak fegyvert, olyan közös nevezőt jelent, amelynek alapján a bevezető tanulmányban *Környei Attila* szintézist adhatott az összegyűjtött életrajzokról.

A visszaemlékezések szerkesztői — *Gecsényi Lajos*, *Kovács Győzőné* és *Környei Attila* — 121 életutakat tártak fel és rajzoltak meg. A 121 közül egyik sem több, mint az ott harcoló százezer magyar bármelyike. Ők csak nekünk többek, mert ebből a megyéből indultak el, ide tértek vissza és itt töltötték küzdelmes életük javát. Ez kötelező szerénységet, de egyszersmind kötelező tiszteletet is követelt a szerzőktől, akik felderítettek minden nyomot. Nem akartak mindenáron hősöket rajzolni, szobrokat állítani, hanem hús-vér emberek érzéseit, lépéseit és életük fordulópontjait kívánták feltárni.

Sokféle helyről, más-más sorból és sorsból indultak a frontra ezek az emberek. Volt aki biztos egzisztenciát és jómódot hagyott itthon (mint *Gál János*) és volt aki semmit, mint a frontra hureoltak zöme. Volt közöttük értelmiségi (mint az ismert *Entzbruder Dezső*) és napszámos (mint *Farkas János*) vagy szegény paraszt (mint az ugyancsak ismert tényőfi *Balogh Ferenc*). A front közelhozta őket, mert akár tisztek voltak, akár közkatona, egyformán vár-

ták a front szenvedéseitől való szabadulást. Ez a közös szenvedésből támadt összetartó erő lett erősebb a fogság idején, hogy azután a bolsevikok oldalán vállalt harc egybeforrassa őket. Ezt a harcot inkább csak érezve, mint értve vállalták. *Zsiri Kálmán* így emlékezik vissza: „Itt azokba a napokba mindenféle vörös zászlókat, vörös szalagokat, ünneplő, hurrázó embereket láttam.” S ez a visszaemlékezésből is kitűnő tévoya rácsodálkozás vált a forradalmi harc éveiben egész életre váló elhatározássá. S akik a Tanácsköztársaság előtt jöttek haza, azok a forradalom vezetőivé és a forradalmi mozgalom élesztőivé váltak. A bukás után hazatértek pedig az illegális mozgalomban ébren tartják a forradalmi munkásmozgalom tüzeit, hogy a felszabadulás után egy emberként álljanak az új Magyarország megteremtésének szolgálatába.

A könyv szerzői minden életút után közlik az életrajzok forrását s a ren-

delkezésre álló irodalmat, megteremtve ezzel a további anyaggyűjtés alapját. Ezen a téren ugyanis még sokat tehetünk. A kötetben kibontakozó történelmi archoz hozzátéhetjük az emberi arcot: a jellemet, az alkatot, a szokást, az emberi vonásokat, mert minél közvetlenebbül ismerjük meg az embert, annál közelebb visz minket ahhoz az úthoz, amit megtett.

Iskolában, órán és órán kívül, ismeretterjesztő előadáson és a KISZ-klubokban követendő példaképeket akarunk állítani, s nagyon gyakran szobor-merev arcokat rajzolunk, és valahol, valamikor élt emberekről beszélünk. Ez a kötet arra mutat példát, hogy ne csak a könyvtáryi irodalommal rendelkezők között keressünk példaképeket, hiszen egész sor életrajz tanuskodik elvhűségről és helytállásról, az illegális mozgalomban tanúsított bátorságról és a hétköznapi munkájában felmutatott kitartásról.

Bedécs Gyula

CSIPES ANTAL:

BÉKÉS MEGYE ÉLETE A XVI. SZÁZADBAN

Forráskiadványok
a Békés megyei Levéltárból

(Kiadja a Békés megyei Tanács V. B.
(Művelődésügyi Osztálya 1977. 93 old.)

Igen hasznos, feltétlen csak elismeréssel illethető a Békés megyei Levéltár azon kezdeményezése, hogy saját anyagaik felhasználásával a helytörténetnek igen értékes köteteket adják az olvasó kezébe.¹ Ezek „az újabb megyei kiadványok egyre inkább szintetizáló jellegűek, átfogó képet kívánnak nyújtani a kutatott korszak fontosabb problémáiról vagy egy központi kérdéstről. Ez a törekvés nem véletlen: alapja az a megyei kultúrpolitikai elképzelés mely egymásra épülő kutatások szervezésével és a feltárt anyag tervszerű publikálásával 15 esztendő alatt marxista képet kíván adni a megye történetének múltjából” — olvashatjuk *dr. Köteles Lajos* előszavában.

Az I. fejezetben Békés megye XVI. századi történetének rövid áttekintését olvashatjuk; megismerhetjük a gyulai

várbirok gazdáit, a Dózsa-féle parasztháború Békés megyei eseményeit; a gyulai ögróf és a megye nemessége közötti kapcsolatot; a gyulai várbirok mohácsi vész utáni sorsát; Gyula várkapitányait 1552—1566 között; Gyula ostromát (1566. július 2—augusztus 30.), a vár feladását (szeptember 2.), s azt, hogy Gyula elestével egész Békés megye török kézre került.

A II. fejezet a XVI. századi Békés megye települési és népességi viszonyaival foglalkozik. A szerző bemutatja a megye három mezővárosát (Békés, Gyula, Szentandrás) és falvait, közli a falvak lakosságának, a porták számának alakulását. A XVI. századi Békés megye lakóinak számát csak becslések alapján közli az adóköteles porták, a vetésekkel rendelkező jobbágyság és a vagyontalan zsellérek számának ismeretében. Felsorolja továbbá a megyéből elkerült és a megyéhez csatolt településeket is. (Békés megye mai területén a XVI. században 110-nél több település volt.)

A III. fejezet a megye nemességét tárgyalja, a birtokviszonyokat, ame-

¹ *Kristóf Gyula*: Olvasókönyv Békés megye történetéhez, I. A honfoglalástól 1715-ig. — *Szabó Ferenc—G. Vass István*: Békés megye 1918—1919-ben. — *Bálint Ferenc*: A Békés megyei munkás eszperantó mozgalom válogatott dokumentumai (1925—1934). — *Implom József*: Olvasókönyv Békés megye történetéhez, II. (1695—1848). — *Bálint Ferenc—G. Vass István*: A békéscsabai munkásmozgalom dokumentumai (1890—1944). — *Szabó Ferenc*: Czabán Samu Nagy-szénán.

lyekben jelentős szerepet játszottak az erőszakos birtokfoglalások és a török terjeszkedés. Olvashatunk a gyulai uradalom XVI. századi birtokosairól, s a nagymérvű pusztulásáról: míg 1506-ban 99 gazdasági egység tartozott az uradalomhoz, 1550 közepén már csak 37.

A IV. fejezet a jobbágycsoportok életével ismerteti meg az olvasót. A földművelés rendszeréről (2–3 nyomásos gazdálkodás, parlagrendszer), technikájáról, termelési eredményeiről, a jobbágycsoportok vagyon szerinti megoszlásáról, az állattenyésztés alakulásáról, a kézműiparról olvashatunk.

Az V. fejezet a gyulai várbirtok életével foglalkozik. A szerző azt kutatja, hogy milyen mértékben figyelhetők meg a kapitalizálódás csíráira utaló jegek a várbirtok életében?! Ezekről részben a majorsági gazdálkodás alakulását tárgyaló fejezet részben, részben a földesúri árutermelésről és kereskedelemről szóló fejezet részben olvashatunk. Ugyanitt a különböző feudális jellegű szolgáltatások (kilenced, birságpénz, sójövedelem, pénzjárdék, ajándékok stb.) alakulásáról szerezhettünk ismereteket.

DOROSZLÓ

Egy bácskai falu élete

(Kiadja a doroszlói helyi Közösség Tanácsa, 1977. 169 old.)

Ha egy almafa hosszú időn át nem, vagy alig hoz termést, s egyszerre csak terem, örülünk annak az almának, s nem nagyon nézzük, hogy mekkora és milyen az íze. Így vagyok valahogy ezzel a délvidéki helytörténeti kiadvánnyal is: egy kicsit savanykás, de legalább nem férges, és ami a fő: megjelent. „Ez a könyv életrajz és valóság. Egy bácskai falu mutatkozik be vele a nyilvánosságnak. Múltját és jelenét feltárva, s kicsit a jövőjét is elképzelve. Nem tudományos igényű, hiszen akik írták, egyszerű, falun élő emberek... A régészt kivéve: egy gazdaság, néhány tanító és egy hivatalnok” — ezekkel a sorokkal kezdj a kötet ajánlását *Herceg János* bácskai író, majd így végzi: „A tájékoztatás hiányos, a kórusban hangzó kiáltás azonban tiszta, bátor és bizakodó: vagyunk élünk és élni akarunk!” Nagyon fon-

A VI. fejezet a XVI. századi Békés megye gazdasági életének eredményeit tartalmazza. (A számítás alapja az adózás céljából készített mérések, összeírások.) Adatok hiányában az 1–2 évről készített keresztmetszetet ismerteti a szerző. Részleteiben is megismerjük a gabonatermelés, az állattenyésztés hozamait és azokat a településeket, amelyek a legmagasabb színvonalon gazdálkodtak.

Az utolsó fejezet a török terjeszkedéséről, Békés megye pusztulásáról, s a török terjeszkedés megakadályozására kibontakozó törekvésekről tudósít.

A tanulmány szerves kiegészítője a *Függelék*, amelyben a XVI. században használatos fontosabb fogalmak, kifejezések, mértékek és pénzek magyarázatát, valamint az *Okmánytár*at találjuk. A szövegben 14 ábra és egy térkép segíti a leírtak könnyebb megértését.

Dicséret illesse a szerzőt, a szerkesztőt (*dr. Szabó Ferenc*), a kiadót a hasznos, gazdag tartalmú, jó kiállítású kötet megjelentetéséért, helytörténeti irodalmunk gazdagításáért.

Leblancné Kelemen Mária

tosak ezek a gondolatok, így kell fogadnunk ezt a könyvet.

A bácskai magyarság történelméről, életéről ha jelentek is meg nagyobb áttekintésű munkák, mélyfúrászerű helytörténeti jellegű írások alig. Ezek pedig úgyszólván nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy egy szűkebb táj sorsát, a magyarság történelméhez való hozzájárulását közelről megismerjük. A doroszlói kötet elsősorban azért fontos számunkra, s az a tény, hogy a maga nemében milyen ritkaság, önmagában is jelzi a vállalkozás nehézségeit és jelentőségét.

Ha röviden ismertetni akarjuk miről is szól ez a könyv, nincs könnyű dolgunk. Nemcsak azért, mert a szerkesztése meglehetősen rapszódikus, de azért sem, mert hiányos voltában is óriási anyagot ölel föl. S éppen ebből következik egyik fő jellegzetessége: mindenből egy keveset ad, úgyszólván minden témakörnél hiányérzetet támaszt. Teljesen világos, hogy 170 oldalon nem lehet egy községről monográfiát adni. Nem lakatja jól az olvasót, inkább csak a nyálát csordítja. De azt legalább alaposan.

Ennek ellenére megkockáztatjuk azt a véleményt, miszerint tudatosabb szerkesztéssel jobban össze lehetett volna rázni az anyagot, s ezzel — ha nem is bővült volna a közölt ismeretek mennyisége —, áttekinthetőbb, ha úgy tesszük mutatósabb lenne.

Igy a település történetét több helyen elszórva találjuk, többszöri nekifutásra kerekedik ki az olvasó előtt, de végülis összeáll. A falu hagyományos gazdasági és társadalmi életének leírása is többféle töredezik, pedig nagyon érdekes jelenségekről olvashatunk ebben a témakörben. Sőt még a község eseménykrónikáját is kétféle dobta a szerkesztői szeszély, pedig így is kitűnik, hogy az 1900-as évekig tartó rész mennyivel silányabb, mint az azt követő időszaké. Nem hallgathatjuk el továbbá afölötti bánatunkat sem, hogy a kötetben szereplő, különböző részletességgel feldolgozott témák súlya, társadalom- és kultúrtörténeti jelentősége meglehetősen eltérő, ebből következően aránytalan; így adódik aztán, hogy a „szocialista mezőgazdaság 30 éve” c. témáról alig valamivel olvashatunk többet, mint a labdarúgó csapatról, a vadászegyesületről s a sporthorgászatról.

A teljesség szándéka nélkül néhány különösen fontos fejezetet, illetve témát szeretnék külön is kiemelni. Megragadó és más, nemzetiségi sorsban élő magyar közösségek számára is példaadó az a jelenség, hogy ebben a *vegyes nemzetiségű* községben az általános iskola *Petőfi Sándorról*, a Kultúregyesület *Móricz Zsigmondról*, a pionírcsapat pedig *Herman Ottó*ról kapta a nevét — ez utóbbi korántsem véletlenül, a nagy po-

lihisztor annak idején Doroszlón is lakott. A megváltozott életmód foglalkozásai c. fejezet jó áttekintést ad a település állattenyésztéséről és növénytermesztéséről, a hagyományosan termesztett növényekről, s egyik-másiknál a termelés módjáról is. Kiemelkedően jó az iskola és az óvoda történetét feldolgozó írás. Érdekes, hogy *Kovács Endre* — a kötet legtermékenyebb szerzője —, noha foglalkozására nézve mezőgazdász, részletesebben és arányosabban ismerteti Doroszló népviseletét, mint magát a gazdálkodás történetét. Egyébként éppen a viseletről szóló fejezet jelzi, hogy milyen mélységekre és értékekre is lehetett volna eljutni a többi téma feldolgozása során is.

Ez a jelzés pedig egyben biztatás és ígéret is, hiszen Doroszló múltjának kutatása nyilvánvalóan nem fejeződött be ennek a kötetnek a közreadásával. Éppen ezért tartjuk szükségesnek, hogy felhívjuk a szerzők — s más, hasonló munkán fáradozók — figyelmét a hasonló műfajban már megjelent helytörténeti munkák tapasztalatainak felhasználására. A doroszlóiak szép példát mutattak a délvidéki magyar közösségek számára ennek az anyagnak az összegyűjtésével, feldolgozásával és közreadásával, s reméljük, hogy vállalkozásuk nyomán más településeknél is tetté érlelődik majd a bizonyára sokhelyütt meglévő szándék. De amiképpen joggal számíthatnak arra, hogy példájuk követőre talál, úgy kell nekik is hasznosítaniuk a továbbiakban a mások — az előtük járók — tapasztalatait.

Halász Péter

A KIS ÉPÍTŐ CÍMŰ ÚJSÁGRÓL

Az elmúlt évben ünnepelte megjelenésének 25. évfordulóját a *Kis Építő*, a csehszlovákiai magyar kisiskolások lapja. Létrejöttéhez nagyban hozzájárult a csehszlovák dolgozó nép 1948. évi győzelme. Ezt megelőzően ugyanis Csehszlovákiában nem tanulhattak anyanyelvükön a nemzetiségi fiatalok. A februári események után megnyílt a lehetőség a magyar tanítási nyelvű iskolák működésére. Az ötvenes évek elején Szlovákia-szerte várták az iskolalapadók a magyar ajkú gyerekeket. Tanító nem volt elegendő, mert a jogfosztottság éveiben egy részük Magyaror-

szágra költözött, mások állást változtatnak; ezért tanítóképző tanfolyam indult, s így igyekeztek a hiányt, a lemaradást pótolni. Mindjárt a kezdeti nehéz időszakban körvonalazódott egy kisiskoláskorú gyerekeknek íródó újság gondolata. Így látott napvilágot negyedszázaddal ezelőtt a *Kis Építő* első száma.

„A pedagógus, a szülő és a szerkesztő ugyanazt akarja — írja a szerkesztőség az olvasókhöz szóló egyik levelében —, korszerűen nevelt, hazáját és nemzetiségét becsülő, anyanyelvét ápoló gyermekeket adni a társadalomnak.” E cél érdekében a *Kis Építő* 16 oldalán az olvasó szebbnél szebb írá-

sokat talál. Az oldalak jelentős hányadát a szépirodalom tölti ki. A XXIII. évfolyamtól kezdve indult egy új rovat *Ez az én hazám* címmel. Az ország történelmi vagy népgazdasági szempontból fontosabb helyégeit mutatta be az olvasóknak. Ennek a rovatnak az utóda a *Hazánk tájain*, amelyben elsősorban a magyar nemzetiség által lakott vidékek múltjáról, történelmi nevezetességeiről, mai életéről, hétköznapjairól, gazdasági arculatáról, kultúrájáról villannak fel érdekes képek. Az utazó riporter hol egy magyar nemzetiségű óvodába, hol meg egy magyar tanítási nyelvű iskolába látogat el, s benyomásairól, az intézmény eredményeiről, életéről, gondjairól fényképes tudósításban számol be. Ezekből az írásokból a felnőtt olvasó, a pedagógus és a szülő egyaránt tanulmányos, a nemzetiségi nevelési intézmények jövőjével kapcsolatos következtést vonhat le.

A honismereti nevelés szempontjából újabb jelentős lépés volt az *Amiről a kövek mesélnek* c. sorozat megindítása. „... szlovákiai várakat mutatunk be nektek úgy, ahogy eddig nem ismertétek — irták a sorozat bevezetésére. Régi kövek meséje ez, de nemcsak mese, hanem a valóságnak is egy máig ragyogó darabkája. Olvassátok figyelmesen, szeretettel, hogy gazdagodjatok általa.” A több mint negyven eddig megjelent monda között találjuk pl a Pozsony, Szepes, Ajnácskő, Beckó, Nyitra, Vöröskő, Trencsén, Léva, Gimes, Fülek várához fűződőket. A gyerekek körében népszerű ez a sorozat, hasonlóan a *Nagyné Bába Ildikó* szerkesztésében nemrég megkezdett *Régi mesterségek* című néprajzi ismeretk-

hez. Eddig a kovács, a szabó, a csizmadia, a szűcs, az ötvös, a molnár, a hálász, a faragó és a fogadós mesterségekkel ismerkedhettek meg a kis olvasók.

A felsoroltakon kívül időről időre visszatérnek a játékos feladatok, fejtörők, népi mondókák, találós kérdések, tárgy- és munkafolyamat-leírások tornagyakorlatok, kifestők, képregények, fogalmazási és rajzpályázatok. Helyet kapnak a tudományos igényű, de a kisiskolás korhoz alkalmazkodó szakleírások, mint pl. a repülés fejlődését bemutató cikksorozat.

A kis olvasók is részt vehetnek a lap szerkesztésében. Jólsikerült fogalmazásaik, ügyes rajzaik színesebbé teszik a Kis Építőt. Gondol a lap a legkisebbekre is. *Kicsi vagyok én* címmel nekik íródik egy oldal, mely változatosságával üdén, kedvesen illeszkedik a lap arculatához. Ízlésnevelők, képzeletdúsak az írásokat kiegészítő illusztrációk is.

A Kis Építő a Smena Kiadóvállalat (a Szocialista Ifjúsági Szövetség kiadóvállalata) gondozásában jelenik meg, színes nyomással, évente 20 alkalommal. A lap Magyarországon is beszerezhető.

Batta György főszerkesztő, a Kis Építő negyedszázados jubileuma alkalmából megtartott ünnepség kapcsán írta a következőket: „Jó érzés arra gondolni, hogy van valahol az országban a hegyek alatt egy helység, ahol nagy-szerű munka folyik a tantermekben és a szövetkezet földjein, ahol tudják, hová tartozunk és mit akarnak kicsik és nagyok”.

Urbán Aladár

Hódmezővásárhely

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Az 1977. évi múzeumi pályázat eredményeiről

A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Hazafias Népfront által elindított ötéves pályázati rendszer második éve 1977-ben lezárult. Az eredményeket mérlegelve megállapíthatjuk: a pályázatok ismét sok értékes forrásanyaggal és tudományos értékű dolgozattal gazdagították a múzeumi gyűjteményt. Az újabb forduló során tizennyolc megyéből összesen 116 pályázat érkezett az országos döntő Bíráló Bizottságához, s ebből 29 dolgozatot fiatalok készítettek. (A felhívásra ennek csaknem kétszerese érkezett a megyékhez, ahonnan a helyi szakmai bírálókat után, a helyben is díjnyertes legjobb műveket továbbították a fővárosba, érvényesítve a pályázatok elbírálásának kétlépcsős rendszerét.)

A témák megválasztása. Annak ellenére, hogy ebben az évben is születtek tudományos igényű megírt munkák — ezért a Bíráló Bizottság a felhívásban megjelölt két második díj helyett négy második díjat is kiadhatott —, ennek az évnél a témaválasztása nem volt olyan változatos, mint az elmúlt évé. Az 1977. évi pályázati felhívás — csakúgy, mint az 1976-os — részletesen felsorolta mindazon témákat, amelyek kidolgozását és kutatását elsősorban ajánlotta. Úgy tetszik azonban; a pályázók nem vették eléggé figyelembe e témaajánlásokat. Legnagyobb számban — egyébként helyesen — az új és a legújabb kori történelem (26) és a helytörténeti témák (23) ragadták meg a pályázók érdeklődését. Ezek mögött messze elmaradtak — nemcsak számban, de színvonalban is — a termelőszövetkezetek történetével, az életmódkutatással, üzemtörténettel, az ifjúsági mozgalommal stb. foglalkozó írások. A napjainkban oly jelentős brigádmozgalom is mindössze egy pályázatban bukkan fel.

A pályázatok téma szerinti megoszlása. Új és legújabb kori történelem 26; helytörténet 23; életmód 14; gyár-, ipar-, üzemtörténet 13; életrajz 8; termelőszövetkezetek története 7; oktatás, iskolatörténet 7; ifjúsági mozgalmak 3; mezőgazdaság 2; kultúra 4; egyesület- és intézménytörténet 2; brigádmozgalom, bányatörténet, színház-történet, zene, egészségügy, közigazgatás, kereskedelem egyenként 1—1 db.

A díjkiosztó ünnepség elnöksége (Harmat Tamás felvételei)

A pályázatok terjedelme. Mivel a felhívás nem jelölte meg az alsó vagy a felső határt, a pályázatok terjedelme igen változatos. A legkevesebb 10 oldaltól kezdve vannak többszáz oldalt is tartalmazó dolgozatok és dokumentumgyűjtemények, köztük kétkötetesek is.

A pályamunkák megírásának módszere. A pályázatok többnyire figyelembe vették az általános publikációs szabályokat. Az írások végén minden esetben megtalálható a jegyzetapparátus és a felhasznált irodalom jegyzéke, s ha szóbeli információt is felhasznált a pályázat írója, úgy az adatközlők legfontosabb adatait is minden esetben feltünteti. A pályázatokhoz csatolt dokumentumgyűjtemények is pontos forrásmeghatározással készültek. Így a dolgozatok és a gyűjtemények adatai a továbbiakban pontos eligazításul szolgálnak az eredeti tárgyak és dokumentumok összegyűjtéséhez, érdekes ötleteket és felismeréseket adnak a gyűjtést végző múzeológus számára.

A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Adattára ilyen szempontból már feldolgozta az 1976-os évben bekerült pályázatokat, és a közeljövőben nagyarányú gyűjtés indul annak érdekében, hogy a történeti múzeológia számára értékes tárgyak, iratok, okmányok stb. előkerüljenek az ismeretlenségéből.

Az 1977. év díjazott pályázatai. Az 1977-es pályázatok közül kiemelkedik az az első helyen díjazott kétkötetes tanulmány és dokumentumgyűjtemény, amelyet a pécsi 508. számú Tarr Imre Szakmunkásképző Intézet Honismereti Szakköre készített. A Tarr Imre életét kutató és dokumentumokkal feltáró Pécs—Párizs—Huesca című pályamunka újabb, eddig még ismeretlen személyi adatokra bukkant a rokonok és az ismerősök visszaemlékezéseiben, s az általuk őrzött írásokban. Olyan életrajzi adatokat hoztak felszínre, amelyek Tarr Imre életrajzi monográfiájának elkövetkező megírásához nélkülözhetetlenek, ugyanúgy, mint a spanyol polgárháború és a franciaországi kommunista mozgalom történetének ismeretéhez, amelyeknek Tarr Imre aktív részese volt.

Kitűnő munka a mohácsi 502. számú Radnóti Miklós Ipari Szakmunkásképző Intézet Honismereti Szakköre által készített dolgozat is (*Hazánk iparoktatásának története*). A magyarországi tanonciskolák oktatási rendszerétől a jelenlegi szakmunkásképzésig eljutó dolgozat gazdag forrásanyagra támaszkodva, eddig még kevésbé feltárt területről nyújt új ismereteket. A pályázat alapja lehet egy későbbi, az iparoktatás történetét széles méretekben feldolgozó tanulmánynak. A dolgozat az ifjú-sági csoportos kategória második helyezettje lett.

A felnőtt kategória első díjasa Cseuz Imre. Az MKP kunszentmártoni szervezeteinek kiépülése és tevékenysége 1945—1948 között című dolgozata elsősorban levéltári anyagra támaszkodó feldolgozás, de megszólaltatja a mozgalom akkori résztvevőit is, s visszaemlékezéseik hitelességét alátámasztják a felkutatott irattári anyagok. A helyi események ismertetésén túl, egy szélesebb horizontú, országos méretű mozgalom körvonalait is kibontakoztatja. Így válik a helyi pártszervezet történetének egy korszaka az országos események fontos kiegészítő részévé.

Az elmúlt év egyik első díjasa Rácz István, folytatva a tavaly megkezdett kutatómunkáját, monográfiájának újabb fejezetével jelentkezett az idei pályázatra. A Pápa 1918—1919-es történetét feltáró gazdag tanulmány — amely ebben az évben második díjat kapott — ismét a pályázatok legjobbjai közé sorolható.

A felnőtt egyéni kategória második díját kapták még Molnár István: *Édesapám így látta* című életrajzi dolgozata; Németh Imre: *Az 1. számú Általános Iskola 1679—1974* című írása és Molnár Ambrus: *Szeghalom újjáéledése a török hódoltság után* című pályázata. Ugyancsak ennek a kategóriának harmadik díjasa: Sipos István: *Makói adatok az 1863 évi országos aszály történetéhez; Szakács Mihály: Az MKP megalakulása és tevékenységének első időszaka Komárom—Esztergom vármegyében és Vinkovich Dénes: A székesfehérvári Felsőváros helytörténeti vázlat* című írások.

Az elmúlt évhez hasonlóan ismét nagy feladat hárult a megyei múzeumokra. Azokban a megyékben születtek ugyanis a legjobb írások, ahol a múzeumok munkatársai maguk is részt vállaltak a munkában azzal, hogy konzultáltak a pályázókkal, segítették őket a témaválasztásban és értékes szakmai tanácsokkal látták el a hozzájuk fordulókat.

A megyei múzeumok között ebben az évben a salgótarjáni Munkásmozgalmi Múzeum munkatársai a Nógrád megyei Honismereti Gyűjtőtábor munkáját irányították. Figyelemre méltó, hogy az 1977. évben a legtöbb díjnyertes pályázat az itt készült munkákból került ki, íróik a tábor múzeumi gyűjtőmunkájában is részt vevő fiataljai voltak. A táborban készült 12 pályázatból *Seben András Csaba: A fogaskerekű vasút nyomában, Tavaszi Beatrix és Czene Csilla: Az 1917. november 25-i kis-*

terenyei nőgyűlés c. dolgozata az ifjúsági kategória két második helyezettje lett, Birtalan Agnes és Harangozó Judit: *Adatok, adalékok a KPM salgótarjáni kerületi bizottságának illegális tevékenységéhez* című, kiváló történész adottságokkal megírt pályázata harmadik díjat nyert. A Nógrád megyei díjazott pályázatokon kívül három pályázat jutalomban részesült.

Mindez csak aláhúzza azt a már ismert tényt, hogy a honismereti gyűjtőtáborok tudományos igényű tájékoztatása milyen nagy jelentőségű. A táborban a múzeumi munkába bekapcsolódó fiatalok közelebből is megismerkedhetnek a múzeumok belső életével, a tudományos alapokon folytatott gyűjtőmunkával, s megfelelő szakmai segítséggel és irányítással maguk is részesei lehetnek ennek a munkának.

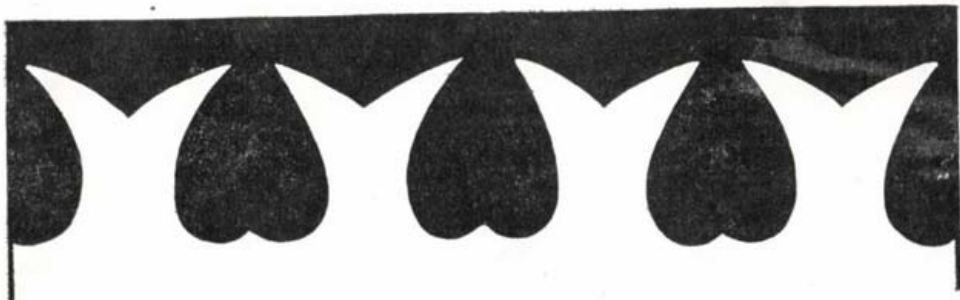
A salgótarjáni múzeum munkatársainak jó munkája mellett meg kell említenünk a Borsod, Békés, Csongrád, Győr, Vas, Szolnok megyék múzeológusai által nyújtott szakmai segítséget is. A megyék történész-múzeológusai és helytörténészei maguk is sokat tettek a pályázat sikeréért. A Baranya megyei példa után sorolhatjuk Békés megye egy második díját és két jutalmazott pályázatát; Borsod megye öt jutalmazottját és egy harmadik díjasát; Csongrád megye három jutalmazott és három harmadik díjas pályázatát; Fejér megye harmadik díjasát; Győr-Sopron két második díjasát és két jutalmazott pályázatát; Komárom megye jutalmazottját és harmadik díjas munkáját; Szolnok már említett első díjasa, *Cseuz Imre mellé* sorakozik egy harmadik díjas fiatal, *Dudás Valéria*, a második díjas *Molnár István* és egy jutalmazott; Vas megye két jutalmazott pályázata és Veszprémből a második díjas *Rác István* mellett egy jutalmazott dolgozat.

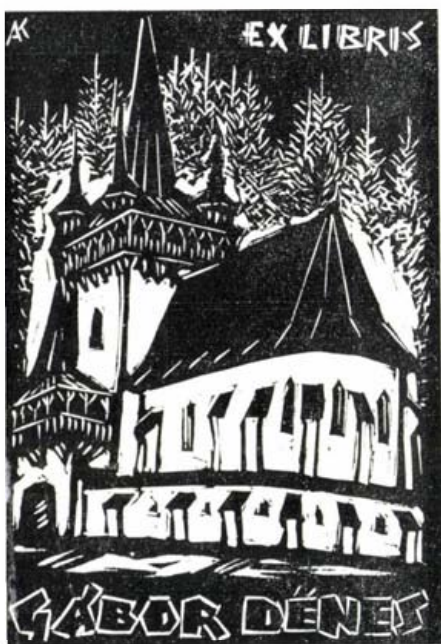
A megyei múzeumok munkatársainak munkáját ismeri el az a 47 díjazott és jutalmazott pályázat, amelyek az 1977. év legkiválóbb írásai.

Az 1978. évi pályázati felhívás még szélesebb méretekben kívánja terjeszteni a pályázati rendszert. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 60. évfordulója tiszteletére meghirdetett pályázat elsősorban 1919 emlékeinek felkutatására hívja fel a figyelmet. A felhívást kibocsátó intézményekhez ismét kapcsolódott a KISZ, s rajta kívül még számos más tömegszervezet. A jövőben nagyobb számú díj kiosztására nyílik lehetőség.

Nagy várakozással, s azzal a reménnyel tekintünk az 1980-as évvel záruló öt-éves pályázati rendszer következő éveire, hogy az öt éves szakasz tanulságait összegezve, az ország minden területét megmozgató és átfogó eredményeiről számolhatunk majd be, nevezetesen arról az örvendetes tényről, hogy a pályázati kiírás értékes alkotóerőket buzdított tevékenységre, s hogy a résztvevők munkája nyomán tovább gazdagodtak a múzeumi gyűjtemények és ismereteink hazánk történetéről.

Illés Ilona

A komáromi fazekasok céhkorsója.
(A komárnói Dunamenti Múzeum gyűjteményéből.)